ZVON

Najstarejša slovenska revija
za kulturo in družbo

2015, letnik XVIII, številka 1–2

Uredništvo
Jože Faganel
Marko Tavčar
Edvard Kovač
Ivan Mohar
Nina Brumec

Oblikovanje
Jurij Jančič

Računalniški prelom
Lidija Murenc

Marketing
Simon Ozvatič
simono@celjska-mohorjeva.si

Rokopisi
mohorjeva@siol.net

Naslov uredništva
Nazorjeva 1
Ljubljana
Tel.: 01/244 36 70

Naročniška služba
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
Tel.: 03/426-48-00

Založili
Društvo Mohorjeva družba
(zanj Jože Planinšek)
Celjska Mohorjeva družba d. o. o.
(zanjo Jože Faganel)
in Goriška Mohorjeva družba
(zanjo Renato Podbersič)

Tisk
Dravski tisk d. o. o., Maribor

Cena
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Revijo sofinancira Javna agencija
za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

Uvodnik

3 Slovenski jezik pred večnostjo
Edvard Kovač

Leposlovje

5 Ljubezen bodi kot odprta knjiga
Andrej Capuder

8 Zima ob Vltavi
Lev Detela

10 Gornik Jožko in feministke
Bogdan Žorž

Esej

13 Zakaj potrebujemo pesnike?
Brane Senegačnik

17 Čemu filozofija narave
Jože Hlebš

In memoriam

25 Vili Stegu – pesnik ranjene eksistence
Peter Kovačič Peršin

29 Duhovna podoba Vilija Steguja
p. Edvard Kovač

Pogovor

32 Svet se spreminja, človeška komedija pa ostaja – Pogovor z Marjanom Strojanom
Ivan Puc

Iz knjig

40 Zahod potrebuje vzhod
Dr. Bogdan Dolenc

44 Celjska leta Lina Legiše
Matej Ocvirk

Zapiski in ocene

46 Povest o knjigah (Andrej Capuder)
Andrej Arko

47 Izpišimo bolečino (Renata Ažman ur.)
Špela Pahor

Na naslovnici: France Prešeren slikarja Krištofa Zupeta, razstavljen 8. 2. 2015 v Horjulu, ustvarjen po edini »pravi Prešernovi podobi« F. K. Zum Turm und Goldensteina, kakor je v 70. letih utemeljeval Marko Marin (1930–2015).

49 Literarni atlas Ljubljane (Marjan Dolgan, Jerneja Fridl, Manca Volk)
Jernej Terseglav

50 Vrt (Meta Kušar)
Jernej Terseglav

50 Pozneje se pomeniva (Mateja Gomboc)
Lev Detela

52 Slovenska pesem v tujem škornju od doma do puščavskega peska (Marija Stanonik)
Lev Detela

53 Ljubezen in spolnost v Svetem pismu. K virom spolne identitete (Pierre Debergé)
Marijan Peklaj

54 Pravljica o črnem šejku z rdečo rožo (Vitomil Zupan)
Ifigenija Simonović

55 Sem zasvojen, nisem nor (Nataša Tominec)
Bogdan Žorž

Foto: Alenka Veber

Slovenski jezik pred večnostjo

Edvard Kovač

Ko francoski personalist Jean-Marie Domenach govori o Slovencih, pravi, da drugi narodi praznujejo vojaške bitke, zmage in poraze, slovensko ljudstvo pa opeva smrt svojega pesnika. Prešernov dan resnično izraža bistvo naše omike, hkrati pa izvor naše narodne samozavesti in vere, da sta vendarle kultura in jezik tista, ki bosta popeljala narod v prihodnost in ga tudi ohranila ter ga uvrstila v širšo družino evropskih držav.

Vendar je treba v tem prazniku videti še nekaj več in ga povezati z očetom slovenskega knjižnega jezika, s Primožem Trubarjem. Znanstveni posveti ob Trubarjevi obletnici so pokazali, da je bil oče slovenske knjige predvsem verski prenovitelj. Bil je prepričan, da prihaja konec časov in da bo moralo tudi slovensko ljudstvo stopiti pred večnostni sodni stol. Treba bo spregovoriti! To pa pomeni, da se mora slovensko ljudstvo naučiti govoriti s svojim Bogom v svojem lastnem jeziku. Od tod Abecednik, ki je pravzaprav uvod v Katekizem, ki naj bi slovenskemu človeku omogočil, da se bo znal izražati, ko bo govoril z Najvišjim.

Slovenski jezik ima potemtakem izvor v večnostnem hrepenenju in ker se je v njem že zgodaj oblikoval odnos do svetega, se je ohranjal tudi v nemogočih razmerah, naj so bile to strahote turških vpadov, črna kuga ali zimsko bivakiranje za preživetje po naših gozdovih in suženjski odnos do delavcev ob tovarniškem traku onstran luže. Vendar pa je ta jezik po navadi povsod izzvenel na umirajočih ustnicah, ki so z maternimi besedami klicale usmiljenja in tolažbe: »Oče naš …«. To je bila molitev, ki je še danes najstarejši pisni spomenik slovenski besedi.

Prav v razmerju do svetega, ki smo ga Slovenci vzpostavili v odnosu do svojega jezika, smo izražali tudi njegovo visoko etično zahtevnost. Res je, da Slovenci skorajda nismo ustvarili renesanse, vendar smo v obdobju dubrovniške cvetoče književnosti s Trubarjem tako močno zgradili in utrdili obliko svojega jezika, da je bil med prvimi evropskimi jeziki sposoben nositi celotno Biblijo. Ta etični odnos do jezika pomeni hkrati zahtevo po izgovarjavi pristne besede, po njenem spoštovanju, izraža pa tudi veselje, ko jo izgovarjamo.

Zato bi lahko brez pretiravanja rekli, da se slovenski jezik ni porodil iz romantičnega zanosa in sanj, ampak iz duhovnosti in etičnosti. Toda kako potem razumeti čaščenje Prešernovega imena? Kot vemo, je velikan slovenske poezije svoj jezik povzdignil na najvišjo pesniško melodičnost, ritmičnost in metričnost. S tem je pokazal, da je njegovo blagoglasje sposobno doseči najvišjo pretanjenost in lepoto. Prešeren in za njim njegovi duhovni dediči so bilo vedno verniki Lepote. To pomeni, da jim Lepota ni bila zgolj okras, trenutek sproščenosti in razvedrila, ampak temeljna človeška naravnanost. S tem so se nehote približali pitagorejcem, ki so že učili, da se prek lepote prihaja do resnice, ali pa grškim cerkvenim očetom, ki so na obzorju Platonove misli zahtevali Lepo, da bi lahko hodili večnosti naproti. S Prešernom Lepota in umetniški izraz slovenskega jezika odkrijeta novo stezo do

večnosti. Na tej poti, ki povezuje etičnost z globinskimi izrazi človeške duše, z najvišjimi hrepenenji in z občutkom neskončnosti, izgubijo vsakodnevne stvari svojo neizbežnost in se razkrijejo kot ničeve.

Ob obletnicah vzpostavitve slovenske državnosti pozabljamo, da se je tudi ta porodila iz želje in zahteve po ohranjanju slovenskega jezika in njegove ustvarjalnosti. Prav bitka s tako imenovanimi »jugoslovanskimi skupnimi jedri« je prebudila zavest, da ne moremo pristati na izgubo svojega jezika in njegove dediščine, kajti potem izgubimo tudi temelj svojega obstoja. Zato se je pojavila in razširila zahteva po samostojni državi, da ohranimo tisto, kar je najbolj dragoceno, zaradi česar smo in s čimer lahko obogatimo druge narode.

In če se sedaj dotaknemo ohranjanja slovenske države, ki je zašla v izjemno krizo z vsemi svojimi ustanovami, potem ne moremo iskati druge poti, kot je moralna prenova. Etična prebuditev pomeni ponovno spoštovanje slovenskega jezika, spodbujanje njegove umetniške ustvarjalnosti, hkrati pa tudi svetost etične zavezanosti slovenski besedi. In to bo najtežje, saj je ta zaveza moralni velelnik spoštovanja izrečene in dane besede.

Če se znova vrnemo k slovenski besedi in k njenemu etičnemu temelju, potem lahko v javnem, gospodarskem in političnem življenju nastane neverjeten preobrat. Seveda pa ostaja odprto vprašanje, ali lahko ta etični zasuk k temelju slovenske besede izvedemo brez duhovne prenove in brez etičnega cenjenja večnostne Lepote.

Vendar moralne prenove prek pristnosti slovenske besede ne smemo razumeti kot moraliziranje, ampak kot povratek k etičnemu temelju. V tem duhu znova omenimo Domenacha, prijatelja slovenskega pesnika Edvarda Kocbeka in slovenskih personalistov. Omenjeni urednik revije Esprit pravi, da Slovenci tako častimo svoje pesnike, da njihove napake spreminjamo v kreposti. Potrditev te teze francoskega razumnika lahko najdemo prav v življenju pesnika Prešerna. V frančiškanskem nekrologiju v samostanu ljubljanskega Tromostovja beremo, da je umrl »pater Ambrož Jelovšek, brat matere Prešernovih otrok«. Odlika tega frančiškanskega patra je bila, da je bil povezan z otroki, ki se niso rodili znotraj zakona. Gre za nenavadno »katoliško« moralo, ki pa je hkrati globoko etična, saj zahteva spoštovanje otroka in pravi, da je treba imeti rad vsakega otroka in mu nuditi najboljše, saj prihaja kot dar Najvišjega.

Slovenska beseda, ki jo postavimo pred večnostni prestol, nam lahko omogoči, da tudi danes spoštujemo nravni pluralizem, ki je za pomoderno družbo nekaj naravnega in običajnega, hkrati pa odločno zahtevamo temeljno spoštovanje človeškega življenja, cenjenje otroka in seveda pristne slovenske besede, ki to temeljno etiko tudi izraža. V luči takšne etike ne bo težko ponovno prenoviti in ohraniti našo mlado slovensko državo.

Ljubezen bodi kot odprta knjiga

Andrej Capuder

Soneti

65.

Ko pleševa kot plamen na prepihu
in rada bi se v nedogled ljubila,
poglej navzgor, ljubezen moja mila,
svoj Dih pridruži večnemu Izdihu.

O njem ti piše knjiga na zavihu,
o njem ti govori modrost berila,
kjer misel se srca je dotaknila
pri vsaki kitici, v vsakem stihu.

Ljubezen bodi kot odprta knjiga,
ki bereš jo stoje, kakor na cesti,
kot jed, ki sama poželenje dviga,

in pridejo na kraj ji najbolj zvesti,
da jim postane kakor sladka figa,
ko grenki strup uspeli so pojesti.

78.

V objemu mi drhtiš, oblika zala.
Svoj vitki stas uvijaš pod poljubi.
Odpiraš se gospodu, ki te snubi,
in veseliš se mojega bodala.

Že se premika biser v tvoji gubi.
Povej in vkup ga bova omehčala,
zagrebla spet in spet ga izkopala,
dokler ljubezni najini se ljubi.

Je prvič, drugič ali morda v tretje?
Ta radost ne prihaja iz spomina,
ki sam stoji in nič ne ve za štetje.

Bila si svoj čas moja domovina,
v viharju dobe usmiljeno zavetje
in na razpotju smer in pot edina.

105.

Zamišljen v delo božjega atleta,
neugnan nabiram si kilometrino.
Na travniku sveta si služim dnino
in štejem dneve, mesece in leta.

Za mano bo ostala sled soneta,
ki v eno povezuje naj množino,
ki v mnogem izkopava si edino,
in zmeraj nove najdbe si obeta.

Kdaj se boš zvrhala, posoda zala?
Kdaj duša boš odrešena nemira?
Kdaj pesnik naveličaš se pisala?

Nasproti mi prihaja mrak večera.
V spominu mila ženska je ostala,
ki kaže tja, od koder luč izvira.

108.

Na svoje usmiljeno srce me deni
in ustne mi s poljubom zapečati,
ne daj, da bi obtičal tu pred vrati.
Na poti vseh poti, doma v nobeni.

Ne utišaj morja, ki valuje v meni,
in daj, da večno mi pojo škržati,
dokler da videl se bom v zarji zlati,
kako odhajam v duši zatopljeni.

Morda pa malce prideš mi nasproti.
Storiš korak, ki vselej mi umanjka
v nemirni duši, ki se rada zmoti.

In pleše, kot jo vleče skrita zanka,
ki bedni um jo spletel je siroti,
da sebi samemu je zgolj uganka.

115.

Ljubimec se nikoli ne prevzema.
Od drugega dobiva to, kar daje.
Kadar ne gleda, pride mu igraje
ta slast, ki naj bi godila obema.

Ljubezen ni učinkovita shema,
veljavna za vse čase in vse kraje.
Je več od vse umetnosti in vaje.
Je več od znanosti in teorema.

Iz nje postavlja se tvoj Eros mali
in skuša svoj prvotni vzor doseči,
ki neomejen v vesolju se zrcali.

Po njem stegujemo se vsi ljubeči.
Iz njega umiramo in bomo vstali,
če božji stik se milostno posreči.

121.

Gorje, če senca k senci se naklada
in bistveno v ljubezni izpregleda,
da je objem človeški kot zaseda.
In v staro past potegne ga naslada.

Takle med kačami ne vidi gada.
Med črkami se mu spotika veda.
Na prazen tek preklopi se beseda,
ki sama iz sebe pričala bi rada.

Zato pa, glej, ne hodi med zijala.
V lepoti višji naj tvoj vid se pase,
ki vmesnega ne rabi ogledala.

Svoj rod izpelji iz božanske jase,
kjer duša ve, da je nekoč zaspala,
ko čas in prostor je privzela nase.

Lev Detela

Zima ob Vltavi

Zimske pesmi 2013

1.

nazdraviva z roko v roki vrabcu
na poledeneli veji
*in noremu slikarju**
v trdi avstroogrski zimi
in polni luni nad zvonikom
in sanjajva v pozni uri o angelih in svetnikih
*v temni stari krčmi***
zapredeni v zimske koprene

v zametih iz belih sanj
pada sneg svetá
tam daleč vzunaj
globoko v duše
in tiho šelesti v toploto ob stari peči
in čaši z dobrim vinom
saj veš snežinke imajo svojo usodo
ko bliža noč se s težkimi zamahi

České Budejovice / Český Krumlov, 17. januar 2013

* *noremu slikarju: avstrijski slikar Egon Schiele (1890 – 1918). V Českem Krumlovu, na obisku pri sorodnikih, se je velikokrat »nespodobno« obnašal. Baje je med drugim zbijal iz protesta proti nazadnjakom klobuke z glav konservativnih malomeščanov.*

** *v temni stari krčmi: zgodovinska pivnica Stari časi v Českih Budejovicah.*

2.

dve zvezdi na zvoniku radoživi
nad cerkvijo golobi belosivi
in trdozobi mraz zakleti
ko spušča noč se k ribi v tihi reki

Český Krumlov, 17. januar 2013

3.

veter stremuh
s snegom na rami
me brezglavo odnaša
po češki planjavi

veter veteran
v bojni opravi
brije čez plan
iz skritih gozdov

veter vihar
gre v napad
se podi za slovo
kruto za mano

Nové Hrady, 13. januar 2013

4.

snežimo z odpeto srajco
zasneženo
navdušeno navpik navzdol
zameteni v pramenasto snežnino
pogumno snegoročno v snegolom
naslonjeni na zrčasto poledenilo
ko pada sneg
snežinkasto poledenelo
v tišino snežnato
navdušeno navzdol
in mesto zacveti v žarečem snegu
pobeljeno navpik
navzdol

Nové Hrady, 13. januar 2013

5.

počakaj še malo
samo še malo

počakaj še malo
samo še malo

počakaj še malo
samo še malo

počakaj še malo
samo še malo

kmalu pride pomlad

Nové Hrady, 13. januar 2013

Bogdan Žorž

Gornik Jožko in feministke

Tisti dan je bil Jožko zelo jezen. Prejšnji večer je gledal televizijsko oddajo, v kateri so govorile zelo ugledne profesorice s FDV in Fakultete za socialno delo ter nekatere političarke o vlogi žensk v naši družbi. Saj ne da bi Jožko žensk ne maral. Nasprotno! Pravzaprav jih je morebiti celo preveč cenil. Saj je od pubertete dalje bolj ali manj sanjal o svoji princesi, ki jo bo nekje srečal in bosta potem živela srečno kot v pravljici. Morda je celo preveč sanjal o tem, tako da se zato nobeni ni znal dovolj približati, bal se je, da bo zavrnjen. Pa je imel priložnosti, pravzaprav so bile ženske kar rade v njegovi družbi. In še pri teh nekaj dekletih, s katerimi se je bolj zbližal, ni znal zgraditi trdnejšega odnosa.

Ob takih oddajah pa je Jožko postal zelo slabe volje. Pač, postal je alergičen na feministke, kot je imel navado reči.

Zato je zjutraj vstal, vzel nahrbtnik in se odpravil na Nanos. Tudi to je bila njegova zelo priljubljena izletniška točka, primerna za vse letne čase. Odločil se je, da se zapelje po cesti iz Podnanosa na Nanos do lovske koče in tam pusti avto. Bo imel bolj položno pot do vrha, a bo zato lažje razmišljal, ustavil se bo pri cerkvici sv. Hieronima in malo razmišljal.

Ko je zaklenil avto in si oprtal nahrbtnik, je začel naglo stopati. Jutro je bilo sveže, okrog ušes mu je brila mrzla nanoška burja, pa je pohitel, da se ogreje. Kar hodil je in v tričetrt ure se je že znašel pred cerkvico sv. Hieronima. Nasmehnil se je sam pri sebi: »Glej, glej, pri Hieronimu sem, morda bi mi pa s svojo učenostjo lahko kaj pomagal v teh mojih razmišljanjih, ki jim ne pridem do konca!«

V tem trenutku ga je nekdo potrepljal po ramenih. Ne, ni bil Hieronim, bil je Modri. Prvi hip je bil Jože jezen, saj je hotel biti sam – a takoj nato se ga je razveselil. Saj. Lahko vsaj na nekoga pošteno strese svojo jezo!

Danes si pa v redu razkurjen, je dejal s skrivnostnim nasmehom, v katerem nisem mogel prepoznati, ali se mi posmehuje ali želi le delovati pomirjujoče.

Če bi ti gledal tako butasto oddajo, bi bil tudi ti razkurjen, sem mu odvrnil.

Kaj te je tako zelo razkurilo?

Saj so pametni ljudje tam na TV, kako morejo v eno oddajo strpati toliko prepotentnih feministk pa nobenega normalno razmišljajočega, da bi jim vsaj malo nalil čistega vina?

In če bi bil ti tam, kaj bi jim povedal?

Povedal bi jim, da je feminizem kriv za zelo veliko vsega hudega, kar danes doživljamo.

Na primer ...

Na primer za to, da je vse manj rojstev, vse manj otrok, da naš narod izumira, da družine razpadajo, pa cela vrsta poklicev se kar feminizira, same ženske so v učiteljskih poklicih, in še marsikje ...

Pa za klimatske spremembe so najbrž tudi ženske krive!

Ne vem, zakaj me zafrkavaš, ne mislim pretiravati, za vse nesreče tega sveta res niso krive feministke, imajo pa kar veliko grehov!

Vendar moraš priznati, da so feministke začele svoj pohod z dobrimi cilji, želele so osvoboditi ženske, ki so

bile v 19. stoletju res zatirane, moški so ravnali z njimi ponižujoče, tega ne moreš zanikati.

In četudi to priznam – to jim še ne dovoljuje, da sedaj one postavljajo stvari na glavo, da sedaj zatirajo moške, da iz moških delajo poženščene mevže.

Hm! Pa si res prepričan, da to delajo feministke? Jaz mislim, da nimajo take moči, da spet pretiravaš. Moški sami sebe spreminjajo v poženščene mevže, ker se ne znajdejo ob bolj enakopravnih ženskah, to je to!

Ampak vzrok je pa v teh butastih feminističnih borbah za enakopravnost!

Zakaj bi pa bile borbe za enakopravnost butaste? Mar misliš, da ženske niso, da nimajo pravice biti enakopravne?

No, ja, enakopravne že, saj nimam nič proti enakopravnosti. Le ta feminizem ...

Torej si za to, da so ženske sicer načelno enakopravne, a kljub temu nekoliko manj enakopravne kot moški?

Ne, narobe me razumeš! Jaz mislim, da so ženske s to nesrečno enakopravnostjo več izgubile kot pridobile! Imajo več pravic, a tudi več problemov! K psihoterapevtom hodijo predvsem ženske. Če bi jih ta enakopravnost tako zelo osrečila, kot trdijo feministke, zakaj neki bi hodile okrog psihoterapevtov s svojimi problemi? So sicer bolj enakopravne, bolj svobodne, pa tudi bolj obremenjene, bolj depresivne, bolj utrujene, bolj razočarane, bolj izgorele ...

Pa res misliš, da je to posledica enakopravnosti?

Ampak pred enakopravnostjo ni bilo toliko depresij!

Kako pa veš, saj prej tudi psihoterapevtov ni bilo, ki bi postavljali diagnoze!

Hočeš reči, da so bile tudi prej depresivne, le da se niti zdravile niso?

Ne vem, morda, nobenih trdih dokazov ni ne za eno in ne za drugo trditev, so le domneve.

Potem ti misliš, da so danes ženske kljub vsemu bolj srečne kot v preteklosti?

Tudi tega nisem rekel – ne vem!

Ampak zagovarjaš feminizem, praviš, da se feministke borijo za pravo stvar!

No, sedaj bova pa morebiti le prišla skupaj!

Kako: ti praviš, da se borijo za pravo stvar, jaz pravim, da je feminizem zlo, zabloda, ki kvari ženske, jih dela še bolj nesrečne in na dolgi rok prispeva k izumiranju narodov v zahodni civilizaciji.

Ja, saj v tem se tudi jaz s teboj strinjam, res so to stranski učinki, ki so zaskrbljujoči!

Torej, kako moreš trditi, da je feminizem sam na sebi dober, pozitiven, le njegovi učinki, njegove posledice so porazne.

In vendar gre za to: feminizem se je začel z zelo plemenitimi, upravičenimi, dobrimi zahtevami in idejami. Z idejami o enakopravnosti. Torej je feminizem povsem v skladu s krščanskimi načeli, ki jih zagovarjaš, ki jim pripadaš!

Kako neki – saj je feminizem od vsega začetka uperjen proti Cerkvi in Cerkev ga od vsega začetka zavrača!

Ja, res je – in v tem je težava! Mar meniš, da uperjenje proti Cerkvi ni bilo upravičeno?

Ne vem, kaj naj si mislim.

Dejstvo je, da se je Cerkev v odnosu do žensk v srednjem veku oddaljila od krščanske drže in da je to zadržala še celo v dvajsetem stoletju, šele v drugi polovici dvajsetega stoletja Cerkev ponovno popravlja ta svoj zgrešeni odnos.

Ja, če prav pogledam, Cerkev je res poudarjala podrejenost ženske, celo rojstvo samo so imeli za greh, in ženska se je morala po rojstvu najprej očistiti tega greha, šele potem je lahko stopila v Cerkev. Ženske tudi v Cerkvi niso imele čisto nobenih pravic.

Da, to je napaka Cerkve, za katero se pravzaprav še ni opravičila, niti priznala je ni. Le vrača se k bolj evangeljskemu odnosu in skuša kazati, kot da je bilo vedno tako.

Ko govoriš o evangeljskem odnosu, kaj misliš s tem?

Ja, veliko je tam zelo jasnih sporočil, ki kažejo na zelo spoštljiv odnos do ženske, v današnjem jeziku bi lahko rekli tudi na enakopravnost.

Ampak Jezus je zbral okrog sebe samo moške učence, nobene ženske ni bilo med apostoli.

To je res – ampak potrebno je na to gledati v luči takratne delitve vlog med moškim in žensko. Je pa zato Jezus postavil ženske na prvo mesto pri svojem vstajenju, pa tudi na njegovi poti na Kalvarijo so igrale veliko pomembnejšo, pogumnejšo, pozitivnejšo vlogo kot njegovi učenci, ki so se poskrili. Pa še bolj nazaj lahko gremo. Da ne omenjam posebej vloge Marije, Jezusove matere, ki je pri vzgoji sina očitno imela glavno besedo ...

Na osnovi česa sklepaš o tem?

O Jezusovem odraščanju in vzgoji res ni kaj prida napisanega, a en odlomek zadošča. Ko se je Jezus kot dvanajstleten deček izmuznil staršem in ostal v templju, tako da sta ga starša tri dni iskala, čigave besede so zapisane – materine ali očetove? V Lukovem evangeliju lepo piše, da je potem, ko sta našla Jezusa, besedo povzela mati, Marija, in ne oče Jožef!

Na to nisem nikoli pomislil!

Očitno je, da je bila v tistem času delitev vlog med moške in ženske bolj trdna, vendar ni pomenila ženske manjvrednosti, le delitev vlog, jasno razločevanje med spoloma.

Kako to, da se je Cerkev od tega oddaljila?

Kdo bi vedel! Najbrž je bil prevelik poudarek dan zgodbi o Adamu in Evi, v kateri je bila prav Eva tista, ki je prva segla po prepovedanem sadu. Ampak mislim, da je bistveni vzrok v oblasti – ta odmik se je postopoma začel, ko je rimski cesar Konstantin v četrtem stoletju prenehal preganjati kristjane, ko je torej Cerkev začela pridobivati moč in oblast, nosilci te moči in oblasti pa so bili moški, duhovniki. Odrivanje žensk v podrejen položaj torej nima nič skupnega z vero, le z močjo in oblastjo!

Torej bi morali biti kristjani na neki način hvaležni feministkam, ker so pripomogle, da odnos do žensk spet postaja bolj evangeljski?

He, he ... Res je tako – čeprav tega najbrž v Cerkvi ne bo nikoli nihče priznal!

Ampak kljub temu – to, kar danes počnejo feministke, v resnici še najbolj škodi prav ženskam!

Tudi to bo držalo, pa spet moramo biti pravični do feminizma: prav feministično gibanje je pripeljalo do izenačevanja pravic žensk s pravicami moških v družbi.

Ja, če pomislimo na volilno pravico, na dostop do izobraževanja, zdravstva, na zaposlovanje, potem najbrž res!

Pa še marsikaj drugega se je spremenilo na bolje pod vplivom feminističnega gibanja!

A naj zato škodo, ki jo danes povzroča feminizem, kar spregledamo?

Ne, problem je drugje, problem je enak kot pri vsaki revoluciji: še tako lepe ideje se v revoluciji spridijo! Feminizem se je začel s pravimi idejami, a je zelo kmalu zašel v napačno smer.

Kako zašel?

Namesto da bi se feministke borile za uveljavljanje ženskih pravic, za dostojanstvo ženske, predvsem za spoštovanje in dostojanstvo tistega, kar je najbolj žensko, materinstva – so začele tekmovati z moškimi, so se začele boriti za izenačenost ženske z moškim na vseh področjih ...

In šle celo še dlje, svojo pozicijo so želele poudariti z izrivanjem moških, z razvrednotenjem, poniževanjem moških. Videti je, da bodo nekako zadovoljne s svojo izenačenostjo z moškimi šele takrat, ko bodo moške izrinile v podrejen položaj, ko se bomo spet znašli v matriarhatu!

No, no, tu pač pretiravaš, ampak s tem, da gredo predaleč, da se za enakopravnost borijo na nepravi način, da ne znajo več jasno opredeliti svojih ciljev – s tem se pa strinjam! Ne pozabi pa na največjo zablodo feminizma...

Ki je?

Da so feministke v silni želji po izenačenosti z moškimi vsekakor prispevale bistveni del k razvrednotenju ženske edinstvenosti, k razvrednotenju materinstva!

Brane Senegačnik

Zakaj potrebujemo pesnike?

Pred več kot štirimi desetletji je Alojz Rebula **študentom teologije predaval o Prešernu in krščanstvu** *(predavanje je bilo kasneje objavljeno v reviji Znamenje). Na svoj bleščeč in klasično jasen način je orisal krščanske razsežnosti v Prešernovi poeziji, pa tudi pesnikov pomen za slovensko kulturo in njegov položaj v evropski kulturi. Iz tega odličnega eseja sem se ogromno naučil: a ni mi le odprl tega in onega okna za razgled po evropski literaturi, ampak mi je predvsem vdahnil dobršno mero kulturne samozavesti, ki je je v tistih časih – to so bila osemdeseta leta prejšnjega stoletja – še zmeraj tako zelo primanjkovalo. Za identiteto, kulturno in osebno, za to, da postaneš in ostaneš, kar si, potrebuješ zdravo samozavest.*

Stari in novi ubožni časi

So časi, ko je za to potrebno še posebej veliko samozavesti in je obenem močno primanjkuje, ker je nimaš kje zajeti. In takrat so bili takšni časi. »Kultura je za njih, to je njihov prostor,« sem slišal doma stavek, ki ni bil nelogičen, nasprotno: to je bila zelo trezna in nadvse kratka ugotovitev mojega očeta, sicer naravoslovca, o slovenski kulturni realnosti tistega časa. Tenka pisana skorjica idejnega pluralizma razumnemu pogledu ni mogla skriti tega, kar se je dogajalo tam, kjer se je o vsem odločalo. Središče kulture je bilo neposvečenemu nedostopno, pač je bil dnevno, na načine, ki smo jih poznali in ki jih nismo poznali, deležen tistega, kar se je tam produciralo: duhovne monotonije in sintetičnega smisla. Zrak je bil suh in kisik redek, pljuča so naskrivaj hlastala za smislom. V nekem pogledu pa je bilo to stanje vendarle preprosto: vsaj nekaterim – zdi se, da jih je bilo tedaj več, kot jih je zdaj, je bilo jasno, da gre za nekakšno življenje v (napol) konsenzualni laži, kot je temu rekel Jože Pučnik. To, kar smo živeli, je bila nesvoboda in mogočna potvorba. Če pa zberemo dovolj moči, da pogledamo čez zid okoli sebe in v samih sebi, smo verjeli, tedaj bomo videli: tam zunaj je drugače, tam je resnično življenje. In Prešernov svet s svojo estetsko odličnostjo in etično jasnino, s svojo vrhunsko omiko in toplo preprostostjo, s človeško ranljivostjo in osvobajajočo duhovno prostornino je bil tista resničnost tam. In tista resničnost je bila zato tudi tu. Morda le napol družbeno priznana, malce po socialistično zarobljena, a nedvomna. In z njo je prihajal svež, s kisikom bogat zrak. In življenje. Zato je bilo sicer seveda pogumno in pogum navdihujoče, a na neki način kljub vsemu enostavno govoriti o velikem pesniku. O tem, da je to resnična poezija in da ima taka poezija pomen za človeka, ni bilo dvoma.

Danes pa, bi rekel, ni tako. Ali vsaj ne čisto tako. Pri tem ne mislim na politiko (ali vsaj ne samo nanjo). V nemajhni meri je postala kultura sama težava za kulturo. Francoski filozof in akademik Alain Finkielkraut je pikro tvitnil: »Kultura je mrtva in njen morilec nosi njeno lastno ime. To je popoln zločin.«[1] Kako je danes s poezijo in kaj poezija sploh je – o tem nam v resnici zelo malo lahko povedo še tako imenitni citati, še tolikšna količina zgodovinskih podatkov, imen, naslovov in drugih dokazov literarne zgodovine. Mogoče se ob njih kmalu začnemo počutiti tako kot dijaki, ki jim v resnični svet pubertetniško vehementnega iskanja samega sebe vdre sitna razredničarka – iz drugih časov, seveda! – in od njih zahteva imena in letnice ljudi iz drugih časov, ki jih ne bodo nikoli brali in ki jih ta trenutek zanimajo najmanj na svetu. »Čemu torej pesniki?«

To vprašanje, čeprav tako živo in smiselno, pa ni iz naših časov. Posebno jasno ga je v pesniški obliki zastavil nemški romantični pesnik *Johann Christian Friedrich Hölderlin* (1770–1843). *Njegovo vprašanje se pravzaprav glasi: Čemu pesniki v tem ubožnem času?*[2] Ubožnost tega, sedanjega, našega časa se v kulturi kaže v relativizmu, zmedi, negotovosti glede osnovnih stvari in vrednot – tudi v umetnosti, mogoče še bolj kot drugod. In čeprav je res, da umetnost ali po-

1 »La Culture est morte et son assassin porte le même nom : c'est le crime parfait.«

2 »Wozu Dichter in dürftiger Zeit?«, iz 7. strofe elegije *Kruh in vino*.

ezija ne zadeva vseh ljudi, tako kot jih npr. gospodarstvo ali temeljne etične vrednote, to vseeno ni nepomembno. Umetnost in morda še posebej poezija sta izredno natančen pokazatelj ne le jezikovne omike in sposobnosti nekega časa in posameznika, ampak tudi miselnega, doživljajskega in duhovnega obzorja dobe ali okolja. Včasih govori tudi o tem, da je to obzorje ponekod skoraj povsem ugasnilo. Še več: ker se v njej, če je res poezija, stvari ne kažejo tako, kot bi morale biti, temveč tako, kot so, lahko vsaj v nekem oziru pove o nas in našem času največ. Nezaupanje zgodovini, etični in estetski relativizem, po drugi strani pa ujetost v neki nejasni, ponavadi destruktivni družbeni angažma, silovita inflacija ega in – paradoksno – še večji strah pred ranljivostjo, pred zadnjo človeško resničnostjo so zelo dobro vidne poteze sodobne poezije. Tako vidne, da jih morda opazijo tudi tisti, ki niso prebrali še nobene pesniške knjige od začetka do konca. Ti mogoče ob tem le skomignejo z rameni, mi pa ne bomo. A če hočemo kaj smiselnega povedati, moramo res prav k začetku. Zato bom zastavil dve vprašanji.

Dve vprašanji o poeziji

Poznate koga, ki ves čas govori v verzih? Seveda ne, takšen človek bi veljal za hudega posebneža, čudaka, morda kar za prismuknjenca. Verzi niso za to, da bi v njih naročali kruh ali razlagali zdravniku svoje težave. Kam bi prišli pri tem s heksametri in jambskimi trimetri?

To pomeni, da je poezija umeten, narejen jezik. Še posebej to velja za tako tehnično bravurozno poezijo, kot je Prešernova. A kaj naj počnemo z umetnim jezikom? Vprašanje ni odveč: izkušnje z nekaterimi profesionalnimi igralci mi govorijo, da čutijo metrum, ritem, rime, skratka, vso glasbo besed kot oviro pristnemu izrazu. Pristni izraz je samo tisti, ki obvladuje našo realno, vsakdanjo komunikacijo? Imajo prav? Je to res?[3]

Drugo vprašanje: katerih besed v svojem življenju se najbolj spominjate? Katere so se v vas najgloblje vtisnile? Vsakdo ima svojo zgodbo, a domnevam, da so bile to besede osebe, ki vam veliko pomeni, morda sina, moža, sestre, matere, fanta ... Najbrž so bile izrečene ali zapisane ob kakih posebnih, življenjsko pomembnih dogodkih, svetlih ali temnih, kakor npr.: »Rad te imam«. »Zaupam vate.« »Operacija je uspela.« Ali pa: »Nisem več tvoja.« »Konec je.« »Včeraj zvečer je odšel.« V vsakem primeru pa sem prepričan, da te besede niso bile v verzih. Pesniške besede torej – vsaj mislim, da je tako – ne nastajajo neposredno v res usodnih, globokih trenutkih. Takrat zadostujejo, takrat so primerne čisto navadne, najbolj preproste besed. Nekaj, malo takšnih besed. Nič rim, nič sonetov. Življenje samo daje težo. Prej omenjeni igralci, pa še mnogi drugi: režiserji, pisatelji, pesniki si želijo takšnega realizma: »naravnih«, navidez spontanih besed, ki bodo posnetek življenja. Vendar sam mislim, da nimajo prav. Ali vsaj, da obstaja še drugačen pogled, še drugačno razumevanje poezije, pa tudi življenja, iz katerega je poezija sploh nastala. Mislim na lirično poezijo, na tisto poezijo, ki je tako nespregledljivo zaznamovala evropsko in slovensko kulturo, kakršna je tudi – in to na najodličnejšem mestu – Prešernova poezija.

Poezija brez vprašanj

Veliki trenutki v življenju pridejo silovito in četudi pustijo sled, slejkoprej, počasi ali hitreje izzvenevajo. Včasih nam je to v uteho, a vseeno se zdi, da so celo hudi dogodki odprli v naših življenjih neko razsežnost, ki smo jo prej mogoče samo slutili ali pa še to ne. Spominjam se nenadne smrti svoje matere: počasno, olajšujoče izzvenevanje tiste bolečine je na neki način pomenilo tudi vrnitev v plehkobo malosmiselnega življenja. Na vrhuncu doživljanja ponavadi ne moremo govoriti niti ne potrebujemo besed. A vendarle marsikdo mnogokrat čuti, da bi prav tedaj rad govoril, da bi hotel povedati, kako strašno ali pa kako čudovito je. In dobro čuti, da besede ne zadostujejo. V velikih trenutkih se, kot sem rekel, odprejo prostori, ki se zdijo, kot da jih prej ni bilo, in obenem, kot da so bili od zmeraj tu in da bodo zmeraj tu. Ko se človek znajde v teh pokrajinah samote, začuti svojo posebno globino, neizčrpnost in dragocenost. In obenem močno željo, da bi koga poklical, da bi mu povedal, kako je tu. A besede odpovejo. V vsakdanjih besedah in še posebej v natančnem, skrupuloznem pojmovnem izrazu sijoča prostranstva samote ugasnejo. Tisto, kar se je razkrilo za bolj resnično od resničnosti same, od vsakdanje, družbene, fizične resničnosti, tisto se takšnim besedam ne pusti dotakniti. A želja ostaja: veliki moderni mehiški pesnik Octavio Paz je zapisal:

nikoli nismo/samo zase <...>
življenje ni nikdar naše, je drugih,/
življenje ni nikograšnje, vsi smo /
življenje – kruh sonca za preostale,
za vse preostale, ki smo mi sami,
kadar sem, sem drug, moja dejanja
so bolj moja, če so tudi vsej drugih,
da sem, moram biti drug,
iti iz sebe ...[4]

3 Imam pa seveda tudi povsem drugačne izkušnje z igralci: nekateri virtuozno uporabljajo metrično artikulirani ritem kot klaviaturo – in v njihovih glasovih začne globlje živeti smisel pesniškega besedila. So pa celo taki, ki izdelajo svojo melodijo, celo partituro pravzaprav, s pavzami, tempom, dinamiko: v izvedbah teh redkih mojstrov besedilo postane resničnost in resničnost se spremeni. Zase lahko rečem, da mi je interpretacija Mihe Baloha v marsičem utrdila občutek smiselnosti gojenja sonetne forme in mi vzbudila nove slutnje o zvočnem bogastvu kvartin in tercin.

Ker je torej tako, ker ta želja vedoma ali ponevedoma utripa v nas, si želimo besed, ki bi žarele, ki bi bile podobe: mogočne, dramatične ali lahkotne, nepremakljive ali gibke, pršec podob, kot je rad rekel Paz. Želimo si besed, ki bi se jih skorajda lahko dotaknili, jih čutili na koži kakor veter, kot junijsko nočno vedrino, kot gosto septembrsko sonce. In potrebujemo besede, v katerih je čutiti drhtenje živega glasu; v katerih se pomeni topijo in spajajo in so vsi tu komaj v eni sami kitici, včasih v eni sami vrstici. Neštetо načinov je, kako se to lahko dogaja: vsaka pesem, vsak stih je uganka zase, a kljub temu imamo nejasen, a nedvomen občutek, da prihajajo vsi iz istega prostora. Kateri je ta prostor?

Prostori poezije

Prav pred kratkim je pomemben slovenski literarni zgodovinar med mnogimi zanimivimi stvarmi ugotavljal tudi, da sedanji čas ne pozna tako velikih pesnikov, kakršni so živeli še pred par desetletji, in da je po drugi strani Prešernov dan smiseln le, če ob njem razmišljamo o Prešernu in smislu poezije in kulture. Najbrž ima v obojem prav, mogoče pa bi lahko dodal še to, da se tudi najrazličnejše družbene institucije, od akademskih in znanstvenih do kritiških, ne trudijo veliko za resnično razumevanje poezije. Čeprav je Prešeren velik tudi kot intelektualec svojega časa, pomemben oblikovalec idej o slovenski kulturi in duhovnosti, je vse to vendarle v ozadju njegovega pesniškega pomena. (Čeprav je prav pri njem seveda oboje neločljivo povezano: njegove poezije ni brez slovenskega jezika z vso dotedanjo tradicijo, a tudi slovenski jezik je zaradi njegove pesniške inovativnosti za vso prihodnost nekaj drugega.) Brati lirično poezijo pomeni imeti pred seboj človeka, vendar ne (samo kot) fizično bitje, s takšno ali drugačno življenjsko zgodbo; ko stoji človek pesniško pred mano, mi razpira svetlo in temno brezno moje lastne eksistence, življenje kot večno uganko, če uporabim besede Franceta Vebra. V tem mi je veliko bližji, kot bi mi lahko bila še tako sorodna duša, blizek intelektualec, politični somišljenik ali pivski bratec. Lirični pesnik stoji tako pred mano, ker je v njegovih besedah kljub vsej umetelnosti in izoblikovanosti čutiti, da so na koncu koncev tu pred nami brez zunanjega razloga, da so tu zato, ker so tu. Njihova umetelna oblika je v resnici morala nastati, da so prišle. Eden največjih literarnih zgodovinarjev prejšnjega stoletja, Švicar Emil Staiger je izvor lirike označil s staronemškim (mističnim) izrazom: »sunder warumbe«, »brez vsakega zakaj«. Lirika sega v zadnji izvor poetičnega; s tem, da preprosto je, je pričevanje o globini. To na svoj način odzvanja v znani Kosovelovi pesmi:

Sem in se ne izprašujem zakaj,
moja beseda je, da sem tu;
tiho rastem v ta tihi kraj,
kakor da rastem iz miru.

Za kočami, travniki, za vrtovi,
kakor da sijejo nanje sanje,
za ozkimi stezami, za plotovi
čez njive razpeto je tiho molčanje.

Sem in se ne izprašujem zakaj
s kočami, travniki in vrtovi;
kot tiho jezero je ta kraj,
ki ne prše mu gladine valovi.

A to izkušnjo je mogoče najti v poeziji vseh dob, v religiozni in tisti, ki ni eksplicitno religiozna: pogosto prav slednja pričuje o nedotakljivi globini ali višini, v katero izginjajo naše slutnje o božjem, še bolj živo in neposredno. Vse pesniške podobe (slike, metafore, metonimije, hipalage) in sredstva (ritem, metrum, rime, evfonične podobe) imajo v liriki na koncu ta smisel. Ne da zastrejo naše videnje sveta, ampak da ga osvobodijo pragmatizma.

Naj navedem za to nekaj primerov:

1. Pindar, *Prvi pitijski slavospev*

Prva strofa

Fórminga zlata, Apolona in pa vijoličnokodrastih Muz
skupna lastnina, kateri poslušen
korak je, začetek bleščečega praznika,
pevci ubogajo znamenja tvoja,
kadar spočenjaš drhteč začetke
prediger, ki vodijo zbore.
Ti tudi sulico strele iz večno tekočega ognja
ugasneš. In orel
na Zevsovem žezlu je zložil
nagle peruti in dremlje,

Prva antistrofa

kralj nad pticami – ti si izlila na ukrivljeno glavo mu
temnoobrazni oblak, sladki zapah
za veke njegove; v spanju
vzdiguje se mehki mu hrbet, ves je ujet
v tvoje valove. Saj celo Ares mogočni je
ostre konice na kopjih
odložil in greje srce si v spanju globokem,
tudi mišljenje bogov uročijo puščice
zaradi veščine sina Letoje[5]
in Muz v oblačilih globoko nabranih.[6]

4 Odlomek iz pesnitve *Sončev kamen*, prevedel Ferdinand Miklavc, v: *Octavio Paz*, zbirka *Lirika*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1987
5 Apolona.
6 Oblačilih, ki se jih nadene tako, da imajo naborke oziroma nagubanine globoko pod pasom.

Prva epoda

Vse pa, česar Zevs ni vzljubil, je prestrašeno,
ko sliši pesem Pieríd,[7] *po zemlji*
tako kot pod morjem neukrotljivim;
tudi ta, ki v strašnem Tartaru leži, sovražnik bogov,
Tifón stoglavi: njega nekoč je vzredila
slovita votlina kilíkijska; zdaj pa
pečine nad Kumami, tiste, ki morje drži jih v ogradi,
skupaj s Sicilije težo
na prsi kosmate pritiskajo mu; in stolp ga nebesni,
Ajtna oblačna, teži, ki skozi vse leto doji
ostro snegovje;

Druga strofa

iz njenih globin nedostopnega ognja skrivnostni
izviri zdaj bruhajo; reke podnevi
izlivajo dima
razžarjeni tok; v nočnih temah pa
plamen rdeč, bobneč, kotaleč se odnaša
kamenje v morja prostrane globine.
Ta plazeča se zver pošilja navzgor
strahotne Hefájstove curke:[8] *prikazen*
čudežna očem,
čudo pa tudi za ušesa, če slišijo priče,

Druga antistrofa

kako ta med Ajtne vrhovi s sčrnelimi listi in zemljo
je zvezan, ležišče po celem ga hrbtu
razgreba in zbada.[9]

2. Octavio Paz, *Himna med ruševinami*

Dan, jasni dan,
svetla pomaranača iz štiriindvajsetih krhljev,
ki jih vsa prežema ista sladkost.[10]

3. Rade Krstič

To, kar si ostal,
to, kar boš vedno.
Zazrt v nebo.
Ohranjen v svetlobi.[11]

4. France Prešeren: Iz Sonetnega venca

In seveda je Prešernova poezija pravzaprav en sam tok te globine, v izjemni raznolikosti stopenj in oblik. Mislim, da lahko vsa njena sporočila, idejna in estetska, izražena miselno in formalno, pridejo v resnici do nas – do naše globine, do tam, kjer smo *sunder warumbe* – samo tako, če se skušamo odpreti harmoniji vseh njenih elementov, ki je nepresegljiva v naši in ne le v naši poeziji, lepoti njenih podob in njenemu melodičnemu toku. Poskusimo s poljubnim primerom, 2. sonetom iz *Venca*:

Ran mojih bo spomin in tvoje hvale
glasil Slovencem se prihodnje čase,
ko mi na zgodnjem grobu mah porase,
v njem zdanje bodo bolečine spale.

Prevzetne kakor ti dekleta zale,
ko bodo slišale teh pesmi glase,
srcá železne d'jale preč opáse,
zvestó ljubezen bodo bolj spošt'vale.

Vreména bodo Kranjcem se zjasnile,
jim milše zvezde kakor zdaj sijale,
jim pesmi bolj sloveče se glasile;

vendàr te bodo morebit' ostale
med njimi, ker njih poezije mile
iz srca svoje so kalí pognale.

…

Takšne lirične pesmi ne nastajajo zato, da bi veliki dogodki in velike izkušnje v njih zamrznili in obstali, ampak da bi živeli naprej…

Da bi imela naša globoka samota smisel, da bi postala skrivnostna oblika bližine. Drugačne, a neizbrisne.

7 Muz.
8 Ogenj je bil delo boga Hefajsta oziroma je identificiran s tem božanstvom, izraz torej pomeni toliko kot: »ognjeni curki«.
9 Prevedel Brane Senegačnik.
10 Odlomek prevedel Brane Senegačnik.
11 5. pesem cikla *Zadnje sledi* iz zbirke *Ohranjen v svetlobi*, Obzorja, Maribor 1989. Ponatisnjena je tudi v antologiji *Iskre časa*, ki je izšla 2011 pri založbi Družina v Ljubljani.

Prebrano 8. februarja 2015 v Frančiškovi dvorani župnije Marijino Oznanjenje na Tromostovju v Ljubljani

Ddr. Jože Hlebš

Čemu filozofija narave

Filozofska kozmologija

Filozofija narave (Philosophia naturalis), pojem se je pojavil pri stoikih, je v bistvu najstarejša filozofska disciplina, saj so se z naukom o naravi („physis“) ukvarjali že predsokratski misleci (Parmenidov ep ima značilen naslov: Peri physeos, O naravi). Pa tudi v našem času je filozofija narave aktualna, čeprav pod tem imenom nastopajo najrazličnejša miselna prizadevanja, kar je prikazano v razdelku „Filozofija o naravi“.

„Filozofija narave“ hoče reči, da gre tu za filozofski razmislek o naravi, za ontološko analizo njenih vsebin in ne za znanstveno-teoretično presojo formalnih vidikov, s katerimi se znanosti tako ali drugače ukvarjajo z naravo.

Večina znanstvenih panog gleda namreč na svoj predmet le z določenega vidika, ne da bi ta izhajal iz glavne teme obravnavanega področja. Vsaka posamezna naravoslovno-znanstvena disciplina obravnava samo določen izsek resničnosti, ki ga preučuje s posebnimi, zanjo značilnimi metodami. Zato ne obstaja enotna znanstvena podoba o svetu, ampak imamo različne podobe sveta, ki se z znanstvenim napredkom spreminjajo. Narava kot materialni predmet dopušča veliko število formalnih predmetov, kar pomeni, da dopušča, celo zahteva različne znanosti o naravi – vse je odvisno od izbrane metode. Naravoslovje zato lahko imenujemo „uporaba posebnih metod za posebne predmete“. Narava se v formalnem vidiku naravoslovja ne izčrpa, niti se bistveno ne more, pa naj naravoslovna znanost dela še tako velike in pomembne korake.

Filozofija narave je „splošna“ veda. Tu ne gre za to ali ono posebno področje narave, pač pa se misel vrti okoli tistih temeljnih vidikov, ki so lastni vsej naravi. To pa so notranji bitnostni pra-vzroki, principi, ki naravo konstituirajo izvirno in prvinsko. Zanima jo predvsem to, kar „naravo povezuje v notranjosti“.

Skratka, zanima nas narava, kot se odpira mišljenju, ki sklepa o smislu. Pri tem tudi danes velja modra Heraklitova izjava: „Narava se rada skriva“. Razkrivanje njenih skrivnosti je velika pustolovščina. Čim globlje prodira znanost v notranje bistvo narave, tem skrivnostnejše brezdanjosti se nam odpirajo. Izredno bogati uvidi naravoslovja še posebej izzivajo iščočega duha, naj natančneje pogleda v neizmerne globine narave, da bi jo dojel tudi filozofsko.

Kar zadeva naravoslovno raziskavo kozmosa oz. narave, je ta pripeljala do solidnih spoznanj o materialnih pogojih in tudi o nastanku ali razvoju, ki so več kot zgolj „hipoteze“. Če pa se postavi vprašanje izvora kozmosa/narave v celoti, je stvar drugačna. Tu najprej ne gre za alternativo med naravoslovno in svetovnonazorsko razlago. Naravoslovne znanosti bi pri vsaki taki razlagi prekoračile svoje področje, česar se pametni naravoslovci tudi zavedajo.

Alternativa ni najprej religiozna ali svetovnonazorska razlaga, ampak se nam najprej ponuja filozofija narave, ki korenini v splošni ontologiji ali metafiziki.

Šele odtod lahko postavimo vprašanje o naravi transcendentne resničnosti. Tradicionalna filozofija narave razlikuje dvoje ravni pri naravnih stvareh. Gre za povzročene pojave, ki so potrebni razlage, in za razlagajoče vzroke. Zakonitosti, ugotovljene z naravoslovjem, spadajo same med pojave. One niso vzroki, ampak le manifestirajo, da delujejo za pojavi še določeni vzroki, ki jih nakazujejo pojavi. Prav tem vzrokom se posveča filozofija narave. Tako kot čutna zaznava še ne konstituira znanja, nam tudi poznavanje mnogih izkustvenih dejstev ne zadostuje za spoznanje bistva narave. Narava je v izvirnem pomenu *arche*, tisto prvobitno, ki je pred vsakim izkustvom in do katerega pridemo samo z *noumenalno* (gr. noumenon iz noein = misliti, spoznati z umom) analizo in ne fenomenalno (gr. phainomenon = pojav). V pojavu in preko pojava se izraža globlja resničnost, do katere lahko končno prodremo samo z umom. Zato filozofija narave nujno dopolnjuje naravoslovne znanosti in tvori z njimi znanstveno celoto.

Namen pričujočega zapisa je poskus, da bi težke stvari predstavil razumljivo. Seveda sta pri tem potrebna določen bralčev napor in izobrazba. Tematika, obravnavana v tem delu, je bila predmet mojih predavanj na salzburški univerzi; bralca naj spodbuja k lastnemu razmišljanju. Nikakor ne gre za dokončne rešitve, nakazana pa je smer, ki vodi do razumevanja naravne resničnosti.

Fizicizem in problem izvora kozmosa

Vsako vprašanje, ki zadeva katerikoli začetek bivanja (sveta, življenja, človeka), nujno poseže tudi na metafizično področje. Od načina filozofiranja je odvisno, kakšen bo odgovor ali bolje poskus rešitve vprašanja. Značilen primer za fizicističen pristop k problemu je *Hawking*. V nekem intervjuju na angleški televiziji l. 1989 je izjavil, da je „težko diskutirati o začetku vesolja, ne da bi omenili pojem boga“.[1] Vendar boga postavlja tja, kjer odpove znanost s svojimi razlagami, v upanju, da se bo končno izkazal kot odvečen. Bog mu je na isti ravni kot fizikalno izračunljive entitete. Njegovo svobodo razume kot nekaj, kar še ni znanstveno obvladljivo. Bogu dopušča zgolj možnost določanja zakonov. Toda tudi ta izbira ni ravno velika, saj bi po njegovem ne imel niti svobode, da bi izbral začetne pogoje nastanka vesolja. Svoje prizadevanje je usmeril v iskanje teorije, s katero bi se dalo dokazati, da vesolje sploh nima začetka in da biva neodvisno od slehernega transcendentnega vzroka: „Če je imelo vesolje začetek, potem lahko izhajamo iz domneve, da je bilo ustvarjeno po nekem stvarniku. Toda če je vesolje resnično popolnoma v sebi zaključeno, če resnično nima meje in roba, potem tudi ne bi imelo začetka in konca. Enostavno bilo bi. Kje bi bil tu še prostor za stvarnika?“[2]

Seveda je za Hawkinga smiselno postaviti vprašanje, „kdo ali kaj je ustvarilo vesolje, vendar če se glasi odgovor ‚bog‘, je vprašanje zgolj odrinjeno k tistemu, kdo je ustvaril boga“. Toda kdor postavi vprašanje o nekem „ustvarjenem bogu“, jasno pove, da ne deli teističnega stališča. „Bog“ mu je, podobno kot *Dawkinsu*, lahko samo „zabloda“ človeške misli, kajti degradiran je na znotrajsvetno veličino, ki je po možnosti celo odpravljiva. Na temeljno filozofsko vprašanje „zakaj obstaja nekaj in ne enostavno nič?“ je po Hawkingu mogoče odgovoriti „izključno v mejah naravoslovne znanosti in brez rekurza na božanska bitja“. Njegovo stališče je, da so mentalni koncepti, ki jih tvorimo o najrazličnejših stvareh, „edina resničnost, ki jo lahko spoznamo“. Nobene resničnosti ni, ki bi bila neodvisna od modelov, ki jih ustvarja znanstvenik. „Dobro konstruiran model ustvarja lastno resničnost.“[3]

Hawking išče odgovore na temeljna filozofska vprašanja v okviru nekakšne „fizike“ – lahko bi rekli t. i. „znanstvene filozofije“, kot smo jo uvodoma predstavili – ker je zanj sodobna „filozofija postala zgolj kritika jezika in njen smoter logična razjasnitev misli“, pri čemer omenja kot tipičen primer *Wittgensteina*.[4] Hawkingov „od modelov odvisni realizem“ – tako sam imenuje svoje spoznavno stališče – umešča „med realizem in antirealizem“. Zanj je odločilno samo, da se sklada z opazovanji. Pri tem je brez smisla vprašanje, ali je model realen ali ne. Vedno lahko uporabimo model, ki je v obravnavani situaciji bolj praktičen. Torej je vsak objekt, s katerim ima opraviti fizik, odvisen tudi od subjektivne naravnanosti fizika, to je od njegovih osnutkov, s katerimi skuša doseči svoje objekte. Bil bi napačen objektivizem, če bi te objekte pojmovali kot naravo samo na sebi. Merilo za „pravilno“ ali „napačno“ je torej le merilo uporabnosti in uspešnosti metod, ne pa merilo za resnično in neresnično. Tako je pri „od modela odvisnem realizmu“ nesmiselno vprašati, ali je model realen – odločujoče je samo, ali je skladen z opazovanimi poja-

1 Prim. J. Lennox, *Hat die Wissenschaft Gott begraben?*, Witten 2009, 90.

2 S. Hawking, *Eine kurze Geschichte der Zeit. Die Suche nach der Urkraft des Universums*, Reinbek bei Hamburg 1991, 179.

3 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf. Eine neue Erklärung des Universums* (angl. *The Grand Design*), Reinbek bei Hamburg 2010, 167 sl.

4 S. Hawking, *Eine kurze Geschichte der Zeit*, 217.

vi, ki pa jih delno povzroča znanstvenik sam. Pri tem moramo poudariti, da nam posebno sodobna *kvantna teorija pri obravnavi narave ne daje nobene splošno sprejete, objektivne podobe resničnosti.* Poleg tega je možnih razlag te teorije več, saj se kvantne teorije dajo formulirati na različne načine.

Hawkingov pogled na realnost se torej izraža v posebnem pojmovanju zaznavanja sveta: „Naše zaznavanje … ni neposredno, ampak vtisnjeno skozi neke vrste lečo, razlagalne strukture naših možganov."[5] Odločujoča ni duhovna spoznavna zmožnost, ampak strukturiranost naših možganov, ki sprejemajo čutne podatke in ustvarjajo podobe in modele. V tem senzualističnem modelu ne dosežemo nikoli sveta samega na sebi: tako pa se pravilnost naših čutnih vtisov nikoli ne da preveriti na podlagi samega realnega sveta, kajti kakorkoli obravnavamo objektivni svet, nikoli ga ne moremo zaznati samega, ampak vedno samo kakršnekoli vtise o njem. Nikoli tudi ne bi mogli biti gotovi, da neka skupina čutnih podatkov pravilno podaja objektivno realnost. To spoznavnoteoretično stališče moramo upoštevati, če hočemo razumeti Hawkingov „imaginarni" model samonastanka kozmosa. Gre za izredno spekulativne modelne predstave.

Hawking je prepričan, da bi vekotrajno vesolje odpravilo potrebo po stvarniku, zato je vse njegovo prizadevanje usmerjeno v formuliranje neke enotne teorije, s katero bi se dalo prikazati, da prostor-čas nima nobene meje. Tako ne bi bili prisiljeni podati obnašanja na meji, kar morajo storiti hipoteze, ki izhajajo iz situacije prapoka. „Ne bilo bi nobenih singularnosti, v katerih bi naravni zakoni izgubili veljavnost, in nobenega prostorsko-časovnega roba, kjer bi se morali sklicevati na boga[6] ali nov zakon, ki bi določal mejne pogoje prostora-časa."[7] Če se posreči povezati kvantno mehaniko s splošno relativnostno teorijo, bi se odprla nova možnost: „Prostor in čas bi skupaj tvorila končen, štiridimenzionalni prostor brez singularnosti in meja, podobno kot je površina zemlje, samo z več dimenzijami."[8] Na ta način bi tudi časovna puščica dobila novo razlago.

Za ponazoritev te ideje služi Hawkingu podoba zemlje, katere površina ni ploščat kolut, ampak ukrivljena ploskev. Začetek vesolja naj predstavlja južni tečaj zemlje, pri čemer prevzamejo širinske stopinje vlogo časa. Če se gibljemo proti severu, se širijo krogi konstantne širine, ki predstavljajo velikost vesolja. Začetek vesolja je kot točka na južnem tečaju, ki je podobna vsaki poljubni točki. Vprašati, kaj se je zgodilo pred začetkom vesolja, ker ni bilo ničesar, kar bi ležalo južno od južnega tečaja, je nesmiselno. Po tej predstavi torej nima prostor-čas nobene meje – na južnem tečaju veljajo enaki zakoni kot na drugih mestih. „Če kombiniramo splošno relativnostno teorijo s kvantno teorijo, postane vprašanje, kaj se je zgodilo pred začetkom vesolja, na čisto podoben način, brez pomena." To pomeni, pravi Hawking, da je bil začetek vesolja „določen po zakonih znanosti" in ga ni mogel spraviti v tek „katerikoli bog".[9]

Izhodišče Hawkingovih špekulacij so izračunavanja, ki zadevajo tako imenovano skrivnost črnih lukenj. Matematik *Roger Penrose* je dokazal, da iz kolapsa zvezd nastane črna luknja, v kateri gre volumen proti ničli, gostota in ukrivljenost prostora-časa pa proti neskončno. Črne luknje so po tej hipotezi singularnosti. Hawking, Penrosov učenec, je razvil idejo, da črne luknje le niso čisto črne, to se pravi, da njihova neznanska težnost ne zadrži vseh delcev. Po definiciji je namreč črna luknja regija prostora-časa, ki zaradi premočne težnosti zadrži celo svetlobne delce. Hawking pa je mnenja – na osnovi kvantno teoretičnih matematičnih špekulacij –, da črne luknje v veliki meri emitirajo gama (γ) in rentengske žarke. Zaradi relacije nedoločenosti (Heisenbergove Unschärferelation) se ne da več reči, da delec ne more zapustiti črne luknje. To t. i. „Hawkingovo žarčenje" je zaenkrat nepotrjen postulat, ki pa ga ima sam za osnovo teorije vekotrajnega vesolja. Črne luknje se od situacije prapoka razlikujejo samo po tem, da ne pomenijo začetka, ampak „konec časa".

Za računanje kvantne verjetnosti spontanega nastanka vesolja se Hawking sklicuje na metodo *Richarda Feynmana*, po kateri je treba upoštevati vse možne „zgodbe" (Geschichten), katerim bi lahko sledil kak delec od svojega izhodišča do končne (katerekoli) točke. Gre torej za seštevanje možnosti, ki so dane delcu v prostoru in času. To je t. i. „metoda integralnih poti". Hawking pa ta postopek uporabi tudi za izračunavanje kvantne verjetnosti za vesolje kot celoto, kjer naj se seštejejo vse „zgodbe", ki izpolnjujejo pogoj odsotnosti roba in vodijo do vesolja s takimi lastnostmi, kakršne opazujemo danes. Po tej zamisli naj bi se vesolje izoblikovalo spontano in se razvilo na vse mogoče načine. Po tem pojmovanju neki sistem nima ene same zgodovine v prostoru in času kakor v klasični, ne-kvantno mehanični razlagi, ampak vsako zgodovino, ki je možna.[10]

Pri kozmogenetskem procesu torej ne gre za sumiranje možnosti posameznih delcev, ampak je mišljena celotna struktura prostora in časa. Iz postavke, da črne luknje niso singularnosti, izhaja zamisel, da razvoj kozmosa nima nobene končne točke. Med-

5 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf*, 45.
6 Bog je pisan z malo začetnico, ker Hawking ne misli na Boga v krščanskem smislu, ki je personalni duh.
7 S. Hawking, *Eine kurze Geschichte der Zeit*, 173.
8 S. Hawking, *n.d.*, 216.
9 S. Hawking, *n.d.* 216.
10 Prim. S. Hawking, *Der Ursprung des Universums*, v: S. Hawking, *Einsteins Traum. Expeditionen an die Grenzen der Raumzeit*, Reinbek bei Hamburg 1994, 81– 96.

tem ko *Einsteinova* teorija predvideva, da se prostor-čas začne s singularnostjo prapoka in se eventualno konča v končnem kolapsu v črni luknji (torej singularnosti), pa pripelje upoštevanje kvantnih učinkov do popolnoma drugačnega rezultata. Masa in energija materije črne luknje se z emisijo končno povrne v ostalo vesolje in črna luknja s svojo začasno singularnostjo končno popolnoma izžari.

Po aktualnem modelu „prapoka" – torej v singularnosti – je imelo vesolje velikost nič in bilo praktično neskončno vroče. Tu prostorsko-časovna razsežnost izgine. Opraviti imamo s fizikalno nerazložljivim začetkom vesolja, ki se nam predstavlja kot matematično nedoločen, punktualno posamičen dogodek. Če hočemo sedaj razglabljati o problemu začetka v prvih delčkih sekunde obstoja vesolja, Einsteinova teorija odpove. Tu mora nastopiti kvantna teorija oziroma po Hawkingu „kvantna teorija gravitacije". Z delčkom sekunde je tu mišljen nepojmljivo kratek časovni interval, namreč t. i. Planckov čas 10^{-43} sek. (0,00…01 z 42 ničlami med vejico in enko), ki postavlja najmanjšemu časovnemu intervalu, za katerega sploh lahko govorimo o dogodkih, teoretično mejo. Osnovna misel je, da obstajajo na ravni skrajno majhnega neizogibne negotovosti in nepreračunljivosti, ki so podvržene Heisenbergovemu načelu nedoločljivosti, kar vodi do tega, da sicer lahko navedemo neko verjetnost, da bo prišlo do določenega kvantnega dogodka, ne moremo pa eksaktno ugotoviti kdaj in kje. Nedoločljivost v obnašanju elementarnih delcev je načelno neodpravljiva. Ravno nedoločljivost pa naj bi po mnenju nekaterih teoretikov omogočala spontan nastanek vesolja – kot neko nihanje v „kvantnem vakuumu".

Kozmogeneza, ki bi temeljila na kvantni gravitaciji, pa predpostavlja tudi nov pojem časa, ki je v nasprotju z empiričnim, realnim pojmom časa. To je t. i. „imaginarni čas", ki sta ga v matematični model zgodnjega vesolja vpeljala *S. Hawking* in *James Hartle*. Ker pri uporabi Feynmanove metode nastopijo operativne težave, sta za merjenje časa vpeljala imaginarna števila. Ker v njunem modelu geometrija prostora-časa vsebuje dve „časovni" dimenziji, je bilo nujno vpeljati kompleksna števila, ki ustrezajo prostorskim dimenzijam. Ta koncept odpravi prostorsko-časovno singularnost in naj bi se izognil vprašanju stvarnika, ki ga po pojmovanju Hawkinga zahteva model prapoka kot enkratne danosti.

Ne glede na visoko spekulativno naravo izjave, da je fluktuacija v izvornem kvantnem vakuumu odgovorna za nastanek vesolja, je vprašanje o začetku enostavno pomaknjeno za korak nazaj k vprašanju o izvoru samega kvantnega vakuuma, ki naj bi zamenjal stvarnika. Pri upoštevanju realnega časa se začne in konča vesolje pri singularnostih, ki tvorijo za prostor-čas neko mejo in pri katerih naravni zakoni izgubijo svojo veljavnost. Glede tega velja med kozmologi izredno soglasje. Kvantna teorija gravitacije pa postavlja pojem imaginarnega časa, ker se hoče ravno izogniti singularnostim. To pomeni, da tri dimenzije prostora in imaginarni čas tvorijo v sebi zaključen prostor-čas, ki nima ne začetka in ne konca in kjer niso ugotovljive nobene meje in robovi. Vesolje ni ne neskončno niti nima začetka v določenem času kot singularnost.

Čeprav je Einsteinova splošna relativnostna teorija združila čas in prostor in ju na neki način pomešala, je bil čas še vedno različen od prostora. S tem je teorija vsebovala začetek in konec. Toda takoj ko učinke kvantne teorije in relativnostne teorije združimo, je ukrivljenost v ekstremnem primeru tako močna, da se čas obnaša kot dodatna prostorska dimenzija. V zgodnjem vesolju, ki je bilo tako majhno, da so v njem vladali tako zakoni splošne relativnostne teorije kot tudi zakoni kvantne teorije, so bile praktično štiri dimenzije prostora in nobene dimenzije časa.[11] Seveda Hawking prizna, da „nimamo še nobene popolne kvantne teorije gravitacije", vendar pa je prepričan, „da je bil izvor vesolja kvantni dogodek".[12]

Teorija imaginarnega časa pa ni postavljena le nasproti klasični teoriji absolutnega časa in od Einsteina naprej tudi obravnavanega relativnega časa, ampak gre za poskus, kako s pomočjo teorije časovne puščice na novo razložiti kozmogenezo. Pri tem moramo razlikovati tri „časovne puščice": *termodinamična* je smer časa, v kateri narašča entropija; *psihološka*, v kateri po našem občutenju napreduje čas, in *kozmološka*, v kateri se vesolje širi in se ne krči.[13]

Glede kozmološke puščice izhaja Hawking iz pogoja, da svet nima roba. Zato se vesolje ne razteza v neskončno, ampak po določeni ekspanziji spet kontrahira, tako da se kozmološka puščica obrne. Tako naj menjava ekspanzije in kontrakcije brezmejnega vesolja (saj nima roba) odpravi tudi vprašanje stvarjenja. Gre torej za t. i. pulzirajoče vesolje.

Toda poudariti moramo, da gre zgolj za teorijo. Empirične ugotovitve ne kažejo, da bi fazi širjenja v prihodnosti lahko sledil preobrat v krčenje. Poleg tega bi tako pulziranje ne rešilo osnovnega problema, zaradi katerega je postavljena ta teorija. Tudi astrofizik *P. von der Osten-Sacken* je prepričan, da bi periodična oscilacija med širjenjem in krčenjem nujno morala sčasoma miniti. To ima celo za miselno nujno. Tudi v tem primeru bi svet moral imeti začetek. Vzrok za začetek, za stvarjenje, pa nam seveda znanstveno ni znan. Toda čeprav o tem vzroku nismo zmožni povedati česa določenega, je znana vsaj ena lastnost

11 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf*, 133.
12 S. Hawking/L. Mlodinov, *n.d.*, 131.
13 S. Hawking, *Eine kurze Geschichte der Zeit*, 183.

te neznanke (vzroka): neodvisna mora biti od časa, imeti mora značaj večnega, kajti če bi enkrat nastala, bi spet morala imeti vzrok in tako ne bi prišli iz vrste povzročenih vzrokov. Čeprav včasih naletimo na argument, da je materija prapoka nastala iz nekega nam neznanega stanja „prostora", tudi to ne odpravi potrebe po vzroku. Razen tega tudi domneva o nekakšnem „tretjem" stanju, poleg materije in energije, iz naravoslovnih vidikov ne bi dala nobene rešitve.[14]

Pri tem moramo opozoriti na to, da *izenačenje imaginarnega pojma časa s prostorom, kot ga postulira Hawking, ne spada več v področje fizike, ampak gre že za metafiziko*. Ideja, da se čas obnaša kot nekakšna prostorska dimenzija, pomeni, da se vprašanje, ali ima čas začetek, odpravi na podoben način kot vprašanje, ali ima svet začetek.

Po metodi integralnih poti, kot jo je formuliral Hawking, naj bi bil možen obstoj mnogih vesolij. Na kvantno mehanični gravitaciji zgrajena teorija naj bi omogočala vsako zgodovino nekega sistema, ki je sploh možna. Po tej zamisli naj bi se neki sistem razvil na vse mogoče načine. Ti načini so odgovarjali večinoma drugim vesoljem, ki niso drugačna od našega vesolja samo v posameznostih, ampak tudi glede zakonov, ki so veljavni v njih. Tako naj bi obstajalo „mnogo vesolij z različnimi verzijami fizikalnih zakonov". To je t. i. „koncept multiverzuma", kar naj bi bil drug izraz za Feynmanovo vsoto vseh mogočnih zgodb. Skratka, „kvantne fluktuacije vodijo k nastanku mini vesolij iz niča. Nekatera dosežejo kritično velikost, ekspandirajo potem inflacionarno; v njih nastanejo galaksije, zvezde in – v najmanj enem primeru – bitja kot mi."[15] Mnoga mini vesolja pa se spet zgrudijo skupaj, ko so še mikroskopsko majhna.

Normalno izhajajo kozmologi iz domneve, da ima kozmos eno samo enoumno zgodovino. Na osnovi fizikalnih zakonov se da nekako izračunati, kako se je ta zgodovina odvijala. Toda Hawkingov postopek je drugačen. Izhodišče mu je sedanje stanje vesolja, od katerega se bliža začetku. Posledica tega nastavka je, da naj bi bili v našem vesolju ugotovljeni zakoni, odvisni od zgodovine vesolja.

Tu moramo pripomniti, da logično razumevanje naravnega zakona zahteva, da je brezčasen in nespremenljiv. Pozgodovinjenje zakonitosti pa bi pripeljalo do tega, da bi odpovedal raziskovalni princip vzročnosti, saj ni mogoče, da bi iz teh zakonov in njihovega delovanja, ravno zato ker so zakoni, izvajali njihovo spremembo. Zato tudi ne moremo dati odgovora, ali so se okvirni pogoji, pod katerimi so nastali ti zakoni, spremenili, ali pa so bili enaki, kakor so danes. Seveda so naravni zakoni le posebni primeri zakona: so zakonitosti, ki so izražene v količinskih razmerjih. In ta razmerja nujno vsebujejo tudi t. i. naravne konstante. Možno je, da so se te v času spremenile. Iz trenutne strukture zakonitosti pa to vsekakor ni razvidno.

Einsteinovo stremljenje je v poznih letih veljalo razvoju enotne teorije polja, ki bi dovoljevala vse poznane pojave – zajeti gravitacijsko polje, elektromagnetno polje in kvantno mehanično polje kot eno in isto temeljno polje. Morali bi najti sistem enačb, iz katerih bi se dale izvajati vse lastnosti teh polj. Če bi ta cilj dosegli – tako je prepričanje nekaterih fizikov – bi razumeli temeljne zakone stvarstva in s tem razvoj vesolja. Teoretična fizika bi prišla do svojega konca. To prepričanje je do nedavnega delil tudi Hawking. Toda v zadnjem času je prišel do spoznanja, da je morda tradicionalno pričakovanje fizikov o obstoju ene same teorije narave neizpolnljivo, zato bi morali za opis vesolja uporabiti različne teorije za različne situacije. „Vsaka teorija ima verjetno svojo lastno vizijo resničnosti, toda po realizmu, ki je odvisen od modelov, je to sprejemljivo, dokler se teorije v svojih napovedih skladajo vedno takrat, če se križajo …"[16]

Veliko možnost za konstruiranje poenotene M-teorije pripisuje *Hawking* t. i. teoriji strun (string-theory). Ta velika poenotena teorija se imenuje tudi „supersimetrija". Gre za idejo, da narava v celoti podlega učinkovanju neke edine supersile, ki da je ustvarila tudi vesolje. Šlo naj bi za „zlitje" materije, prostora-časa in sile v kontinuum, v čemer naj bi se izražala doslej neslutena enotnost in enota vesolja.[17]

Ena od domnev, ki so izvajane iz te hipoteze, je, da različnim silam in poljem pripada vsega skupaj enajst dimenzij, deset prostorskih in ena časovna. Izkustveno so nam sicer dane samo tri prostorske in ena časovna dimenzija. Ostalih sedem (prostorskih) dimenzij pa izkustveno ni danih, ampak njihovo prisotnost – tako teorija – manifestirajo sile. Kar imamo denimo za elektromagnetno silo, je v resnici učinkovanje neke nevidne prostorske dimenzije. Geometrija ostalih sedem dimenzij tvori torej dimenzije, ki jih vsebujejo sile. Iz tega bi sledilo, da v resnici sploh ni nobenih polj sil. Je zgolj enajstdimenzionalen prostor-čas, ki se kodra v določene vzorce. Po tej močno spekulativni teoriji elementarni delci niso „točke", ampak vibrirajoči vzorci z dolžino, brez višine in širine, kot odseki neskončno tanke strune (angl. string). Te posebne dimenzije naj bi bile tako skrajno „zavite" skupaj, da so za nas nespoznavne. Natančen način „zavitosti" določa vrednosti fizikalnih konstant, naboj elektrona in način medsebojnega učinkovanja med elementarnimi delci. Skratka, določa naravne zakone, ki se izražajo v našem vesolju – gre torej za zakone, ki veljajo za štiri temeljne sile in za parametre, kot so mase in naboji delcev.

14 P.v.d. Osten-Sacken, *Schöpfung aus dem Nichts. Das Geheimnis vom Ursprung des Universums,* Düsseldorf/Wien 1981, 296-302.
15 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf,* 137.
16 S. Hawking/L. Mlodinov, *n.d.*, 118.
17 Prim. Paul Davies, *Die Urkraft*, Hamburg 1987, 5 sl.

Teoretiki strun so torej prepričani, da so različne teorije strun (imamo tudi teorijo super-strun, ki operira z desetimi dimenzijami) in supergravitacija različni približki ene temeljne teorije. Približki, katerih vsak naj bi bil primeren za opis določene vrste situacije. Vendar so za teoretike najosnovnejše tiste zakonitosti, ki jih podaja M-teorija. „Zakoni" M-teorije pa dopuščajo različna vesolja, odvisno od tega, „kako so zavite posebne dimenzije". Kvantna nedoločenost, ukrivljen prostor, kvarki, strune in posebne dimenzije: vse to naj bi določalo eksistenco do 10^{500} vesolij, vsako z lastnimi zakoni, a samo eno vesolje, ki odgovarja našemu.

V bistvu je M-teorija komaj kaj več kot zgolj hipotetičen konstrukt, ki poskuša uskladiti temeljne podatke matematičnega izkustva. Hawking sam priznava, da „znanstvena teorija ni nič več kot matematični model, ki ga vzpostavimo, da bi opisali naša opazovanja: obstaja samo v naši glavi." S tega vidika je tudi nesmiselno vprašanje, kaj je resnično, realni ali imaginarni čas. „Gre pravzaprav za to, kateri od obeh je koristnejši opis."[18] Vsekakor imaginarnega časa ne smemo zamenjati z ontološkim časom; čeprav poskuša Hawking imaginarni čas prikazati kot fizikalistično veljavnejšega, ni s tem nič ontološko odločilnega. Torej gre spet za neko metafizično postavko.

In kaj bi pomenilo, če bi res odkrili dokončno teorijo? „Nikoli ne bi bili prepričani, da smo odkrili pravo teorijo, ker se teorije ne dajo dokazati."[19] Ne glede na to pa ima *Hawking* svoj konstrukt za model, ki resničnost podaja primerneje kot drugi nastavki. To je namreč model, iz katerega izvaja svetovnonazorske posledice. Ker po tem modelu vesolje nima začetka, tudi ne moremo izhajati iz tega, da ga je ustvaril neki stvarnik.[20]

Zavračanje boga s sredstvi fizikalistične teorije predpostavlja čisto določeno podobo boga, namreč zgolj začasnega „čuvarja" za še ne spoznano. Če „Kratka zgodovina časa" še pušča vprašanje boga odprto, saj je rečeno, da bi poznali načrt boga, če bi nam uspelo najti „popolno teorijo" (ki bi poenotila štiri temeljne naravne sile), pa se v „Velikem osnutku" *Hawking* zadovolji zgolj z zakoni fizike, ki edini dajejo pravo razlago za bivanje vesolja in življenja v njem. „Ker obstaja neki zakon kot gravitacija, se lahko in se bo vesolje … proizvedlo iz nič. Spontani nastanek je vzrok, zakaj nekaj je in ne enostavno nič, zakaj obstaja vesolje, zakaj smo mi. Ni nujno vsiljevati boga kot prvega gibalca, ki je prižgal luč in spravil vesolje v tek."[21] To pa so zaključki fizicistične metafizike in nikakor dosežki fizikalne znanosti.

Poskus odpraviti finalnost

Toda tu je še dejstvo razmerne finalnosti, ki realističnemu mislecu kaže na prisotnost nadrejene izredne inteligence. V kozmologiji je govor o antropičnem principu, ki pa je razumljen na dva načina: kot „šibka" in „močna" različica. Šibko različico lahko označimo kot „selekcijski princip", tako jo imenuje tudi *Hawking*.[22] To se pravi, da naša prisotnost v vesolju omeji znake okolja, v katerem se nahajamo, na tiste, ki so odgovorni za našo eksistenco. Če sledimo temu principu, se pojavu tako čudovitih odnosov, na katerih sloni življenje, ne smemo čuditi, kajti če te usklajenosti ne bi bilo, potem tudi nas ne bi bilo in se temu ne bi mogli čuditi. To je tipično darvinistično stališče, razširjeno na vesolje v celoti. Pogoji, potrebni za nastanek inteligentnega življenja, so izpolnjeni samo v nekaterih prostorsko in časovno omejenih območjih. Védenje o naši lastni eksistenci nas prisili, da se pri obravnavi vseh možnih okolij omejimo na tista, ki dopuščajo življenje. Torej gre za princip selekcije, ki se izogne predstavi smiselnega razvoja, kar je *Fred Hoyle* dobro označil kot „nihilistično zamisel". Zato je v obliki šibke variante antropični princip splošno sprejet, ker se poskuša izogniti ideji finalnosti.

Drugače je to glede *močnega antropičnega principa*. Medtem ko ga nekateri fiziki „omalovažujejo", pa ga *Hawking* vsekakor zagovarja. Označi pa takole: „Močni antropični princip pravi, da dejstvo naše eksistence, poleg našega *okolja*, postavlja omejitve tudi možnim oblikam in vsebinam naravnih zakonov".[23] Niso samo posebni dejavniki našega sončnega sistema koristni za razvoj življenja, ampak tudi dejavniki vesolja kot celote. Pri dogodkih, ki so vodili razvoj vesolja, je bilo odločilno uravnoteženo razmerje med temeljnimi silami. Ta igra sil pa „je morala biti natančno pravilna, da je omogočila našo eksistenco". Računi kažejo, da bi sprememba sile samo za 0,5 % pri močni jedrski sili ali za 4 % pri električni sili bodisi uničila ves ogljik ali ves kisik v vsaki zvezdi in s tem tudi možnost življenja. Toda nista le močna in elektromagnetna sila kot ukrojeni za našo eksistenco, marveč je videti, da je večina temeljnih konstant rezultat fine uglašenosti, saj bi samo nekoliko spremenjene proizvedle popolnoma drugačno vesolje brez življenja.

Hawking navaja še vrsto drugih dejstev v prid močnemu antropičnemu principu. Vsekakor dobro vidi, da tvorijo naravni zakoni izredno fino uglašen sistem in da se na fizikalnih zakonih da zelo malo spreminjati, ne da bi bila ogrožena možnost življenja: „Naše vesolje in njegovi zakoni so videti eksaktno prikrojeni za možnost naše eksistence in komaj nudijo torišče

18 S. Hawking, *Eine kurze Geschichte der Zeit*, 177.
19 S. Hawking, *n.d.*, 211.
20 S. Hawking, *Eine kurze Geschichte der Zeit*, 197.
21 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf*, 177.
22 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf*, 152.
23 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf*, 154.

za spremembe, če naj ta možnost ne bo ogrožena."[24] Toda ta „čudež" se v njegovi razlagi izkaže kot „dozdevni čudež". Tako je naslovljeno tudi celotno sedmo poglavje Velikega osnutka.

Rešitev problema je zanj namreč hipoteza *multiverzuma*, ki jo je postavil *B. Carter* in populariziral predvsem *David Deutsch*. Če je ta hipoteza pravilna, potem „se močni antropični princip reducira na šibkega, s tem da fine uglašenosti fizikalnih zakonov postavi na isto raven kot dejavnike okolja, kajti ona pomeni, da je naš kozmični habitat – v tej zvezi: celotno obravnavano vesolje – samo eden med mnogimi, natanko tako kot je naš sončni sistem samo eden od mnogih".[25] V teh istočasno eksistentnih, morda neskončno mnogih, paralelnih vesoljih naj bi se uresničilo vse, kar je teoretično možno, tako da v eksistenci vesolja, kot je naše, ni nič nepričakovanega. To je tipično darvinističen princip slučaja in nujnosti, obrnjen na celotno vesoljno resničnost, ki se jo sploh da zamisliti. Tudi Hawking se pri tem sklicuje na *Darwina* in *Wallaceja*, ki sta ta mehanizem uporabila za „dozdevno čudežen osnutek življenjskih oblik".[26]

Fizik *Leonard Süsskind* je sploh mnenja, da se je „moderna kozmologija" pravzaprav „začela z Darwinom in Wallacejem, ker sta v razlago razvoja vpeljala princip selekcije kot glavni dejavnik in s tem zavrnila nadnaravne sile".[27] Teoretični fizik *Lee Smolin* pa je šel še dlje, razvil je namreč čisto posebno varianto „darvinističnega" multiverzuma.[28] Po tej zamisli naj bi se vesolja neprestano porajala iz črnih lukenj in proizvajala hčerinska vesolja iz starševskih vesolij, ki so končala v črnih luknjah. Šlo naj bi celo za neke vrste dednost: temeljne konstante hčerinskih vesolij naj bi nasproti starševskim celo nekoliko „mutirale". Vesolja, ki na podlagi svojih lastnosti „preživijo" – torej selekcija – in se „razmnožujejo" (dednost in selekcija sta odločilna dejavnika v darvinizmu), se v multiverzumu ohranijo in se seveda množijo naprej. Med vesolji multiverzuma naj bi se torej dogajala darvinska naravna selekcija, ki ustvarja zmožnost za neposreden nastanek črnih lukenj – ko vesolja kolapsirajo –, hkrati pa posredno za nastanek, med mnogimi, tudi takega vesolja, kjer se rodi življenje.

Seveda je ta zamisel gola špekulacija brez znanstvene osnove, kot nasploh vse „teorije" multiverzuma. Bistvo teh teorij je, da služijo določeni ateistični ideologiji. Zato ne preseneča, da militantni ateist *Richard Dawkins* pravi, da bi „načelno lahko neke vrste teorija multiverzuma v fiziki opravila enako razlago kot darvinizem v biologiji". Ta zanj „najgenialnejša zamisel znanosti" ima „pri vsej njeni eksotiki" večjo verjetnost kot ideja Boga.[29]

Hawking sicer pravi, da je fina uglašenost tako naravnih zakonov kot tudi temeljnih fizikalnih konstant v kozmičnem dogajanju čisto v soglasju s „staro predstavo o velikem načrtovalcu", vendar je sam prepričan, da se tej ideji da izogniti s konceptom multiverzuma. *Ali Bog ali multiverzum*.

Toda pri tem je na žalost popolnoma spregledano, da sta *obe alternativi* v bistvu *metafizični*. Obe presegata tisto, kar lahko ugotovi naravoslovna znanost s svojimi metodami. Ideja mnogih svetov je pogosto predstavljena kot čisto naravoslovna, v resnici pa se da zadostno množtvo vesolij zamisliti samo v špekulaciji, ki znatno presega vse, s čimer nam lahko postreže objektivna znanost. Takšna metafizična ideja je tudi zamisel o pulzirajočem vesolju, kjer vsakemu zgrudenju v neko singularno stanje sledi nov veliki pok, ki proizvede nov svet s popolnoma drugačnimi naravnimi zakoni.

John Polkinghorne, tudi pomemben teoretični fizik, pravi o ideji multiverzuma: „Obravnavajmo te špekulacije kot to, kar so. Niso fizika, ampak metafizika. Ni nobene čisto naravoslovne osnove, da bi verjeli v nakopičenje vesolij. Per definitionem o teh drugih svetovih ne moremo vedeti ničesar. Možna razlaga, ki je intelektualno ravno tako vredna upoštevanja – in po mojem mnenju ekonomičnejša in elegantnejša – bi bila, da je ta en svet tak, kot je, ker je produkt stvarnika, katerega namen je bil, da naj bo takšen."[30]

Poleg tega je alternativa „stvarnik ali multiverzum" napačna, kajti Bog bi lahko – ker je absoluten – ustvaril toliko vesolij, kolikor bi hotel. Na to so teistični filozofi opozarjali že od nekdaj. Toda ne gre samo za ti metafizični alternativi. Dejstvo je, da tudi sami znanstveniki zamisli multiverzuma in sploh M-teorije, ki je dejansko skupina samih hipotez, nimajo za sprejemljivi. Sir *Roger Penrose*, ki je bil nekaj časa Hawkingov sodelavec, pravi, da je „veliki osnutek" multiverzuma „preobremenjen". „Daje izgovor za to, da nimamo nobene dobre teorije."[31] Ta v bistvu neustrezni način obravnave, ki se kaže danes „kot vera v vzporedni soobstoj različnih alternativnih svetov, je zavajajoč. Alternativni svetovi po tem nazoru ne obstajajo resnično neodvisno drug od drugega: samo *mnogokratno prekrivanje možnih stanj* … je obravnavano kot realno".[32]

Penrose meni, da se iz nastavkov teorije strun si-

24 S. Hawking/L. Mlodinov, *n.d.*, 161.
25 S. Hawking/L. Mlodinov, *n.d.*, 162 sl.
26 Prim. S. Hawking/L. Mlodinov, *n.d.*, 163.
27 L. Süsskind, *The Cosmic Landscape: String Theory and the Illusion of Intelligent Design*. New York 2006. Prim. tudi R. Dawkins, *Der Gotteswahn*, Berlin ²2007, 163, 204.
28 L. Smolin, *Warum gibt es die Welt? Die Evolution des Kosmos*, München 1999.
29 R. Dawkins, *n.d.*, 223.
30 J. Polkinghorne, *One World*, London 1986, 80.
31 J. Lennox, *Stephen Hawking. Das Universum und Gott*, Witten 2011, 36.
32 R. Penrose, *The Road to Reality*, London 2004, 784.

cer da izvajati vrsto pomembnih *matematičnih* spoznanj, vendar ti nastavki niso kaj več „kot presenetljivi matematični konstrukti, obogateni z globokimi fizikalnimi idejami". Pri teorijah, katerih dimenzionalnost prostora-časa gre preko tistega, kar lahko neposredno opazujemo (3 prostorske + 1 časovna dimenzija), se mu zdi domneva, da lahko take teorije približajo neko fizikalno razumevanje, neutemeljena.[33] Vsa špekulacija s „strunami" ni podprta z nobenimi opazovanji, ampak gre preprosto za „lepe ideje". Tako je M-teorija, ki se komaj lahko imenuje „teorija", v bistvu le „zbirka idej, upov in stremljenj".[34] Tudi *Donald Page*, ki je študiral pri Hawkingu in skupaj z njim objavil osem razprav, je mnenja, da celo v primeru, „če bi bila M-teorija popolnoma izoblikovana (kar še ni) in usklajena (kar še ne vemo), bi to ne impliciralo, da Bog ni ustvaril vesolja".[35] Končno sam *Hawking* priznava, da morda neke edine formulacije sploh ni in „moramo za opis vesolja uporabiti različne teorije za različne situacije".[36] Že l. 2004 je zapisal, da je dolgo sanjal – podobno kot *Einstein* – o dokončni teoriji, vendar je *Kurt Gödel*, znani matematik, uničil njegove upe: „Marsikdo bo zelo razočaran, da ni nobene dokončne teorije, ki bi jo bilo mogoče vzpostaviti s končnim številom principov. Tudi jaz sem spadal v ta tabor, vendar sem spremenil svoj pogled. Sedaj sem vesel, da se naše iskanje spoznanja nikoli ne bo prenehalo, da bomo imeli vedno nove izive za nadaljnja odkritja, kajti brez teh bi stagnirali. Gödlov teorem zagotavlja, da bo za matematike vedno kaj početi. Mislim, da M-teorija za fizike učinkuje enako."[37]

Lennox, oxfordski matematik in filozof znanosti, pravi, da nam znana aritmetika in drugi matematični sistemi ne morejo dokazati svoje lastne trdnosti in morajo vsebovati predpostavke, ki so nedoločene, to je, ki se z aritmetičnimi metodami ne dajo ne dokazati in ne zavrniti. In kot je pokazal tudi matematik *Nigel Cutland*, „ima to negativne učinke na možnost neke združene znanstvene teorije, ki bi morala vključevati tudi aritmetiko".[38]

Pri tem moramo seveda upoštevati dejstvo, da resničnost nujno vsebuje metafizične probleme – ki so še kako prisotni tudi v Hawkingovi miselni konstrukciji – ki jih računajoči razum ne more dobiti v spoznanje. Metafizični „element" se iz problemov, ki zadevajo celoto resničnosti, ne da odstraniti, lahko pa ga odmislimo; vendar potem o resničnosti ne moremo dati nobenih temeljnih izjav. Svet resničnosti je onstran merljivosti, onstran sveta fizike in sleherne izkustvene znanosti, določene po specifiki metod.

Tako imenovani „veliki osnutek" ni samo znanstvena špekulacija, ampak s filozofskimi pogledi prepleten fizicizem, ki je pač ena od variant identizma. Boga tu zamenjajo fizikalni zakoni, kajti Hawking ne veruje v osebnega boga, si pa „boga" lahko predstavlja kot „utelešenje fizikalnih zakonov".[39] V tem smislu moramo razumeti tudi njegovo izjavo, da t. i. „stvarjenje" mnoštva vesolij „ni odvisno od intervencije nekega nadnaravnega bitja ali boga, marveč je to naravna posledica fizikalnih zakonov".[40] „Ker obstaja neki zakon kot gravitacija, se lahko in se bo vesolje … izoblikovalo iz nič. Spontani nastanek je vzrok, zakaj nekaj je in ne enostavno nič, zakaj je vesolje in zakaj smo mi."[41]

Sam naravni zakon – v imenovanem primeru gravitacija – nikoli ne bi mogel razložiti obstoja vesolja, če bi bil mišljen resnični, absolutni nič, kajti eksistenca naravnega zakona je že po definiciji odvisna od predhodne eksistence narave, ki jo zakon opisuje. Poleg tega zakon predpostavlja delujoči agens, ker sam kot tak predvideva samo postopek, po katerem poteka delovanje. Brez delujočega in brez zmožnosti delovanja, kar je oboje neodvisno od zakona, zakon sam ne zmore nič. V enem oziru pokrivajo naravni zakoni sicer celotno področje prostora in časa, v drugem oziru pa je ravno to, kar izpustijo – celotno resnično vesolje – nenehni tok dejanskih dogodkov. Jasno je, da fizikalizem, ki ga prakticirajo nekateri kozmologi, nima ničesar ne s stvarjenjem in ne z bivanjem Boga, kot ga pojmuje teizem.

Pojem zakona ima transcendenten značaj, tj. presega vsa kategorialna določila. Zgolj formalno se ga sicer da legitimno nanašati tudi na boga. V tem smislu bi, gledano vsebinsko, naravni zakoni participirali na nekem absolutnem zakonu sveta. Tedaj bi bil bog, kot je v duhu *Spinozovega* sistema razmišljal tudi *Einstein*, neke vrste abstraktni vesoljni zakon. To pa ni teistično razumevanje, ki problem stvarjenja in bivanja Boga rešuje izključno na metafizični ravni.

33 R. Penrose, *n.d.*, 1010.
34 Tako Penrose v: J. Lennox, *Stephen Hawking. Das Universum und Gott*, 40 sl.
35 J. Lennox, *n.d.*, 37.
36 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf*, 118.
37 *Encyclopedia of Philosophy*, op. cit. p. 252. Citat navaja Lennox, *Hat die Wissenschaft Gott begraben? Eine kritische Analyse moderner Denkvoraussetzungen*, Witten 2009, 261.
38 J. Lennox, *n.d.*, 262.
39 M. White/J. Gribbin, *Stephen Hawking. Die Biographie,* Reinbek bei Hamburg 1994, 267.
40 S. Hawking/L. Mlodinov, *Der grosse Entwurf*, 15.
41 S. Hawking/L. Mlodinov, *n.d.*, 177.

Peter Kovačič Peršin

Vili Stegu – pesnik ranjene eksistence

Vili Stegu se je rodil novembra 1943 na Premu pri Ilirski Bistrici, ko je bil njegov oče kot primorski Slovenec interniran iz italijanske vojske v nemško taborišče. Očetova usoda in nato socialna stiska kmečke družine sta že v otroštvu močno zaznamovali Vilijevo doživljanje življenja in sveta. Poznejša socialna obrobnost pa je to temeljno življenjsko občutje še okrepila. Njegovo ustvarjalno prebujanje je sovpadlo s prihodom eksistencialistične misli na Slovensko in prav v tem idejnem okolju je našel svoji naravi ustrezno ustvarjalno spodbudo. Vili Stegu je tako postal izrazit pesnik eksistencialističnega pogleda na človeško usodo. Postal je pesnik ranjene eksistence tudi v svojem religioznem doživljanju. Njegova religiozna lirika je zato izjema v slovenskem prostoru, je šokantna za naše večinoma tradicionalno versko obzorje, zato tudi ni bila deležna odmeva v našem katoliškem okolju.

Stegujevo osnovno občutenje je bivanjska samota. V pesmi *Samotna pot* jo je označil za svojo temeljno življenjsko danost.

Moja pot je samotna,
z robidovjem zarastla.

Nihče ne doume,
da po ukazu krvi
po njej se vračam
pokoja iskat vse dni
med praprot in brinje.

Tam
na kraju poti
sam mesecu nazdravljam
z golimi dlanmi.

Prispodoba z robidovjem zarasle poti poudarja zapuščenost prostora njegovega bivanja in izločenost na obrobje življenjskega utripa. Eksistencialna samota je stanje duha. Naj je človekovo obpotje še tako polno življenjskih radoživosti, kdor je potopljen v občutenje samote, ostaja nepreklicno sam. Noben sočloveški vzgib ne prodre skozi oklep tujstva, ki ga obdaja. Samotar živi odtujeno, v distanci do življenja zunaj svoje duševnosti. Tako Stegu opiše v pesmi *Samota* svojo bivanjsko držo kot *molčati, poslušati, gledati.* Glagolski nedoločnik poudarja neosebno držo in skrajno distanco do opisanih dejanj, nemo zrenje v temne podobe življenja: *goloto gmajne, grenkobo brinja, hladni ogenj v srcu prijatelja ...;* trpno poslušanje *srca molka, takta samote, umiranja misli* ... Pesnik ugotavlja, da je samota najbolj resničen bivanjski položaj človeka, položaj, ki v radikalni obliki ukinja samo živost življenja, kakor se izpove v pesmi *Intermezzo med rumenim in belim:*

Če sploh živiš!?
Ali pa samo ždiš
ob senci svoje sence.

Vili Stegu je tudi pesnik zapuščene brkinske zemlje. Vsaka pokrajina si izbere svojega pesnika, tistega, ki v poeziji upodobi duhovno obličje svoje ožje domovine in njenih ljudi. Stegujeve brkinske pesmi so baladne; so pesmi žalostinke za deželo njegove domačije, ki je take, kot jo je doživel v svojem otroštvu, ni več; so pesmi o minulem času, ki je v stoletjih vdahnil brkinski deželi samosvojo dušo in izrisal njen prepoznavni obraz, ki ga danes doživljamo samo še kot narodopisno ostalino. V teh pesmih se stopnjuje občutje brezizhodnosti, osamelosti in žalosti. Domotožna pesem je v našem leposlovju stalnica že od Prešerna in njegove pesmi rodni Vrbi. Toda če večina teh pesmi izraža vsaj prikrito hrepenenje po nekdanji sreči in domačnosti rodnega doma, Stegujeva pesem *Zdomska balada* ukinja tudi to hrepenenje s skrajnim občutenjem tujstva:

Kamenje je pelin postalo
za tvoje utrujene noge ...

Vračaš se, od spoznanja bolan,
na dvoje preklan stojiš kraj domače steze ...

Samo nemirna misel še roma naprej,
a veš, da do doma – kot nekdaj – več ne dospe!
Zate zasute so vse poti ...

Zdomstvo, ki je usoda slovenskega podeželja zadnjih dveh stoletij, je bila tudi njegova. Tudi zato postane zavest tujstva v Stegujevi pesmi *Balada o čakanju* stanje smrti. Tako doživlja brkinsko sedanjost. Čakanje je čas, ki je zazrt v preteklost, je okameneli čas, ki ne zmore pogleda v bodočnost, v nasprotju s pričakovanjem, ki se zazira v prihodnost. Čakanje razkriva podobo sveta, ki je umrl in živi le še v spominu:

Zarjaveli plug zdaj sanja
o črnih brazdah sonca
in o zemlje mlečnih grudih.

Stare žene razpokana dlan
s hrastove mize pospravlja
kruh in sol – in vse spomine.

V zaprašeni kamri
še slike s sten molčijo,
bogkov kot je v pajčevino zavit ...

Ta epska skica zapuščene brkinske kmetije postavlja prav v klasični baladni maniri nasprotje med podobo mrtve narave zarjavelega pluga in prazne kamre zapuščene domačije ter le rahlo nakazano živo podobo, pravzaprav silhueto osamljene starke, ki jo kot nekaj komaj še živega, a že zapisanega smrti, označuje ena sama gesta njene razpokane dlani: ta pospravlja z mize kruh in sol, simbolno hrano gostoljubja, ki ga nihče več ne sprejema. Pospravlja pravzaprav spomine na minulo življenje tega umirajočega doma, ki je bil nekoč ognjišče življenja, radosti in muk, dom bujne življenjske vsakdanjosti. Trenutek brisanja spominov z mize življenja ukinja vsako iluzijo, da bo še kdaj zavel dih življenja med zidovi tega razpadajočega doma. Roka starke je roka smrti – nepreklicen izbris iz knjige življenja ne le tega doma, ki je tu kot simbol nekega minulega sveta, je izbris domovanja rodov. To je ena najbolj pretresljivih podob umirajočega brkinskega in sploh slovenskega podeželja.

Tragika umiranja podeželja se v pesmi *Brkinski materi* razraste v nepreklicno dokončnost:

Oj mati,
nikogar ni,
ki bi vam lumìn prižgal
ob šopu spominov
za žive in mrtve ...

Lumìn – luč je zadnja svetloba, ki spremlja umirajočega v odhajanju, je svetilka, ki sveti vsem, ki so odšli, živim in mrtvim v spomin. Tudi te luči spomina ni več, ni več roke in srca, ki bi jo prižigala, vsaj v spominjanju. In to občutje samote seže v samo zagrobje, kakor označi v pesmi *Pozna jesen* čas dozorelosti v smrt brkinske vasi s spoznanjem, da so tudi *grobovi zreli od samote*. To je pesem modernističnih podob, ki s kontrarnostjo pomenov izražajo mračnost stvarnosti:

Čas razbitih sodov
razprl je jadra bela
v ledeno svetlobo krizantem.
Grobovi so zreli od samote.
Ženica ugaslih oči jerbas odnaša,
kosci so že zdavnaj odšli,
puščoba je vas poselila,
sprhnele so pod lipo klopi,
vodnjak usahel nemo ždi.

Stopnjevanje simbolnih podob minevanja poudarja smrt kot dokončno stvarnost slovenskega podeželja tradicionalne kulture. Lipa je simbol slovenstva. Usahel vodnjak nima več vode življenja, da bi jo napajal. Sprhnele so klopi, kjer se je odvijalo duhovno in družbeno življenje vasi in sprhnela bo tudi lipa.

Tudi Stegujeva religiozna poezija je izrazito eksistencialna. Tu korespondira s Kocbekovo religiozno liriko, a Stegujeva je po svoji viziji in doživljanju bivanja kontrastna Kocbekovemu duhovnemu izkustvu. Pesnik *Zemlje* stvarnost doživlja kot poduhovljeno bitnost in človek mu biva v harmoniji s stvarmi:

Ob predmetih bivam,
kakor ob bregovih mogočnih rek ...

V tem občutenju bivanja poje Kocbek *Veliko hvalnico* Stvarniku in se dojema kot odrešeno seme za novo rast:

Prebredel sem reko Niča,
zdaj sem odrešeno seme,
ki bo vzklilo ...

Kocbekov človek je premagal nihilizem, ki ga doživlja le kot reko, ki teče mimo življenja, a ga ne določa. *Vse* se mu *godi pravilno,* ker *stoji od zemlje do neba.* Je torej povezovalec, stičišče imanence in transcendence.

Svet Stegujeve poezije je diametralno nasproten pesniku *Velike hvalnice*. Njegov pogled odčaranega človeka hladno ugotavlja duhovno stanje današnjega sveta:

Nobena senca se ne zgane nad stvarmi,
ki so umrle ...

Ni umrla samo zavest o Bogu in doživljanje človeka kot Njegove podobe. Z zavestjo transcendence je umrla tudi imanenca kot oživljajoči prostor človekovega tu-bivanja. Človeku so umrle tudi stvari. To je stanje radikalnega nihilizma.

Kocbek v svoji *Molitvi*, ki jo kot duhovno oporoko uvrsti na konec pesniške zbirke Groza, še s polno prepričanostjo izpoveduje vero v neminljivost in odrešenost človekovega bivanja, kajti *rojstvo* mu *je močnejše od smrti, vztrajnejše od obupa in samote ...* Zato je človek *več od pozabljenja, neizmerno več od zanikanja, neskončno več od niča*. Zato tudi *nikoli ne bo prenehal biti. Nikoli. Amen.* – Taka je torej Kocbekova vera, absolutna v svoji samoumevnosti. Kocbek ostaja kljub izkustvu groze glasnik smisla in neomajne vere. Stegu pa v svoji pesmi *Finale* ugotavlja:

Rojstvo je /zgolj/ ugotavljanje stanja,
zaostritev mej z gibko črto,
urejanje razmetanih predmetov
pred vhodom na lovišče ...
Lovišče, lovec in lov –
vse sem jaz.

Bivanje današnjega človeka je popredmeteno, vrženo je v kaos sveta, kjer vlada samo še zakon uporabe. Človek odčaranega sveta, ponižan v uporabni predmet, doživlja svoj položaj v svetu kot poraženec in kot tak se tudi obrača na odsotnega Boga:

Ob reko kaosa si me postavil
s ponosom kraljeviča,
ki je zakockal kraljestvo.

Zakockano kraljestvo je bivanje v objemu nihilizma. V pesnitvi *Samogovor* označi Stegu nihilizem s filozofsko prispodobo o človeku moderne, ki je izgubil smisel svojega bivanja in cilj svojega delovanja, čemur sledi bivanje za nič:

Nekje je cilj zapustil svoj prestol
in se kot izgnani kralj potepel v prazno.

Zapustiti svoj prestol pomeni izgubiti smisel svojega bivanja in cilj svojega delovanja, čemur sledi bivanje za nič. Kraljevska določila človeka, da je namreč avtonomna oseba, subjekt svoje lastne eksistence, so umrla v zavesti modernega človeka, ki je izkusil grozo stoletja vojn, revolucij in genocidov. Človek sodobnega razčlovečenega sveta je padel v svoje nasprotje: iz subjekta, ki naj bi bil temelj samemu sebi, suveren tvorec svoje lastne zgodovine in mogočen preurejevalec sveta in narave, torej nadčlovek, ki se je ponašal s kraljevskimi določili, ki mu jih je prisodil racionalni um in vladavina njegove civilizacije, je padel v praznino, izgnan v občutenje nesmisla bivanja. Zakockano kraljestvo je bivanje, ki je izgubilo okrilje smisla in je postalo *pot brez imena*, ki jo v istoimenski pesmi Stegu poimenuje *odhajanje v prazno*. Tako definira pesnik s sebi lastno *vidovitostjo* kot najbolj občutljiv seizmograf duha dobe nihilizem sodobnega človeka.

Kako lahko v tem položaju religiozni človek doživlja Boga? Martin Buber, katerega misel je Stegu med prvimi uvedel v slovenski prostor, je iz izkušnje holokavsta ugotavljal: »Božji mrk je dejansko značilnost ure sveta, v kateri živimo.« Generacije, ki smo bile rojene v času grozot svetovnih vonj, smo to stisko vere živo občutile. Razumljivo je, da je Stegu iskal odgovore na dileme vere prav pri religioznih mislecih 20. stoletja, posebej tudi pri Bubru, ki je edini svoje rodbine preživel holokavst. Zato se je zgrožen ob doživetem trpljenju spraševal, kako je lahko Bog dopustil, da se je v človeku razrastlo takšno zlo. Kako je mogoče, da se je zavest Božje navzočnosti v svetu pomračila do te mere? Je Božji mrk znamenje Njegove odsotnosti iz sveta ali izraz dejstva, da se je potopil v človeško nemoč in bedo, da bi jo odrešil? Tako je odprl eno temeljnih vprašanj sodobne religiozne misli in zastavil bistveno vprašanje sodobnega vernika: kako klicati k Bogu spričo njegovega mrka in kako slišati ogovor spričo Božjega molka? Stegujevo religiozno poezijo je mogoče razumeti v koordinatah takega dojemanja religiozne eksistence. Prav s temi pogledi in dilemami je Stegu stopil v korak s sočasno slovensko eksistencialistično poezijo in utrl naši teološki misli vprašanja o molčečem in skritem Bogu. Njegova religiozna lirika je namreč krik izgubljene eksistence pred obličjem skritega in molčečega Boga. To je pesniška refleksija o Božjem molku in Božjem mrku.

V tem svetu smo *razpeti v čakanje*, pravi v svoji pesmi *Advent*. Advent je liturgični čas čakanja na Božji prihod, na Njegov vstop v bedo človeškega sveta in v nebogljenost človeške eksistence, v Božje izničenje v njej. Stegujeva religiozna lirika izpoveduje čakanje na Božji prihod, na razodetje skritega in molčečega Boga. Zato Ga v svoji *Molitvi* ogovarja v nasprotju s tradicionalnim verskim izkustvom:

Iščem Te
v ledeni tišini večera,
iščem v vrtincu nemira.

Kot duhovnik je stisko današnjega osebno prebujenega vernika še posebej sodoživljal. Spoznal je, da se vera sodobnega človeka poraja iz doživljanja paradoksov. To je *»pot od zanikanja do priznanja, pot od zmote do resnice, pot od greha do kesanja«*. Tako v pesmi *Pot brez imena*. Ob tem pa je ta poezija izpoved verujočega iskalca, ki je sicer ujet v vrtince bivanjskih stisk, a globoko zasidran v upanju iz vere, kakor se izpove v pesmi *Uvertura v plavem*:

Ker hočem,
ker upam,
da vse bo novo,
ker upam in se upanju ne odrečem.
Ker veruješ
in z vero dvome sežigaš.

Stegujeve religiozne pesmi so krik in zaklinjanje iz razpetosti med vero in nevero. Njegova vera se poraja v razpetosti med dvomom in upanjem. Dogaja se sredi paradoksov, ki jih Stegu nazorno izpove v pesmi *Finale*:

Saj nekje mora Sin ljubiti Očeta,
čeprav onkraj smrti in naše vere.
Nekje mora Oče ljubiti Sina,
čeprav onkraj traktatov in dogem.
Nekje mora Sin zbirati skesane za svoje kraljestvo,
čeprav onkraj naših življenj,
ki so z ognjem prikovana na vlažno prst.

Tako mora biti
izven vere,
izven upanja,
izven ljubezni.
Izven nas in z vso težo dvoma v nas.

Šele v položaju, ko so *vsa zatočišča porušena,* se odpre izmučenemu iskalcu možnost odrešitve, kakor izpove v pesmi *Pričakovati*:

Za vsem tem še verovati, upati, ljubiti
kot sence bitij na peščenem bregu.
Mimo vsega še pričakovati,
pronikniti kot izgubljen sok v razsušeno zemljo
kot v spočetje.

Te protislovne pesniške podobe izražajo bistvo paradoksa vere. Namreč, sence bitij nimajo več življenjske moči, da bi resnično verovale, upale in ljubile, njihovo pričakovanje je jalovo odtekanje življenjskega soka v puščavsko zemljo, ki ne more ničesar roditi. A vendar se v veri prav iz te ničnosti poraja spočetje novega življenja duše, čeprav onkraj smrti. Ta vera, ki je oropana vseh samoutvar, vseh slepil konfesionalnih ograd, vera, ki je krik strte duše, ostaja edina pot v zavetje Božje. Tako se izpove Stegu v *Psalmu:*

Na pogorišču zvezd, le tu,
kjer sebi zrem v razglodani obraz
in mi kri in dušo spreleta mraz,
je zame kaplja Tvojega miru.

Stegujeva religiozna lirika po svoji eksistencialni odprtosti izstopa iz okvirja tradicionalne slovenske vernosti. Raste pa iz sodobne religiozne izkušnje in teološke misli. To nam razkriva njegova pesem *Beseda*, ki jo beremo kot rezime njegovega pesnikovanja:

B*eseda je hči molka.*

V molku
je tišina besede
vulkan pred izbruhom.

»In beseda je
meso postala.«

Meso tišine
in srce molka
je njeno obličje odslej.

Ves kruh
ne nasiti gladu,
ki je ostal za njo.

Vsa žalost ni tako globoka
in vse veselje
ni tako čista radost,
da bi se je dotaknila.

Beseda
je utelešeni molk
pred začetkom stvarjenja sveta.

Molk Boga torej nikakor ne pomeni Božje odsotnosti iz sveta, njegovega umika iz življenja verujočega človeka. Božji molk je Njegova skrita navzočnost v duši, ki Ga kliče. Občutje zapuščenosti od Boga je zato posebno stanje milosti, ki napoveduje Božji ogovor človeka. Doživljanje Božjega molka, čakanje na Njegovo besedo izpričuje prav zaupanje, da se bo Bog oglasil, zato je temeljni in najglobljі izraz vere. – Tudi pred Besedo stvarjenja je bil Božji molk. Zato, da bi slišali Njegovo besedo, moramo najprej doživeti Njegov molk. Božji molk je neizgovorjena beseda, ki seže najgloblje v človekovo dušo, seže v njeno gluho tišino, da jo prebudi v poslušanje. S tem spoznanjem sklene Stegu svojo pesem o Besedi.

Edvard Kovač

Duhovna podoba Vilija Steguja

Ob 25. obletnici njegovega rojstva za večnost in ob 45. obletnici *Revije 2000*

Ob misli, da bo Revija 2000 obhajala letos 45 let obstoja, me prevzema občutek mladosti. Pa ne le zaradi svežine, ki izhaja iz poezije njenega soustanovitelja in sopotnika Vilija Steguja, katerega obletnico smrti smo prav tako nedavno obhajali, marveč tudi zaradi nas samih, pripadnikov tega gibanja, ki smo bili še ravnokar mladostni krog prijateljev, mladih razumnikov in k pristni besedi zavezanih literarnih ustvarjalcev. Verovali smo, da lahko beseda v družbi gore premika, da je sposobna zaznamovati naš zgodovinski trenutek in nam odstreti prihodnost. V moji zavesti se je s temi lastnostmi med nami najbolj odlikoval Vili Stegu.

Vili je bil paradoksalna osebnost. Ne smemo reči, da bi bil človek z raztrgano ali razklano dušo. Toda bil je vendarle poln rodovitnih protislovij. Združeval je na eni strani svobodo, ki je bila izjemna v njegovi literaturi in govoru, tudi v njegovem neposrednem načinu komuniciranja. Po drugi strani pa je bil Vili zavezan tako zahtevni zgradbi slovenskega jezika kot duhovniškim pravilom.

Vili je bil paradoksalen tudi zaradi svojega primorskega značaja. Pri Primorcih sem vedno zaznaval obdarjenost z izjemno zvestobo, prevzemala jih je zavest globoke zaveze. Ne le za slovenski jezik, temveč tudi za zvestobo do slovenske zemlje. Tako je tudi naš pesnik pisal o zvestobi do brkinske zemlje. Spomnimo se njegove pesmi o očetu, ki z rokami grebe v to zemljo in ji hoče iztrgati srce.

Po drugi strani pa je bil Vili svetovljan, ki si je močno želel iti v širni svet, saj mu je bila Slovenija, kot smo **čutili njegovi tesni prijatelji, premajhna in preozka**. Hotel je živeti v Evropi. In tukaj je nastopil še en paradoks. On, ki ga je poleg slovanskega tako zelo privlačil tudi romanski svet, je pristal v Nemčiji, v germanskem svetu. In tako je živel v trikotniku med Slovenijo, Nemčijo in Francijo. V Nemčiji je deloval, a v Parizu, kjer je živela njegova sestra Ana z družino, se je zalagal s francosko literaturo, z avtorji, ki jih je prevajal. Toda venomer se je vračal domov, kjer je pomagal bratu in materi pri obnovi domače hiše.

Naj mi bo dovoljeno, da v tem osebnem paradoksu našega prijatelja in sopotnika vidim celotno podobo umetniškega in intelektualnega kroga *Revije 2000*. Na eni strani gre za skupino, ki je bila sposobna tudi v času velike nenaklonjenosti do slovenskega izročila na novo ovrednotiti slovensko tradicijo. In na drugi strani gre za krog mladih razumnikov, ki smo hoteli takratni zatohli slovenski kulturni prostor odpirati evropskim tokovom. Na eni strani je šlo za spoštovanje lepote in čistosti slovenskega jezika, na drugi strani pa za bogatenje slovenske govorice z novimi izrazi in pojmi, da bi preko edinstvenih prevodov ujela utrip evropskega duha. Šlo je tudi za spoštovanje stare univerzalne krščanske tradicije in hkratno porajanje slovenskega pomladnega koncilske duha. Revija je kljubovala na eni strani takratnemu marksističnemu kolektivizmu, znotraj katerega naj bi se posameznik podredil viziji neprestane revolucije. In na drugi strani je skupina pokazala zadržanost in kritičnost do kulturnega individualizma, ki je bil opevan v krogih porajajoče se kulturne opozicije. Naša skupina se je kot občestvo osebnih srečevanj odprla v etično odgovornost do narodove usode in je narod pojmovala kot temeljno kulturno skupnost, ki deluje kot celo-

ta. Vendar v tej celoti posameznik ni odpisan in tudi ni stranskega pomena. In prav naši kolegi iz Primorske so nas naredili občutljive za zemljepisno obrobje Slovenije. V naši skupini smo vztrajali, da se geografsko obrobje ne sme pokrivati s politično-državnimi mejami, zato so nam bili zamejski Slovenci vedno blizu, preko kolega Vilija pa tudi zdomci. Zato je Revija do svoje zadnje številke zagovarjala enoten slovenski kulturni prostor, ki pa je žal kot ideja v osrednji Sloveniji usahnil. Lahko bi rekli še več, da je bila Revija pozorna do »obrobja«, ker je tudi sama ugotavljala, kar je trdil slovenist Janez Rotar, da se najlepša in najbolj blagoglasna slovenščina izgovarja na slovenskem zemljepisnem obrobju. Bili smo prepričani, da ne gre samo za zvočnost slovenske besede, ki jo ugotavlja slovensko glasoslovje, ampak tudi za kulturne vrednote, zaradi katerih obrobje slovenstva lahko še danes preživi. Tako je nastal paradoks: to, kar je na krajevnem obrobju, se nam je razkrilo kot osrčje slovenskih vrednot. In končno je bilo tako tudi s samo skupino okoli *Revije 2000*. Bili smo na robu slovenske družbe in javne kulture, pa vendar smo še pred krogom *Nove revije* zaznali prihodnost slovenskega naroda, ki je bil na poti k lastni državnosti.

Toda povrnimo se k paradoksu pesnika Vilija Steguja. Že njegova pesniška beseda je bila paradoksalna. Naš glavni urednik, prijatelj Peter Kovačič Peršin, pravi, da je Vilijeva poezija pesem molka. Vili je po eni strani gojil radostno besedo, a tudi takšno, ki je izražala bolečino, po drugi strani pa je okušal in obo-ževal molk.

V njegovem osebnem življenju je njegov molk prišel do izraza, ko si je rezerviral dan v tednu za svojo samoto. To je bilo v času, ko je **župnikoval na Vojskem**, še bolj pa v obdobju njegovega izseljeništva. Tedaj je želel biti čisto sam in tisti dan tudi ni maševal. Bil je to njegov dan milostne samote, ko je prisluškoval tišini in jo ljubosumno čuval zase.

Iz teh njegovih paradoksov bi lahko izluščili tri poteze, ki so ga vodile k notranji spravi in k harmonični osebnosti. V harmoniji različnih nasprotij, ki ne izginejo, se nam Vili Stegu razkrije kot *svečenik*. Bil je svečenik pesniške besede, svečenik svojega naroda in seveda tudi svečenik kot duhovnik.

Najprej je bil svečenik besede, pesniške besede. Močno je veroval v krščanski genij, ki združuje lepoto in resnico. Zato je verjel v notranjo povezanost pesniškega in religioznega izraza. Krščansko upanje, hrepenenje in ljubezen so ga kar silili k pesniški besedi. In obratno, poezija, ki se spreneveda, zanj ni bila dobra poezija. Pristna pesniška beseda prizna svojo majhnost in se želi razpreti v onkrajnost same sebe, zato pesem pogosto zasluti večnost in jo izrazi na svoj enkraten način. Pesnik Vili je hotel biti svečenik poetične besede, ki ga bo popeljala v onkrajnost, tja, kamor brez nje nikoli ne bi mogel prispeti. Naš pesnik je prepričan, da poezija izraža najgloblje in neslutene trenutke ter pogosto tudi na nezaveden način pove, da Bog obstaja, čeprav ostaja daleč in je za vedno neizrekljiva skrivnost. Toda v pesmi iznenada zažubori Njegova beseda, preko katere se nam presenetljivo razkrije. Tako tisti oddaljeni Bog, ljubezen sama, pride med nas in nam spregovori v poeziji. Eni ga slišijo, drugi ne, podobno kot eni prisluhnejo pesmi in drugi ne.

Vili Stegu se je čutil poslanca te Besede, sprejel je, da je pričevalec njene pristnosti in življenja med nami. Ničesar ga ni bilo strah: nobene bolečine, nikakršne stiske.

Naš prijatelj je vedel, da je lahko svečenik in poslanec besede le kot pesnik. Zato jo je želel kot dar, ki ga je prejel, razkriti tudi drugim. Podobno kakor je razodeval Besedo apostol Pavel, ko je dejal: *Izročil sem vam, kar sem tudi sam prejel*.

Vili je želel z molkom in pesniško besedo izraziti doživetja, ki jih je občutil kot dar. To je bilo zanj služenje Besedi. To službo pa je lahko izvrševal kot svečeniško opravilo, kot sveto poslanstvo. Tako je v najlepših trenutkih prijateljskega večera, ko smo povečerjali in spanca ni bilo več ter bi si lahko pripovedovali zgodbe, dovtipe in se nasmejali, vzel iz svoje mape še nenatisnjeno pesem in prosil, če bi jo lahko prebral. Takrat je nastopil sveti trenutek, ki nas je še bolj povezal. Čutili smo nekaj podobnega kakor pri bogoslužju, pri liturgiji, četudi beseda Bog ni bila izgovorjena. Izrečena pa je bila beseda srca, trpljenja in upanja.

Druga poteza njegovega svečeništva je bilo slovenstvo. Veroval je, da imamo Slovenci neko posebno poslanstvo. V sebi je bil globoko prepričan, da imajo majhni narodi po Božji volji neko sporočilo za ves svet. Čutil je, da lahko Slovenci s svojo poezijo nekaj lepega podarimo vsemu svetu. Vendar pa ne samo z njo, ampak tudi s svojo mislijo, ki se je sposobna zaradi pristnosti slovenske besede odpreti v daljave in v nova obzorja ter tudi preseči samo sebe. Zato je bil prepričan, da bo ob prevodih velikih evropskih mislecev – Simone Weil, Martina Bubra, Emmanuela Levinasa – slovenski človek tudi ob teh avtorjih doživel navdih od zgoraj in potem še sam porodil novo misel. Prepričan je bil, da jih bomo Slovenci bolje razumeli, kakor so jih razumeli veliki evropski narodi ali pa celo misleci sami. Moja osebna izkušnja mi govori, da je imel Vili, kljub navidezno prevelikemu poveličevanju slovenskega jezika in kulture, vendarle prav. Ko je na primer prevedel Levinasovo knjigo *Etika in Neskončno* – kasneje sem se tudi sam v svojem prevodu naslonil na njegovo opravljeno delo – sem odšel z Vilijevim prevodom k velikemu mislecu XX. stoletja, Emmanuelu Levinasu, ter mu pripovedoval, kako

slovesno, himnično in liturgično zvenijo v slovenščini nekatere njegove besede. Na primer »obličje« namesto »obraza« preko biblične govorice že meri na Božje obličje; »neusahljivo hrepenenje« namesto »želje« nas že brez posebne razčlembe vodi v neskončnost; in »srečanje iz oči v oči« izraža neverjetno bližino in intimnost pogleda. Levinas je bil tega zelo vesel, še zlasti potem ko sem mu podrobno razložil »absolutni vokativ«, ki ga ohranjajo slovanski jeziki in pa slovensko dvojino, ki še bolje pojasnjuje globinsko »srečo« »srečanja«. Rekel je: »*Nadaljujte! Sam nisem najboljši razlagalec in nadaljevalec svoje misli!*« V svoji skromnosti pa je tudi dvignil kazalec in dodal: »*Toda sedaj me morate kritizirati!*« Vili Stegu ni potreboval Levinasovega dvignjenega kazalca, kajti kritično mišljenje je gojil že sam od sebe. Ko je prevajal, je šel večkrat po svoje in sledil misli, ki jo je zaznal in ki se je morda avtor ni zavedal. Toda Vili je bil prepričan, da bo s prevodi velikih mislecev po eni strani obogatil slovenski jezik in omiko, po drugi pa tudi samo evropsko misel, saj bo po njegovih prevodih obogatena z novimi spoznanji in poglobitvijo ter z novimi miselnimi preboji. Tako bo slovenska kultura obogatila tudi druge evropske narode in postala sestavni del evropske kulturne dediščine. V obzorju tega upanja smo tudi sedaj v velikem pričakovanju, ko čakamo, kaj bodo prinesli prevodi poezije Vilija Steguja v italijanščino, nemščino in francoščino.

V horizontu Vilijeve misli je vsak narod nekaj svetega, tudi njegov, slovenski. Noben Slovenec ni odpisan, ne tisti za mejo in ne oni, ki je šel v širni svet. Vili je spominjal na judovskega preroka, ki je prav tako spremljal svoj narod v babilonski eksil, da bi ga znova zbral, opogumil in privedel nazaj v Jeruzalem. Zato je Vili svoje rojake spodbujal, naj ne pozabijo svojih domačij, naj zanje skrbijo, hkrati pa se je tudi sam rad vračal nazaj v domačo hišo in jo hotel na novo postaviti. S tem je svojim ljudem kazal, kje je njihova pot prihodnosti, kako se lahko slovenski narod okrepi. Njihova vrnitev domov ni samo olajšanje že prislovičnega slovenskega domotožja, ampak predstavlja prav tako rešitev za slovensko podeželje in za narod kot tak. Zato je Vili deloval narodno-kulturno povezovalno, literarno ustvarjalno in na glasbenem ter dramaturškem področju tudi organizacijsko.

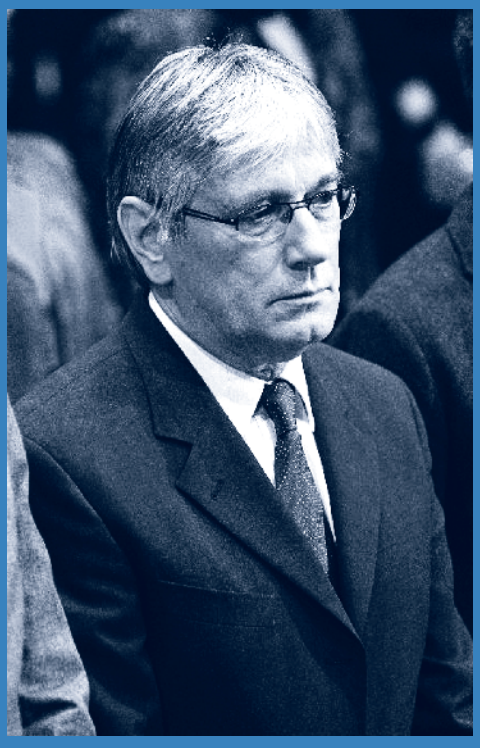
Na koncu tudi povejmo, da je Vili ostal zvest sin Cerkve, kljub teži duhovniške discipline in navzlic ostrini cerkvene avtoritete, ki s svojimi zahtevami ni bila vedno na ravni sodobnih demokratičnih načel. Vili je Cerkev jemal kot družino, zato je vedel, da je potrebno kdaj s škofom, podobno kot z očetom, tudi potrpeti. Zato kljub svojemu kritičnemu duhu ni bil zagrenjen in še manj zamerljiv.

Vendar bi bilo napačno, ko bi se pri duhovništvu Vilija Steguja ustavili zgolj v okviru cerkvene discipline. Cerkev je po svojem bistvu vendarle evharistična skupnost. Naš kolega Pavle Bratina pravi, da je bil Vili Stegu znanilec prihodnje teologije. Z njim bi soglašal tudi znani francoski teolog Jean Robert Armogathe, ki nam je kot gost Mohorjeve družbe nedavno tega razlagal, da smo na začetku 20. stoletja Cerkev pojmovali kot Kristusovo skrivnostno telo, po II. vatikanskem zboru kot Božje ljudstvo in jutri jo bomo kot polnost evharistične skrivnosti. Naš prijatelj in sopotnik Vili Stegu je to zaslutil in izpovedal še pred ustanovitelji revije Communio.

Vili je bil mož evharističnega slavja v najlepšem pomenu besede, se pravi, da je v sebi nosil in izražal občutek hvaležnosti, da je prejel dar slovenske pesniške besede in dar duhovništva. Tudi ko je prihajal v Pariz na obisk k svoji sestri, gospe Ani Vičič Stegu, je želel, da bi se njena družina z njim povezala v evharistični daritvi, zato je v njeni hiši rad obhajal sveto mašo. To pomeni, da je živel evharistijo tudi v svojih najbolj intimnih razmerjih. Čutil je, da je evharistija dar ljubezni in žrtvovanja. Čeprav je zelo cenil in spoštoval protestantsko teologijo in je z nekaterimi evangeličani navezal pristno prijateljstvo, je vseeno uvidel, da se je Martin Luther zmotil, ko je v Evangeličanski cerkvi odpravil daritveni značaj svete maše. Za Vilija je bila evharistija žrtev ljubezni in v tej žrtvovanjski daritveni ljubezni je prepoznal tudi svoje poslanstvo.

Čutil je, da Kristusa ni strah biti navaden in nepomemben kruh, tako tudi njega ne sme biti strah, da bi bil kruh ljudem. Zato ni imel rad le intelektualcev, s katerimi je znal sijajno debatirati. Na poseben način je imel rad preproste ljudi, ob katerih je zaslutil človeško globino. Zato se je bil pripravljen skloniti k vsakemu človeku. Mali človek je bil zanj podoba žrtve, žive žrtve ljubezni, ali življenjsko darovanje samo. Tako je dal vsakemu človeku vedeti, da smo lahko drug drugemu božji kruh ljubezni. Treba je le, da sprejmemo drug drugega kot dar ljubezni in smo se tudi pripravljeni podariti drug drugemu.

Vili je v evharistiji ali sveti liturgiji čutil, da mora priti tisti zadnji eshatološki trenutek. Naj za grškimi očeti ponovim prispodobo o Orfeju in jo tudi tokrat ponovno primerjam s pesnikom Vilijem Stegujem. Kristus je podoben grškemu Orfeju, ki je prišel po človeka v podzemlje, v njegovo bedo. Toda novi Orfej se ne bo oziral nazaj in bo trpečega človeka resnično privedel iz podzemlja k svetlobi. Takšen novi Orfej je želel biti tudi naš prijatelj Vili, ki si je prizadeval razumeti stisko, obup in samoto slehernega človeka, da bi ga spet pripeljal do nasmeha, k svetlobi upanja in neizmernega presenečenja. Ko smo lansko leto ob 25-letnici njegove smrti ali njegovega rojstva za večnost stali ob njegovem grobu, me je spreletelo, da je zdaj od vseh nas iz kroga prijateljev in sopotnikov *Revije 2000* prav on sam najbolj presenečen.

Marjan Strojan, pesnik in prevajalec

Svet se spreminja, človeška komedija pa ostaja

Za prevod Chaucerjevih Canterburyjskih povesti je prejel nagrado Prešernovega sklada. V pogovoru je pesnik, prevajalec in nekdanji novinar nacionalnega radia Marjan Strojan pojasnil, zakaj je bil prevod Miltonovega Izgubljenega raja zanj težji zalogaj. Za slednjega je že drugič prejel Sovretovo nagrado, prvo pa mu je društvo prevajalcev namenilo za poslovenjenje staroangleškega epa Beowulf. S Strojanom smo se dotaknili primerjave Chaucerja in Prešerna in s tem odprli vprašanje možnosti sodobnega epa, ki naj bi po definiciji zajel totaliteto sveta. Pesmi mu uredniki niso objavljali, dokler ni zatonil visoki modernizem, ki je po njegovih besedah do konca navil romantično temo avtonomnosti subjektivitete. Podrobneje je pojasnil tudi svoje »stike« z Udbo, potem ko se je vrnil z BBC, ter zakaj in kako so tako pozno prišli do njega. Na koncu smo se pogovarjali o njegovem iztekajočem se predsedovanju slovenskemu centru PEN pa tudi o (ne)izključitvi Janeza Janše in (ne)odstopu Borisa Pahorja. Pravi, da je kot človek popolnoma banalna oseba. »Moj svet pa je fascinanten.«

Se je žirija oziroma komisija, ki vam je podelila nagrado Prešernovega sklada, okitila z vašim imenom? Z nagrado se ne nagrajuje pesnika, ampak žirijo, ste nekoč dejali.

Rekel sem, da z imenom pesnika žirija nagradi samo sebe. Bolj ali manj se vsi poznamo in zdi se, da na koncu vsak nekaj dobi. Ne bom pa trdil, da nagrade niso zaslužene. V kranjskem gledališču sem imel včeraj (pogovarjala sva se dan po kulturnem prazniku, op. a.) priložnost pobližje spoznati nekatere sonagrajence. Kakšno razkošje talenta, kako ti mladi ljudje razmišljajo o svojem delu in umetnosti, kje vse nastopajo in širijo glas svoje domovine Slovenije! Še posebej glasbeniki, likovniki, plesalci, ki uporabljajo univerzalno govorico. Mi smo bili v njihovih letih pravi idioti.

Treba je biti previden pri tem, kdo te hvali, ste še dodali v pogovoru pred poldrugim desetletjem. Kaj vam tokrat pove ta zadržanost?

Ne padam na nagrade, ampak včasih se človek res vpraša, kdo o njih presoja in kako. Če sta, recimo, konkurenta z različnih področij, kdo lahko primerja njune dosežke? V glasbi, oblikovanju, modernih medijih, scenskih in likovnih umetnostih, kjer so si ustvarjalne prakse daleč vsaka k sebi, je to lahko problem. V literaturi manj. Potem so tu osebni in objektivni kriteriji. Sam, denimo, dobro vem, da je bil prevod Miltonovega *Izgubljenega raja* težji zalogaj, ker gre za ep, pripoved o vsem, kar je in je bilo. *Canterburyjske povesti* so lažje, čeprav ne manj pomembne od Miltona. Chaucer je na diplomatskih misijah zbiral denar za kralja in stoletno vojno. Med drugim se je ustavil pri Lombardijcih, spoznal Petrarco, se seznanil z Dantejevo zapuščino ... Tako se je »nalezel« njunega duha in skočil za Anglijo na ta voz. To jih je potegnilo v humanizem in naprej v elizabetinsko dobo in Shakespeara. Lahko bi kulturno sledili severu, tako pa so se oplodili z jugom. Chaucer je torej pomemben avtor, in to je objektiven kriterij. Subjektiven pa je, da se, enako zabavno in lahkotno kot se bere, to tudi prevaja.

Ste tudi vi romar?

Da, gotovo. Pri večjih knjižnih delih se je treba scela posvetiti končnemu cilju. Nisem še bil srečnejši kot tistega dne, ko sem ob sedmih zjutraj dokončal *Izgubljeni raj*. Ponoči je bilo mraz, zjutraj mi je kar teklo iz nosu, a nisem odnehal, želel sem priti na konec poti. Čeprav sem že pred desetletjem vedel, kako bom poslovenil zadnji verz, ga nisem hotel prej zapisati. Tega prihoda na cilj ne bom nikoli pozabil.

Sodobni človek išče dušo z romanjem in ne s poezijo. Ljudje želijo, da se v njih nekaj zgodi, iščejo dogodek, pristna izkustva ... Leta 1991 je k sv. Jakobu v Kompostelo poromalo 5.000, leta 2013 pa že 200.000 ljudi.

Številke me ne presenečajo. Tudi pri nas imamo že nekaj let Jakobovo pot, ki je, kot slišim, dobro obiskana. Prav tako sijajna je Martinova pot, ki vodi od rojstnega kraja sv. Martina v Sombotelu na Madžarskem prek Slovenije in Italije v Tours v Franciji, kjer je svetnik pokopan. Romanje je tudi in predvsem alegorija življenja. Ljudi privlačijo dolge poti, ker se imajo čas zamisliti nad seboj, narediti življenjski obračun. Eden od načinov poglobljene eksistence, ki deluje.

Romarji so protagonisti oziroma pripovedovalci Canterburyjskih povesti. *Kaj malo so se spremenili, čeprav je svet drugačen.*

Nekatere teh zgodb so res še vedno sveže. Če, denimo, berete *Pomorščakovo povest* – to je ujemanje do neverjetnih podrobnosti, trgovine, monetarne ekonomije, zakonskih zdrah, izigravanja institucij. Svet se spreminja, človeška komedija pa ostaja. Le napisana mora biti tako, da se v njej tako ali drugače prepozna vsaka doba sproti.

Ali pa mora biti okoli besedila oziroma predstave veliko pompa. Na primer pred premiero Iliade.

Predstave si še nisem ogledal. Spomnim pa se razočaranja Andreja Capudra, ko je v neki postavitvi *Božanske komedije* prepoznal le kakih osemnajst Dantejevih verzov. Značilnost teatra Jerneja Lorencija je vrnitev k uprizarjanju teksta. To je mogoče napornejše, a lahko domnevamo, da so bili avtorji inteligentni ljudje. Najbrž so imeli kaj povedati. Če jemljete iz njih zgolj glede na potrebe svoje uprizoritve, je vprašanje, kaj vam je uspelo narediti. Ljudje nimajo več pravega časa za branje, vračanje k tekstu pa je vračanje k stvari sami. Res je, da ima ta prevod že nekaj patine. Klasični filologi so me poučili, da Homerjeva grščina ni nič zelo nenavadnega. Grki so jo razumeli, pevci so jo recitirali ljudem za praznike ali na zabavah takratne elite.

Canterburyjske zgodbe, izšle so leta 1974, ste prevajali še zelo mladi. Zakaj »zgodbe« namesto »povesti«?

Preprosto, polomil sem ga. Takrat se jim je pri nas tako reklo, najbrž pod vplivom nemških prevodov: *Canterbury Geschichten*, čeprav se v njih posamezne enote imenujejo *Erzählungen*. Ravnal sem enako: v knjigi so »povesti«, v naslovu pa »zgodbe«. Tudi Nemci so to popravili.

Veliko ste si upali. Prevajalec je človek, ki si veliko upa.

Drži. A spodbudili so me pravi ljudje.

Vendar ne profesorji?

Tudi oni so nekoliko krivi. Prof. Ložarjeva, prof. Kuclerjeva, prof. Benulič v gimnaziji ... Gospa Tonka, žena Janeza Menarta, je bila moja učiteljica v osmem razredu. Mogoče me je tudi ona doma malo zatožila. (smeh) Prevod Nevilla Coghilla, ki sem ga v gimnaziji dobil v roke – in Coghill ni bil kdor si bodi, bil je učitelj Audna, Spenderja, druge generacije angleških modernistov v Oxfordu – je bil tako živ, da me je povsem prevzel. Zanimal me je izvirnik, vzel sem ga v roke in takoj opazil razlike. Bilo je težko, a sčasom sem se ga naučil brati. Takrat sem hodil z Angležinjo, ki sem jo lahko tudi kaj vprašal.

Kako ste jo spoznali?

Med počitnicami. Nisem še imel devetnajst let, ko sva v Anglijo, ne da bi vedela drug za drugega, prišla skupaj s Tomažem Domiceljem in se znašla v mestecu Brigg. Bil sem brez denarja in na begu iz Pariza, kjer me je preganjala policija.

Vas je prevzelo študentsko gibanje?

Tako je. Potem mi je mama pisala v Pariz, da sem dobil dovoljenje za delo v nekem angleškem študentskem kampu. Pridala je deset funtov, ker sem moral imeti denar za trajekt. Tako sem spoznal svojo mladostno ljubezen. Takrat je zbirala pogoje za vpis na univerzo. Za poskusno nalogo so imeli Vergila. Mislila je, da ji bom pomagal, a sem hitro uvidel, da je v latinščini precej boljša od mene. Morala pa je tudi parafrazirati verze iz *Izgubljenega raja*. Začuda, nič ni razumela. Lotil sem se izziva in verze za vsak primer najprej prevedel v slovenščino. Samo besede, eno za drugo. Pogledal sem ... Kaj tako lepega še nisem bral. To je to, sem si rekel, to bom počel! (smeh)

In pozabili na ljubezen?

Ne, to pa ne. Prve ne pozabiš.

Imeli ste monopol pri prevajanju Chaucerja in Miltona ...

Pri Miltonu že, ne pa pri Chaucerju. Pred tem so že izšle njegove *Legende o dobrih ženah*. Ni sicer tako slavno besedilo, a je vplivno in prav tako nedokončano. Očitno ga je vedno nekaj zmotilo, kot da bi pisal samo med dopustom ali ko je izgubil službo. Ko je moral spet na delo, ni bilo več časa za poezijo.

Naj vendarle vztrajam. Šele vi ste prevedli Canterburyjske povesti. *Kako to, da se ni našla »prevajalska pošast«, ki bi ga udomačila? Tako se je o legendarnem prevajalcu Janku Modru izrazil Aleš Berger.*

Zdi se mi, da je bila glavna ovira vendarle jezik (recitira izvirnik, op. a.) Francoske besede, pomešane s starim anglosaksonskim jezikom. Kdo so bili Normani, ki so leta 1066 potolkli Angleže? Skandinavci. V Normandiji, ki so jo zasedli dobrih sto let prej, so se pofrancozili in planili nad Anglijo v prepričanju, da ima po Edvardovi smrti njihov Viljem pravico do prestola. Chaucer je dedič te anglo-normanske tradicije, z njim ovekovečene v tedanjem londonskem dialektu. Angleži so prej govorili drugače, ne vsi čisto enako, a podobno kot beremo v *Beowulfu* (recitira iz *Beowulfa*, op. a.). Čutite razliko? Daleč od angleščine.

Ko sem se lani spomladi za Zvon pogovarjal s prevajalko Nado Grošelj, je potegnila vzporednico med Chaucerjem (v vašem »sijajnem prevodu«) in Prešernom. Chaucer je oče angleške književnosti, oblikoval je

pesniški izraz v angleščini, ki se je pod vplivom francoščine zelo spremenila. Podobno je za nas pomemben Prešeren. Kaj menite o tej vzporednici?

Primerjava velja, a ima, kot vsaka, svoje meje. Angleščina se je v šeststo letih zelo spremenila, zato je Chaucerjevo očetovstvo malo pod vprašajem. Slovenščina se je spreminjala precej manj. Prešeren je tudi dosti mlajši in za stroko še danes uporaben. Nekatere *Canterburyjske povesti* so napisane v Chaucerjevi kitici, v t. i. *rhyme royal*. Konča se z zaporedno rimo kot angleški sonet. Pika, konec. Jaz pa sem potreboval nadaljevanje, pripovedni ton. Ko sem iskal rešitve, se je vame prikradla misel, da mi je ta način vendarle od nekod znan. Seveda, Prešernov *Krst pri Savici*! Njegova kitica je z izjemo ene vrstice v gradnji identična Chaucerjevi. *Krst* je sicer kratek, a dovolj dolg tekst, da so v njem že vse osnovne rešitve, ki sem jih potreboval. Pri *Beowulfu*, napisanem v aliteracijskem verzu, te avtoceste ni bilo in se nisem mogel opreti na nekaj, kar že obstaja v jeziku. Prenesti sem moral zvočno-ritmični princip aliteracije v slovenščino, kar je bilo težje.

Boris A. Novak trdi, da pri snovanju svojega epa Vrata nepovrata ni imel zgleda. Obračal se je lahko le na stare mojstre. Se torej moti?

Mislim, da ne. Prešernov ep je sežet, dialoški, historično sentimentalen, brez velikih opisov in herojskih postav. Osredini se na t. i. Črtomirjevo vprašanje: dati prednost veri ali narodu? Kar za ep, v katerem je po definiciji zaobjeta totaliteta sveta, ni značilno. V marsičem je že napisan pod vplivom moderne literature, tudi Byrona.

Bo tako epski tudi Novakov poskus – totaliteta sveta?

Morate vprašati avtorja. Vsekakor ne bo roman, vsaj to je jasno. Ne vem, o možnostih sodobnega epa sem se nekoč v Chicagu sprl z Vikramom Sethom. Rad ima Puškinovega *Jevgenija Onjegina*, jaz pa tudi. Daljni odmev tega »prepira« je tekst z naslovom *Krave* v moji zadnji zbirki *Vreme, kamni, krave*. Da ne zaidem v podrobnosti: Sethov pesniški kolos *Golden Gate* je v nasprotju z Novakovim napisan v sonetni obliki, sicer pa podobno razdrobljeno in anekdotično pripoveduje o življenju svoje generacije. V isti anekdotični maniri je W. H. Auden pisal *Pisma iz Islandije*, ki so verzificiran dnevnik in pisemski esej. Tudi Poundovi *Canti* ali Nerudov *Canto General* niso klasična epika, prej polihistorska in enciklopedična poezija, torej že prestop v tematiko postmodernizma. Veliko epsko delo moderne dobe je klasika *Mobby Dick*, ki pa je vendarle povest ali roman, alegorična proza – boljša od mnogih dolgih ameriških pesmi. Tudi *Paterson* W. C. Williamsa ni epika, kot jo navadno razumemo, prej kronika osebnih impresij. Francozi mislijo, da postmodernizem sploh ni sposoben izdelati epa, ker je v njem vse samo še žanrsko nečistovanje in intelektualna igra. Takšen je »Bledi ogenj«, *Pale Fire* Vladimira Nabokova – detektivska uganka, napisana v jambih, moderniziran E. A. Poe. Sam nisem zelo prepričan v to tezo, saj iz zadnjega časa poznam vsaj eno daljšo pesnitev z res epskimi ambicijami, Walcottov karibski *Omeros*, večinoma pisano v *terzi rimi*, ki pa tu ni mogla biti v oporo. Obstaja torej vrsta del, ki z nekaterimi nastavki in vsako po svoje spominjajo na Novaka, a so tudi zelo različna med seboj in različna od njega. Boris na primer sploh nima več enotne oblike. V prosto pesnitev je vključil rimane lirske pasuse, ki bi lahko bili samostojne pesmi, kot pri Poundu. A stvar še ni dokončna, imamo komaj prvo tretjino, ki je za zdaj videti bolj kot popis ali katalog vsega, kar šele bo. No, tudi pri *Homerju* imamo katalog – katalog ladij. Brez ladij ni epa, pravi Walcott. A naš pesnik je učen mož, lahko skriva še kakšnega asa v rokavu. (smeh)

Vi ste svoje ase razkrili šele po zatonu visokega modernizma in ludizma. Počakati ste morali na postmoderno?

V poeziji me je zanimalo dvoje. Odnos človek – narava, ključna otroška leta sem pač preživel na kmetih, in odnos človeka do njegovega dela in dejanj, tisto, čemur navadno rečemo zgodovina. Tedanjim urednikom to preprosto ni zgledalo kot literatura. Ko sem se odločal za knjigo, so se mi pesmi o naravi zdele bolj zrele, iz njih sem sestavil zbirko *Izlet v naravo*, ki pa se je dolgo prekladala po založbah, preden je ob koncu osemdesetih le našla založnika. Šele desetletje po njej je izšla tudi zbirka *Parniki v dežju* z ono drugo tematiko.

Niste izgubili poguma zaradi urednikov, ki vas niso jemali resno?

Koliko ljudi ni dočakalo izida knjige, pa danes veljajo za največje. Če ste pesnik, morate pisati. S pogumom to nima nič. Če pianistu vzamete klavir ali pesniku zavežete jezik, prvi ni nič manj pianist in drugi nič manj pesnik.

So vas kritiki res »razklali na melanholičnega lirika in eruditivnega epika«, kot piše na zavihku vaše zadnje zbirke?

Ne vem. Za kritike mi je vseeno. Pomembno je, da se sam ne počutim tako, kot me menda vidijo drugi.

»Skoraj vse na svetu se mi zdi zanimivejše od mene.« Te vaše besede z začetka tisočletja še veljajo?

Zame je to običajno avtorsko stališče. Kaj pa vemo o Williamu Shakespearu? Ali je v svojih igrah kaj govoril ali povedal o sebi? Ali, v glasbi, J. S. Bach? Vse na svetu je zanj zanimivejše od njega samega. Odkrito

povem, kot človek sem popolnoma banalna oseba. Moj svet pa je fascinanten.

Zvezde so neskončno zanimivejše kot vi?

Absolutno. Poglejte jih! Ko pa začnete še brati o njih ... Sploh ni primerjave! Naj navedem sinočnji naslov z znanstvenega spleta: »Tuja zvezda napadla naš sončev sistem.« Prejšnji mesec je nekdo na matematičnih straneh interneta spet objavil vrsto vektorskih enačb, ki menda potrjujejo t. i. multiverzum. Pomeni, da obstaja verjetnost, da se Ivan Puc zdajle z mano pogovarja samo v enem od mogočih svetov, v katerih se pojavlja. V drugi različici sveta se še ni rodil, v tretji pa npr. klepeta z morskimi deklicami nekje v ozvezdju Laboda? Čudo božje!

Resnično. A Šalamun je bil nad njim. Njemu so zvezde morale salutirati.

Modernizem je do konca navil romantično temo avtonomnosti subjektivitete. Šalamun s svojim anarhičnim egom je ta, v osnovi, metafizični nihilizem še potenciral in ga napihnil z ironijo in samo-ironijo. V bistvu je s skoraj epskim vitalizmom defragmentiral razpadli jezik svoje dobe. V svojem imenu in v imenu »širjenja mej svobode jezika«. Formulacija ne zdrži, če je to edina svoboda. Jaz pripadam že naslednji generaciji.

Se je romantični subjekt toliko časa napihoval, da se je razpočil?

Dobra poezija se ne razpoči. Včasih je na vrhu, drugič na dnu, ampak zmeraj je, kar je. Šalamun je napisal nekaj sijajnih pesmi ... Niko Grafenauer, desetletje starejši od mene, me je nekoč vprašal, zakaj sem tako »zajeban« in pišem na tak način. Jaz vsaj priznam, je govoril, da sem egomanijak. (smeh) Veste, to je tudi stvar občutka ... gotovosti vase. Gotovosti v napisano. Najprej moraš biti gotov vase, da si lahko gotov v napisano, in potem iz te gotovosti črpaš gotovost vase. Mogoča je pa tudi drugačna, manj nasilna pozicija: stvari, ki *skozi* mene znova, še enkrat nastajajo, vidne, razpoznavne. To je tudi mnogo lažje. Samo dihati jim je treba pustiti, pa pridejo.

Ste še gozdni delavec?

Še. V gozdu najdem mir, zbranost. To je enako pomembno v poeziji in v življenju. Samo v miru se najdem, sicer sem zgubljen. Mi je pa to vse težje.

»Skrivnostni gozd« je prav pred letom »pokopal« 21 ljudi. Bodiva malo novinarja. V enem od časopisov je pisalo: V gozdovih se je zgodilo več kot sto hudih nesreč.

Res je bilo grozno. Lani, ko smo srečanje centrov PEN na Bledu posvetili prvi svetovni vojni, smo goste peljali na bojišča soške fronte. Strmeli smo v pobočja pokošenih dreves, kot bi se tam pravkar končala zadnja bitka velike vojne. Česa takega še nisem videl. Ljudje pa tudi ne, zato se nesrečam ne čudim.

Kako ta »izgubljeni svet« vpliva na pesnike?

Ne vem. Najbrž še bo, morda že je. A pesniki bojo že kako ... Bolj me zanima, kako bo z ljudmi. In z drevesi. Ne vem, če bo petdeset let dovolj, da si bo narava opomogla, pa čeprav bi vse takoj pogozdili. Hvala Bogu v njej, razen enega, ni nikoli nič dokončno in dokončano.

Ampak gozdovi so še vedno zeleni. Vam je bil všeč film Gozdovi so še vedno zeleni v slovensko-avstrijski koprodukciji?

Ja, zelo. Predvsem kot tema, prvič smo jo videli ... Tudi lepo posneta. Presežek je v filmu težko doseči, odvisni ste od tisoč stvari, od katerih jih vsaj sto petdeset ni odvisnih od vas. Kot berem, je nastal po pesmi Georga Trakla, ki je kot bolničar v prvi svetovni vojni naredil samomor.

Kako to, da vas po diplomi ni zaneslo v akademske vode?

Ker sem imel »življenjski načrt«, pa če si to za nazaj priznam ali ne. Sicer me je pa že kot absolventa odneslo v svet, v Anglijo, pa na BBC. Hotel sem pisati ne učiti. Novinar sem postal s pisanjem o filmu. Bil sem filmskih kritik, kot Graham Greene in mnogi drugi. To mi je veliko pomenilo. Jugoslovanski film tistega časa je bil zanimiv. Ne samo srbski črni val, včasih tudi slovenski film. V njem se je, kot v poeziji (a vsem na očeh!), kazal uporniški duh naslednikov neorealizma, pa francoskega novega vala, novega češkega filma in neke čisto slovenske mešanice tipologij. Doma prepovedani filmi so v tujini dobivali nagrade, berlinske medvede ... Pa tudi sicer sem rad hodil v kino. Začaral me je ruski, skandinavski, češki, poljski, kasneje ameriški neodvisni film. Bili so čudoviti časi. Od filma se je tu dalo živet, od poezije ne. Tudi študij, ki sem si ga z njo naložil, je bil doma skoraj neuresničljiv. Če si naročil knjigo iz tujine, si jo dobil čez pol leta in še draga je bila kot žefran. Bili so drugi časi. V Londonu je bilo laže, služba ni bila težka in časa za pravo delo je bilo dovolj. Žal pa se je moje bivanje tam prekmalu izteklo. Urednik Vlado Senica me je prosil, naj se vrnem na radio v Ljubljano. Rapa Šuklje je odšla v pokoj, Aleš Berger se je premaknil v Mladinsko knjigo, nujno so potrebovali nekoga, jaz pa sem bil že »narejen«. Če bi bilo po moje, bi vseeno ostal v Londonu, a so konec sedemdesetih začeli klestiti javne izdatke in prodajati državno lastnino – podobno kot zdaj pri nas. Ukinjali so cele sekcije in govorilo se je, da smo naslednji na vrsti mi. S sabo sem imel ženo in sinova, ona je sicer imela službo, a samo z eno plačo ne bi preživeli. De-

lala je na BBC, kar je bila redkost, saj navadno zaposlenim niso šli tako na roke. Poznal sem samo še en tak par: Doro in Draga Lavrenčiča. Pomagala sta mi, da sem se v Londonu znašel. In njena sestra Anka in Krešo Cvijić tudi. No, potem smo dobili Kristinco in ni bilo več dilem.

Pred dnevi je Dora Žebot Lavrenčič nastopila v oddaji Pričevalci. V njej je bil omenjen Mitja Meršol in njegovo ovajanje. Veste kaj o tem?

Za afero sem res slišal, še preden se je znašla v časopisih. A bolj mimogrede. Bil sem priča pogovoru bivših kolegic Zdenke Krizman in njene prijateljice Maje. Po koncertu v Albert Hallu – bilo je v devetdesetih – je v taksiju »padlo« njegovo ime. Kot sem razumel, so nekoga v Beogradu zaprli. Po njegovi neumnosti. Menda ni bilo nič hujšega, da pa se je na BBC dogajalo nekaj nečastnega, mi je vseeno uspelo razbrati. Menda je hotel izpasti frajer, biti avanturist. Nisem spraševal o podrobnostih, pogovor je zavil drugam. Če bi ga osebno poznal, bi se najbrž pozanimal, a ga nisem.

Ste imeli občutek, da vas tako ali drugače zalezujejo?

V Londonu nikdar. Šele doma. Dobival sem čudne telefonske klice, pozive na sestanke neobstoječih odborov, nekaj časa sem se jim uspešno izogibal, potem pa so se me naveličali. Takrat smo stanovali na Vačah, peljal sem se domov, ko me v Hotiču ustavita miličnika. Zahtevala sta dokumente, eden od njiju pogleda mojo vozniško in jo vpričo mene raztrga. Naj me ne skrbi preveč, sta rekla, pridite v sredo na občino, ko so uradne ure. Prinesite fotografijo, ki vam bo podobna, pa prej pokličite, da ne boste čakali. Ko sem se postavil pred okence za informacije in me je uradnica napotila v sobo 19 ali tja nekam ... sem bil ujet. Zasliševalca sem na videz poznal, v Tivoliju smo tu in tam skupaj igrali košarko. Ko me je zagledal, se je zdrznil. Odleglo mi je.

Kot ste dejali na začetku pogovora, bolj ali manj se vsi poznamo. Kako bi udbovcem lahko pomagali?

Razkrilo se je, da me niso imeli »na radarju«, niso bili pozorni, kar se seveda ne bi smelo zgoditi. Kot se spomnim, je bil pogovor večinoma prijazen, sem pa zelo pazil, da nisem rekel nič, kar bi lahko kogar koli spravilo v težave. To ni bilo težko, držal sem se linije, da so za slabo sliko režima krivi vsi drugi, samo BBC ne. Zasliševalec ni reagiral, ni opazil niti tega, da na nekem drugem tujem radiu sploh niso imeli slovenskega programa pa čeprav sva čez njega družno udrihala vsaj pet minut. Rekel sem mu, naj se obrne kar na moje bivše šefe in mu bodo vse razložili. Ni razumel, ali sem res tako trapast ali kaj, in na koncu sem videl, da je sklenil, da sem. Sem pa vseeno izvedel, da naj bi se moj tast v Beogradu pohvalil, da ima zeta na BBC. Šele tedaj, je rekel, so postali pozorni name. Razlog, da je Udba tako pozno prišla do mene, pa je bil po moje prej v tem, da o svojih namerah nisem razlagal naokoli. »Sprejemci« za BBC so bili v Zagrebu, ker je bil tam konzulat. Bil sem najmlajši, videl sem nekaj krasnih gospa, vsi kandidati so se mi zdeli boljši. Znano je bilo, da so strogi, menda celo Čolnika niso vzeli, pa je bil pojem. Legenda! Prepričan sem bil, da sem pogrnil, zato sem raje molčal, da si ne bi delal sramote. Ne nazadnje sem na radiu opravil šele preizkusno dobo in se ne bi spodobilo oditi že po nekaj mesecih. Potem sem to vseeno storil. Kdo ne bi.

Kaj menite o zmrdovanju nad domoljubnimi pesmimi?

O takem zmrdovanju ne vem nič. Mogoče sem kaj spregledal, ne utegnem prebrati vsega. Je pa treba biti pri tej tematiki previden. Opozorilo imamo v čudnem odnosu Koseski – Prešeren. Prvi je svoj čas veljal za »domoljuba«, drugi pa za »freigeista«. Pa ju poglejte zdaj! In spomnite se t. i. domoljubov iz Cankarja. Sicer pa mi je bolj kot za pesmi žal, da se zmrdujemo nad domoljubjem samim. Še slabše, ga niti ne priznamo, izbrisali smo ga iz družbene sfere. Kamor koli greš, pa naj bodo to ZDA, Anglija, Francija ali Kitajska, je čutiti pripadnost in kulturni ponos. Le kje ga staknejo? V šoli menda! Ali ni nekaj najbolj normalnega biti ponosen na to, kar si, in na svoje korenine? Slovenci pa smo, kar smo, samo kadar zmaga Tina Maze. Še dobro, da ji to pogosto uspeva. Kaj pa vse druge dni v letu? Šolske oblasti bi morale takšno pišmeuhovsko politiko spremeniti. Nisem pedagog, ne vem, kako se to naredi, toda odgovorni bi se morali zamisliti. Upam, da so se že.

Globalizacija in neoliberalna ideologija kot zadnja faza evropsko-ameriške civilizacije z aktualno krizo doživljata svoj zaton. Se strinjate s takšnim pošiljanjem Zahoda v zgodovino?

Ah, dajte no, kakšna zgodovina, to pride naokrog vsake toliko časa ... Spomnite se starega Spenglerja, pred tem Gibbona itd. Globalizacija pa je realnost, in se nam kot taka ponavlja. Tu ne gre samo za strani neba. Lahko rečemo, da je bil svet v čisto geografskem smislu nekoč manjši, a nič manj globalen. Chaucerjevo stoletje je dober primer. Tedanja strahovita epidemija kuge je prišla s trgovino iz Kitajske, a je imela v Evropi civilizacijske posledice, ki so z nami še danes. Potem je Evropa vrnila udarec z opijem. Zdaj se zdi, da se nam je svet povečal do Lune in Marsa, a se je v resnici še bolj skrčil, predvsem z informacijsko tehnologijo. Spet v mnogih drugih sferah pa ostaja tak, kot je bil, ali celo bistveno nazaduje. Točneje, globalno se destilira na tisto, kar je. Rezultat obojnega procesa je

divergenten razvoj, razvoj v nepredvidljivost. V tem je zadrega. Poglejte, na svetu imamo uradno za celo Kanado ljudi sužnjev, slaba polovica jih je otrok. Eden stane manj kot sto dolarjev. Imamo vojske dečkov in mladostnikov, ki pobijajo cele vasi … Zakaj že? Skoraj tretjina človeštva je brez pravic, podvržena vsakršnemu nasilju in ponižanjem, najbolj spet ženske in otroci, pa zaradi tega ni nobenega konec. Zahod ne bo propadel, vsaj ne sam, brez drugih. Se bo pa spremenil. Pri apokaliptičnih napovedih je treba biti zadržan. Spominjajo na teorije zarote. Vprašati se je treba, ali so v tem kontekstu sploh zanimive in komu.

Omenjeno napoved je izustil podpredsednik PEN Tone Peršak na blejskem srečanju.

Ne spomnim se, v kakšni zvezi je to rekel, na geopolitiko in ekonomijo se spoznam manj od njega. Gotovo se mi zdi le, da nastaja nekaj novega, ki pa je obteženo z nečim hudo starim, kar se tudi razvija. Tudi novi kapitalizem, domena *nouveaux riches*, in »neoliberalizem« naslednikov chicaške šole nista *novum*. Že Krek je bentil proti monetarizmu. Šibkemu slovenskemu kapitalu res ni pisan na kožo. Ozka plast ljudi, ki se v določenih okoliščinah znajde na vrhu in se, ker je izgubila stik s koreninami in realnostjo, navzame panične oholosti. Kdor se je čez noč povzpel, mu ni nič jasno, zanj obstajata samo vzrok in posledica. Slepo je zavezan tistemu, kar ga žene – želji po moči, realizaciji užitka, strahu pred prihodnostjo. V tem vrstnem redu. To piše v *Canterburyjskih povestih*. Brez heca.

Če se vrnem k vašemu vprašanju. Mednarodni PEN je, kot pravijo Angleži, *charity*, dobrodelna družba, registrirana v Londonu. Smo nevladna organizacija, ne gre nam za ideologijo. Delamo vse, kar je v naši moči, da bi rešili zaprte pisatelje, novinarje in publiciste. Pomagamo tudi družinam preganjanih. Ko sem bil pred leti v Mehiki, je bilo tam samo do marca, ko sem priletel tja, umorjenih ali izginulih že 27. Poskušamo dopovedati odgovornim, da če se nekaj zapiše, če je nekaj izrečeno, še ni konec sveta, zato človeka ni treba ubiti ali strpati za dolga leta v zapor. Večinoma to samo poslabša položaj, in to za vse! Drugi naš smoter je nenehno prizadevanje za mir, ki je podlaga za vse drugo, svobodo govora, svobodo tiska, pravico do uporabe lastnega jezika, do svobodnega izražanja lastne kulture, kar vse je pogoj človeškega dostojanstva. To je naša izkušnja in poslanstvo od dubrovniškega kongresa leta 1933.

Menda je Boris Pahor še vaš član, čeprav je razglasil, da je odstopil.

A res? Zaradi Janeza Janše je kar nekaj ljudi izstopilo, niso pa nas o tem vsi obvestili. Za črtanje iz članstva moramo dobiti odstopno izjavo.

Takšna je bila Pahorjeva volja. Je treba ravnati tako birokratsko?

Po pameti ne, formalno pa smo zavezani zakonu o društvih, ki nalaga tudi evidenco članstva. S članarino se delno tudi financiramo. Ker še ni posebnega zakona, ki bi urejal status nevladnih organizacij na področju kulture, moramo biti nekaj, kar nismo. Na občnem zboru sem zaradi Janše zahteval, da se iz pravil črta možnost izključitve. Zakaj bi metali ljudi iz svoje srede, saj smo vendar prostovoljna združba in ne partija! Popoln nesmisel. Novi ministrici sem po državnem sekretarju poslal pobudo, naj pohitijo, ker bi se radi registrirali kot nekaj, kar dejansko smo.

Janšo je torej izključil nekakšen partijski organ?

V resnici ga ni izključil nihče, ker ima tudi po zdajšnjem statutu to pravico samo članstvo, ne pa častno razsodišče, celo upravni odbor ne, saj o izključitvi odločajo člani na občnem zboru. Pogoj pa je pritožba prizadetega člana na razsodbo. Že iz moje dikcije slišite, za kakšne neumnosti gre. Ko sem vprašal, kako drugje to urejajo, so mi rekli, da grejo s človekom na pivo in se zmenijo. Če ne pomaga, se zmenijo v časopisih. To se mi zdi med pisatelji edino sprejemljivo. Vsekakor gre za primer, ki si ga sicer nismo zakuhali sami, a se nam ne sme ponoviti. Jaz sem se jih zaradi tega od Mednarodnega PEN naposlušal do amena. In to še v bolnišnici, za povrh. Ko sem glasoval proti izključitvi (po telefonu) in sem se znašel v manjšini, sem to razumel kot nezaupnico in sem hotel odstopiti, a mi je John (J. R. Saul, predsednik Mednarodnega PEN) rekel, naj ne storim ničesar, kar bi lahko imelo nepredvidljive posledice in bi kasneje obžaloval. Naročil mi je, da je treba sekcijo držati skupaj in v prihodnje bolj paziti na ugled organizacije. To sem storil.

Omenili ste ugled. Če ste nevladna organizacija, kako je mogoče, da Odboru pisateljev za mir predseduje Tone Peršak? Bil je dolgoletni župan, politik, zdaj je kot državni sekretar celo desna roka ministrice za kulturo.

Ker se pri nas vlade menjajo vsako drugo leto, predsednik mirovnega komiteja pa je izvoljen za štiri leta z veliko verjetnostjo vnovične izvolitve, bi bilo nesmotrno takoj ponavljati volitve v sekcijah držav članic. Sicer pa se mora sam odločiti. Bomo videli, kaj bo čez leto in dan, potem bomo začeli razmišljati, kaj storiti. (smeh)

Se vam to ne zdi nekoliko neresno?

O tem ne odločam jaz ali upravni odbor, temveč Mednarodni PEN, kamor mirovni komite spada. Razmišljanje vrha organizacije se nam lahko zdi smešno, a je zaradi naše tukajšnje neresnosti predvsem praktično. Člani mirovnega komiteja so svojega predse-

dnika izvolili, preden je postal državni sekretar. Proti njegovemu županstvu pa ni bilo ugovorov. Med pisatelji je mogoče pomembnejše, da je Tone lani izdal svojo najboljšo knjigo in bil z njo med nominiranci za kresnika. Mogoče to med normalnimi ljudmi šteje več od županstva v Trzinu, ne vem.

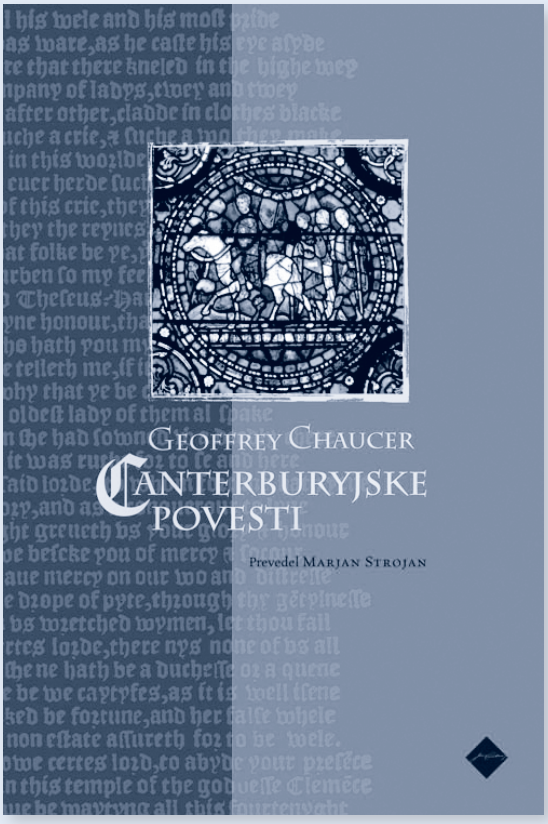
Že imate naslednika na čelu slovenskega centra PEN? Volitve so pred vrati.

Ni lahko pridobiti pisatelja, ki bi se bil pripravljen tako zelo izpostaviti, kot sem se moral jaz. Položaj podpredsednika sem pred leti prevzel, ker so mi pojasnili, da bom tu pa tam zamenjal predsednika, morda šel kdaj v tujino, če on ne bo utegnil, in podobno. Šele ko so bile spet volitve, sem videl, kaj me čaka. Kot rečeno, težko je, vsak vpraša, koliko mu bo to vzelo časa, kam vse se bo moral odpraviti. Tu so še pomisleki o družinskih obveznostih in ne nazadnje je treba vsakemu razložiti, da v tem ni nobenega denarja. Predsednik PEN mora imeti tudi kakšne sposobnosti, mora tudi kaj znati, recimo kdaj pa kdaj tudi držati jezik za zobmi. Vsega, kar počnemo, ne razglašamo, če hočemo zares pomagati. Vesel sem, da se je Ljubljana leta 2011 vključila v ICORN, mrežo mest, ki dajejo zatočišče preganjanim pisateljem. Trenutno je pri nas etiopski pesnik in pisatelj Girma Fantaye.

Leto dni od vas starejši Drago Jančar ugotavlja, da je prišel čas, ko je začelo časa primanjkovati. Je čas za boj in čas za umetnost, treba je napisati še kakšen roman ali dramo, pravi. Tudi vam primanjkuje časa? Kaj morate še napisati oziroma prevesti, da boste s svojim imenom nagradili še kakšno žirijo?

Pravkar sem končal prevod kakih štiridesetih Shakespearovih »*Pesmi iz iger*«, ki sem jim dopisal nekaj lastnih variacij na njegove teme – torej »*Igre iz pesmi*«. Stvar je eksperiment, takšne knjige, mislim, še ni bilo in ne vem, če bo sploh kje izšla. Smo jo pa predstavili v Društvu pisateljev. Ljudi je bilo polno, nobeden ni protestiral. Kaj bo naprej, pa res ne vem.

Pogovarjal se je **Ivan Puc**

Za prevod Chaucerjevih Canterburyjskih povesti je Marjan Strojan prejel nagrado Prešernovega sklada.

Dr. Bogdan Dolenc

Zahod potrebuje vzhod

»Imamo skoraj vse skupno!«

Pred dvajsetimi leti (1995) je papež sv. Janez Pavel II. napisal apostolsko pismo Luč z Vzhoda (Orientale Lumen). Posvečeno je vzhodnim Cerkvam, to je tistim, ki so se razvile na podlagi prvotnega apostolskega oznanjevanja z izhodiščem v Sveti deželi. Z njim je papež hotel podčrtati in braniti pomen vzhodnega izročila za celotno Cerkev. »Zahod potrebuje Vzhod,« »besede Zahoda potrebujejo besede Vzhoda,« beremo v tem pismu. Papež se obrača na vzhodne Cerkve z govorico, ki razodeva veliko občudovanje bogastva in raznolikosti njihove duhovnosti. Imenuje jih »žive razlagalke tradicionalnega zaklada«. Zahodne katoličane vabi, naj v polnosti spoznajo ta zaklad. Razlike med vzhodnim in zahodnim krščanstvom pogosto »zakonito in čudovito« izvirajo iz dejstva, da »ima vzhodno krščanstvo lasten način občutja in razumevanja ter zato tudi na izviren način živi svoj odnos do Odrešenika«. Kar zadeva teološka vprašanja papež zatrdi: »Imamo skoraj vse skupno; predvsem pa nam je skupno iskreno hrepenenje po edinosti.«
Lep prispevek k poznavanju vzhodnih Cerkva je pričujoča knjiga, ki prinaša vsaj kratek oris zgodovine in današnjega stanja teh Cerkva.

Imel sem srečo, da sem se leta 1991 v Rimu udeležil škofovske sinode o Evropi. Škofje so največ govorili o novem položaju v Evropi po padcu politično-ideološke meje med Vzhodom in Zahodom. Na tej sinodi so po dolgih desetletjih vsiljenega molka tudi Cerkve Vzhoda mogle svobodno vsem podati pričevanje junaškega življenja in zvestobe Kristusu pod komunističnimi režimi. Ugotavljali so, kako bogata je Evropa na podlagi svojega dopolnjujočega se krščanskega izročila, vzhodnega in zahodnega, ki je v bistvenem isto, ima pa vsako od njiju svoje teološke, bogoslužne, duhovne in cerkvenopravne posebnosti. Večkrat so navajali prispodobo, ki opisuje to cerkveno stvarnost, prispodobo o »eni duši, ki diha z obema polovicama svojih pljuč«. Spoznavali so, kako morejo različni darovi vsakokratnega izročila obogatiti in tudi popraviti drugo izročilo. Obenem so čutili, kako bridke posledice imajo še danes razdeljenosti med kristjani.

Koncil usmeri pogled Katoliške cerkve proti Vzhodu

Povsem nov, spoštljiv in nepolemičen pogled katoličanov na vzhodne Cerkve je omogočil 2. vatikanski cerkveni zbor (1962–1965), posebej z Odlokom o ekumenizmu (E), iz katerega velja navesti nekaj izhodišč.

Odlok se ne izogiba omembi razkolov, zaradi katerih danes različna krščanska občestva »mislijo različno in hodijo po različnih potih, kakor da bi bil Kristus sam razdeljen. Ta razdeljenost čisto gotovo nasprotuje Kristusovi volji, je svetu v pohujšanje in v škodo najsvetejši stvari, namreč oznanjevanju evangelija vsemu stvarstvu« (E 1). Omenja »dve skupini razporov, ki trgajo Kristusovo suknjo brez šiva. Prve od teh razcepljenosti so se izvršile na Vzhodu bodisi zaradi prepirov o dogmatičnih obrazcih efeškega in kalcedonskega koncila bodisi pozneje s pretrganjem cerkvenega občestva med vzhodnimi patriarhati in rimskim sedežem« (E 13).

V poročilih o Kristusovem trpljenju je omenjena Jezusova suknja, ki je bila »brez šiva, od vrha scela tkana« (Jn 19,23). Celo rimski vojaki so menili, da bi bilo škoda razrezati to dragoceno Jezusovo oblačilo: »Nikar je ne parajmo, ampak žrebajmo zanjo, čigava bo« (Jn 19,24). Jezusova suknja je v zgodovini krščanstva postala simbol edinosti njegove Cerkve. Tragika te

zgodovine je v tem, da smo kristjani storili prav to, kar si rimski najemniški vojaki niso upali. Jezusova Cerkev, ki jo simbolizira suknja, je danes v krpah in kosih, v konfesijah in denominacijah, ki so se skozi zgodovino večkrat med seboj bojevale, namesto da bi po Gospodovem naročilu ohranile edinost.

Odlok o ekumenizmu v poglavju o »posebnem upoštevanju vzhodnih Cerkva« ovrednoti številne »vezi, ki so kljub razcepljenosti še ostale med njimi.« Druži nas več kot tisoč let skupne zgodovine, ki je potekala v znamenju »edinosti v različnosti«: »Skozi več stoletij so Cerkve Vzhoda in Zahoda hodile vsaka svojo lastno pot, a združene v bratskem občestvu vere in zakramentalnega življenja, pri čemer je rimskemu sedežu po skupnem soglasju pripadala vodstvena vloga, če so med njimi nastala nesoglasja glede vere ali discipline« (E 14). Od vsega začetka potekata med Cerkvami »izmenjava darov« in medsebojna obogatitev: »Vzhodne Cerkve imajo že od začetka zaklad, iz katerega je zahodna Cerkev vzela mnogo v stvareh liturgije, v duhovnem izročilu in v pravnem redu. Tudi ne smemo podcenjevati dejstva, da so bile temeljne dogme krščanske vere o presveti Trojici in božji Besedi, ki se je učlovečila iz Device Marije, definirane na vesoljnih zborih, ki so se vršili na Vzhodu. Za ohranitev te vere so one Cerkve veliko trpele in še trpijo« (E 14). Žal imajo te zadnje besede o trpljenju še večjo težo kot pred petdesetimi leti. Vzhodni kristjani v Siriji, Iraku, Iranu in Egiptu so zadnjih dvajset let izpostavljeni neusmiljenemu preganjanju s strani islamistov.

Kadar med ljudmi nastanejo prepiri, smo vajeni, da krivdo pripisujemo izključno drugi strani. Nekaj podobnega se je dogajalo tudi v odnosih med ločenimi Cerkvami. Šele na zadnjem koncilu je Katoliška cerkev spregovorila z drugačno govorico in priznala, da so mnogi, ki so v njenih vrstah, zatemnili in še zatemnjujejo božji načrt. Ko omenja ločitev med kristjani, ne zanika »krivde ljudi na obeh straneh« (E 3) in dodaja, da odgovornosti ni mogoče pripisovati zgolj »drugim«. Med povodi za ločitev v 11. stoletju poleg zunanjih vzrokov našteva različne razlage skupne apostolske dediščine ter »pomanjkanje medsebojnega razumevanja in medsebojne ljubezni« (E 14).

Katoliška Cerkev zelo visoko ceni bogoslužno in duhovno izročilo vzhodnih kristjanov. »Splošno je znano, s kakšno ljubeznijo vzhodni kristjani opravljajo sveto liturgijo, zlasti obhajanje evharistije, ki je vir življenja Cerkve in poroštvo prihodnje slave«. V bogoslužju in zasebni pobožnosti častijo svetnike, še bolj pa »Marijo, vedno Devico, ki jo je efeški vesoljni zbor slovesno razglasil za sveto božjo Mater, da bi bil Kristus v resnici in v pravem pomenu priznan za resničnega božjega Sina in Sina človekovega«. Te Cerkve imajo »resnične zakramente, in sicer zaradi apostolskega nasledstva zlasti duhovništvo in evharistijo, po katerih so še vedno kar najtesneje povezani z nami.« Pri njih najdemo nadalje »veliko bogastvo tistih duhovnih izročil, ki so našla svoj izraz posebno v meništvu. Tam je že za časa slavnih cerkvenih očetov cvetela tista meniška duhovnost, ki se je potem razširila v zahodne dežele in iz katere je izšlo latinsko redovništvo kakor iz svojega izvira« (E 15).

Vzhodnim kristjanom je nadalje lastna posebna disciplina, tj. pravni in obredni predpisi: »Že od prvih časov so se vzhodne Cerkve držale posebnih uredb, ki so jim jih določili cerkveni očetje in koncili, celo vesoljni. Edinosti Cerkve različnost navad in običajev nikakor ne nasprotuje; to marveč veča njeno lepoto in ji je dragocena pomoč pri spolnjevanju njenega poslanstva« (E 16). Tudi kar zadeva različno teološko podajanje nauka, koncil ugotavlja, da »včasih eden bolje kakor drugi dojema ter globlje osvetljuje nekatere vidike razodete skrivnosti« in »da se te različne teološke formulacije neredko medsebojno bolj izpopolnjujejo, kakor pa si nasprotujejo« (E 17).

Koncil je želel, da bi Katoliška cerkev »predvsem z molitvijo in z bratskim dialogom glede nauka« težila k »postopni dosegi edinosti« z vzhodnimi Cerkvami. Pastirjem in vernikom priporoča »tesne zveze s tistimi, ki ne žive več na Vzhodu, temveč daleč od svoje domovine. Na ta način bo raslo bratsko sodelovanje z njimi v duhu ljubezni ob izključitvi slehernega duha prepirljive ljubosumnosti.« (E 18). Če bo vse to potekalo velikodušno, »ima cerkveni zbor upanje, da bo odstranjena stena, ki loči vzhodno in zahodno Cerkev. Tako bo končno nastalo eno samo bivališče. Jezus Kristus bo njegov trdni vogelni kamen, ki bo oboje združeval v eno« (E 18).

Razgled po ekumenski pokrajini

Med vzhodne Cerkve spadajo poleg pravoslavnih Cerkva t. i. staroorientalne Cerkve, ki so se že v 4. in 5. stoletju ločile od takratne državne Cerkve: to so Kopti, Sirci, Armenci, Etiopci in Malankarci v Indiji. Čeprav te Cerkve nam zahodnjakom dajejo vtis arhaičnosti, se odlikujejo po izredni živosti in ukoreninjenosti v kulturo domačih ljudstev. Odkar so se pridružile ekumenskemu gibanju, stopajo iz osamitve in zavzemajo svoje mesto v vesoljnem krščanstvu.

Razlog za takratne delitve je bil poleg političnih motivov predvsem prepir glede tega, kako izraziti vero v Kristusovo človeškost in hkratno božanstvo. V zadnjih desetletjih so se sporna vprašanja razjasnila v obliki dvostranskih izjav, ki so jih podpisali papež in vzhodni patriarhi. Dozorelo je spoznanje, da so pri govorjenju o eni osebi v dveh naravah v 4. in 5. stoletju izhajali sicer iz različnega filozofskega razumevanja osebe in narave, vsebinsko pa so hoteli izraziti isto. To spoznanje je Cerkvam omogočilo, da so potrdile ujemanje v isti veri v Jezusa Kristusa, ne da bi druga drugi vsiljevale lastne

obrazce. Sad tega prizadevanja je edinost v različnosti načinov izražanja.

S pravoslavnimi Cerkvami bizantinskega in slovanskega izročila takšen uradni dogovor še ni bil dosežen. Doseženo pa je bilo marsikaj drugega. Na zadnjem zasedanju koncila 7. decembra 1965 je bilo preklicano medsebojno izobčenje iz leta 1054 – dobesedno: »izbrisano iz spomina in iz srca Cerkve«. Leto 1054 velja bolj za simbolični datum, saj sta Vzhod in Zahod od vsega začetka na različen način sprejela evangelij in ga predajala naprej v različnih izročilih, kulturnih oblikah in miselnostih. Ne glede na te razlike sta vse do 11. stoletja živela – razen kratkih prekinitev – v medsebojnem občestvu. Res pa sta se med seboj odtujevala in se vse manj razumela. To odtujevanje je postalo pravi vzrok ločitve.

Še danes se skoraj ob vsakem srečanju s pravoslavnimi Cerkvami hitro pokaže, da smo si v verovanju, v zakramentalnem življenju in v škofovski ureditvi zelo blizu, precejšnje razlike pa ostajajo na ravni kulture in miselnosti. Vzhod se lahko ponaša z bogato in raznolično teološko, duhovno in kulturno tradicijo, ki pa ne pozna ločitve Cerkve in države, kakor se je na Zahodu izoblikovala od investiturnega boja v 11. stoletju naprej. Vzhod tudi ni doživel pravega novoveškega razsvetljenstva. Predvsem pa je njihovo kulturo in miselnost zaznamovalo sedemdesetletno ali vsaj petdesetletno obdobje komunističnega zatiranja. Po spremembah ob koncu 20. stoletja so te Cerkve sedaj prvič v zgodovini svobodne, svobodne od bizantinskih cesarjev, svobodne od Otomanov, od carjev, predvsem pa od totalitarnega komunističnega sistema. Pri tem pa se morajo soočiti z docela spremenjenim svetom, v katerem še iščejo svojo pot. Za to sta potrebna čas in potrpežljivost.

Kardinal Joseph Ratzinger leta 1985 takole presoja ekumenski položaj: »Stiki [s pravoslavnimi Cerkvami] so navidezno lažji, v resnici pa so povezani z velikimi težavami. Te Cerkve imajo nauk, ki je sicer pristen, vendar statičen, kakor da bi ga kaj blokiralo. Ostajajo zveste izročilu prvega krščanskega tisočletja, odklanjajo pa nadaljnji razvoj, kajti takrat naj bi katoličani odločali brez njih. Po njihovem prepričanju sme v verskih zadevah odločati samo resnično vesoljni cerkveni zbor, takšen, ki zaobjema vse kristjane. Zato imajo za neveljavno vse, kar so razglasili katoličani po ločitvi. Praktično se strinjajo z marsičim, kar je bilo določeno, toda sodijo, da to velja samo za Cerkve, odvisne od Rima, in ni merodajno tudi zanje« (*Poročilo o verskem stanju* 1993, 136–137).

Dokumenti, ki jih je Mednarodna mešana katoliško-pravoslavna komisija za teološki dialog že objavila, razodevajo globoko ujemanje v razumevanju vere, Cerkve in zakramentov. Spet je bilo mogoče vzpostaviti pomembne prvine cerkvenega občestva tako s pravoslavnimi kot s staroorientalnimi sestrskimi Cerkvami, kot so: medsebojni obiski, redni pisni stiki med papežem in patriarhi, pogosta srečanja na krajevni cerkveni ravni in med samostani.

Edini resen teološki problem med nami in pravoslavjem je prvenstvo (primat) rimskega škofa, če odmislimo dodatek *Filioque* (*in Sina*) v veroizpovedi, ki ima po katoliškem pojmovanju bolj dopolnjujoč kot pa nasprotujoč značaj. Papeža bl. Pavel VI. in sv. Janez Pavel II. sta večkrat izjavila, da je ta tema za nekatoliške kristjane morda največji kamen spotike. Zato je slednji v svoji ekumenski okrožnici iz leta 1995 zapisal povabilo k bratskemu dialogu o tem, kakšne oblike naj bi dobil primat v prihodnosti. Gre za pogumen in za papeža nenavaden korak. Povabilo je na široko odmevalo. Ustvarilo se je novo ozračje odprtosti. Zadnja leta poteka druga faza dialoga v obliki simpozijev o petrovski službi, ki jih organizira Papeški svet za edinost z glavnimi pravoslavnimi Cerkvami. Na teh znanstvenih srečanjih je zaznati obetajočo odprtost, čeprav seveda rešitve še ni na mizi.

Po političnem zasuku v srednji in vzhodni Evropi leta 1989/90 so se odnosi s pravoslavnimi Cerkvami znatno poslabšali. Z Rimom zedinjene vzhodne Cerkve v Ukrajini in Romuniji, ki so bile pod komunističnim režimom nasilno zatrte in preganjane, so se vrnile iz katakomb v javno življenje. Spet so oživele stare zamere, ki odtlej otežujejo dialog. Vzpostavitev štirih katoliških škofij na ozemlju Ruske federacije je še zaostrila težave zlasti z Rusko pravoslavno cerkvijo.

Vendar dialog ni zastal. Z osebnimi obiski in bratskimi stiki, s t. i. »dialogom ljubezni«, so se izboljšali dvostranski odnosi s pravoslavnimi Cerkvami v Romuniji, Srbiji in Bolgariji. Po zgodovinskem obisku sv. Janeza Pavla II. v Atenah leta 2001 so se tudi odnosi z Grško cerkvijo otoplili in razvili v intenzivno sodelovanje. Tudi v odnosih z Moskvo se kažejo znamenja izboljšanja in popuščanja napetosti.

Osrednji teološki problem, s katerim se soočamo, je naše skupno, toda različno razumevanje občestva. Tu naletimo na jedro razlik: na katoliški strani petrovska služba in pojmovanje Cerkve kot nadnarodne, vesoljne stvarnosti, na drugi strani pa načelo avtokefalnosti (samostojnosti) narodnih Cerkva. »Nam in pravoslavnim je skupna misel, da Cerkev potrebuje apostolsko nasledstvo, zato je njihovo škofovstvo pristno, pristna tudi njihova evharistija. Hkrati pa se držijo zakoreninjene zamisli o *avtokefalnosti,* spričo katere so Cerkve sicer združene v veri, a neodvisne druga od druge. Ne morejo sprejeti misli, da bi rimski škof ali papež mogel biti počelo in središče edinosti, čeprav pojmujejo vesoljno Cerkev kot občestvo« (*Poročilo o verskem stanju* 1993, 137). Tudi nekateri pravoslavni teologi vidijo ravno v avtokefalnosti določeno slabost današnjega pravoslavja.

Sestrske Cerkve

V začetnem obdobju so ekumenska srečanja potekala predvsem med velikimi zgodovinskimi Cerkvami Zahoda. Po političnem zasuku v Evropi razločneje stopajo v ospredje ekumenske zavesti tudi pravoslavne Cerkve. Te so nam zelo blizu, kar zadeva razumevanje vere, kar zadeva njihovo kulturno ozadje, pa se izkazujejo za bolj oddaljene kot pa Cerkve in cerkvene skupnosti iz reformacije. Toda Zahod mora prisluhniti Vzhodu in se od njega učiti tudi v zadevah, ko gre za premagovanje needinosti na Zahodu. To nalogo je Cerkvi vnovič zadal papež sv. Janez Pavel II. z mislijo, da bo edinost Evrope možna le, če bo ena in edina Cerkev (vzhodna in zahodna) spet zadihala z obema kriloma pljuč. Uspeh političnega zedinjevanja Evrope je vezan na zbližanje zahodne in vzhodne Cerkve.

Leta 1995 je napisal ekumensko okrožnico *Da bi bili eno* (*Ut unum sint*), s katero je hotel dati svoj osebni prispevek k iskanju edinosti. Med sadovi dialoga med Cerkvami našteva tri: znova najdeno bratstvo med vsemi kristjani, solidarnost v služenju človeštvu ter rast v občestvu. Ekumenski odnosi »so priklicali v zavest kristjanov tiste prvine vere, ki so jim skupne« (št. 49). Za pravoslavne in druge vzhodne Cerkve, ki so ohranile škofovsko strukturo, uporablja okrožnica naslov »sestrske Cerkve« in želi, »naj bi nas ta tradicionalni naziv neprestano spremljal na tej poti« (št. 56). Od koncila dalje je bil v rabi izraz »ločeni bratje«, v novejših dokumentih tudi tega nadomešča bolj pozitivno izražanje. Tako govorimo o »drugih kristjanih« oziroma »članih Cerkva in cerkvenih skupnosti, ki niso v popolnem občestvu s katoliško Cerkvijo«.

Ob razmišljanju o vzhodnih Cerkvah ne smemo prezreti, da je bl. škof Anton Martin Slomšek med prvimi v svetu budil ljubezen in spoštovanje do teh Cerkva. Leta 1851 je ustanovil molitveno Bratovščino ali Apostolstvo sv. Cirila in Metoda. Čeprav je živel več kot sto let pred 2. vatikanskim koncilom, je prehiteval svoj čas. Preroško je uresničeval to, kar je hotel koncil: obnovitev okrnjene edinosti. Ubral je pravo strunо, ko je dal prvenstvo molitvi za edinost. Molitveni družbi je za nebeška zavetnika dal apostola Slovanov, ki ju je dobro poznal in zelo spoštoval. V 9. stoletju, v času napetosti med Rimom in Carigradom, sta s svojim delom med Slovani in s svojim obiskom rimskega papeža odločilno povezovala krščanski Vzhod in Zahod. Bila sta apostola še nerazdeljene Cerkve. Zato ju častita obe Cerkvi. Posvečeno jima je nekaj župnijskih cerkva v Sloveniji, pa tudi srbska pravoslavna cerkev v Ljubljani. Papež Janez Pavel II. ju je 1980 razglasil za sozavetnika Evrope.

Papež Pij IX. je bratovščino potrdil, Slomšek pa je potrditev razglasil s posebnim pismom v slovenskem in nemškem jeziku. S tem so se bratovščini odprla vrata v svet, »eden redkih primerov, ko se je kaj slovenskega izžarelo v svet« (A. Rebula). Slomškovo misel je sprejela skoraj vsa Evropa. Apostolstvo je v času komunističnega režima ostalo živo predvsem v našem zamejstvu na Tržaškem in Goriškem, zadnja leta pa se obnavlja tudi v Sloveniji.

Naj sklenem z besedami sv. Janeza Pavla II., ki je kot prvi slovanski papež v zgodovini ovrednotil pomen vzhodnih Cerkva za celotno krščanstvo. V apostolskem pismu *Luč z Vzhoda* je zapisal: »Prepričani smo, da je častitljivo in starodavno izročilo vzhodnih Cerkva sestavni del dediščine Kristusove Cerkve. Zato je katoličanom predvsem potrebno, da ga *poznajo*. Tako se bodo lahko iz njega hranili in po svojih močeh podpirali potek zedinjevanja. (…) Papež kot sin slovanskega naroda v srcu še posebej čuti klic tistih ljudstev, h katerim sta se namenila sveta brata Ciril in Metod, ki sta sijajna vzornika apostolov edinosti. Kristusa sta znala oznanjati tako, da sta iskala občestvo med Vzhodom in Zahodom, in to kljub težavam, ki so že tedaj občasno ustvarjale nasprotja med obema svetovoma. Večkrat sem se mudil ob zgledu njunega delovanja, zlasti kadar sem se obračal na tiste, ki so njuni sinovi v veri in kulturi.

Ta razmišljanja bi zdaj rad razširil in vanje vključil vse vzhodne Cerkve v pestrosti njihovih različnih izročil. K bratom iz vzhodnih Cerkva se obrača moja misel v želji, da bi skupaj iskali moči za odgovor na vprašanja, ki si jih kjerkoli na svetu zastavlja današnji človek. Razmišljati želim o njihovi dediščini vere in življenja. Ob tem se zavedam, da na poti edinosti ne sme biti oklevanj, saj je ta pot enako nepreklicna kot Gospodov klic k edinosti« (št. 1 in 3).

Iz knjige Klemen Jelinčič Boeta: Vzhodne cerkve. Zbirka Vademecum na kratko, uredil Ivan Mohar, 2015

Matej Ocvirk

Celjska leta Lina Legiše

Rodil se je 22. marca 1908 v Škofljah pri Divači očetu Henriku, ki je bil učitelj in zborovodja ter materi Kristini Urdih. Po 1. svetovni vojni je družina zbežala v takratno novonastalo jugoslovansko državo pred fašizmom. V Ljubljani je končal klasično gimnazijo in študiral slavistiko med letoma 1930 in 1934. Po diplomi je služboval kot suplent na ljubljanski klasični gimnaziji. Med 2. svetovno vojno je sodeloval v Osvobodilni fronti in bil zaprt v koncentracijskih taboriščih v Italiji in nemškem Dachauu. Po končani vojni je nekaj časa služboval na srednjih šolah, leta 1955 pa je prišel na Inštitut za slovenski jezik SAZU. Sodeloval je in bil član uredniškega odbora pri pripravi Slovarja slovenskega knjižnega jezika in Slovenskega pravopisa. V svojih člankih in literarnih kritikah je precejšen del posvetil primorski literaturi in njenim avtorjem. Umrl je leta 1980 v Ljubljani.

Kraška pokrajina in trdo življenje sta ga izoblikovala v človeka s pokončno držo. Obenem je imel čut za neposredno domačnost in človeško, resnično odprto razumevanje in občudovanje vsega zemeljskega. Veliko je tudi potoval po svetu. Tako ga je opisal znani celjski zgodovinar, geograf in publicist, profesor Janko Orožen.

V Celju je svoj pečat pustil tudi znani slovenski literarni zgodovinar, kritik in jezikoslovec Lino (Vendelin) Legiša, ki je bil po rodu Kraševec. Veliko sled je pustil med celjskimi dijaki, med katerimi je bil zelo priljubljen, njegove so zasluge za ustanovitev literarnega krožka. Udejstvoval se je tudi v celjskem kulturnem življenju, sodeloval na raznih kulturnih prireditvah in pripravil literarne kritike ob Celjskih kulturnih tednih.

Profesor v Celju

Linov prihod v Celje je povezan s poučevanjem slovenščine na celjski gimnaziji. V Celje je prišel iz Ljubljane leta 1937 kot suplent namesto Marje Boršnik in tu ostal do izbruha 2. svetovne vojne. Vmes je postal tudi doktor znanosti. Njegova disertacija z naslovom *Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do Kranjske čbelice* je v tisku izšla leta 1938.

Skupaj z drugim celjskim profesorjem, Tinetom Orlom, sta ustanovila in vodila literarni krožek na celjski gimnaziji na pobudo dijakov, ki so pogrešali literarno društvo in tovrstna literarna druženja. Dijaki so pod Linovim mentorstvom prebirali leposlovna dela, obravnavali literarne in kulturne teme ter vprašanja. Dijaki so tudi predavali in brali lastne spise, pesmi in prirejali proslave. Zlasti uspešna je bila proslava ob 90-letnici smrti pesnika Franceta Prešerna. Aktiven član literarnega krožka je bil tudi Karel Destovnik Kajuh, ki je kasneje postal prepoznaven slovenski partizanski pesnik med 2. svetovno vojno in je umrl prekmalu, da bi še razvil svoj razkošen pesniški talent.

V šolskem letu 1939/40 je študiral in se dodatno izobraževal v Parizu. Na celjske dijake se je spomnil v črtici *Izlet na Pohorje*, ki je bila vključena v pariške utrinke v zbirki *V zaledju*, ki so bili objavljeni v reviji *Dejanje* leta 1940. V stikih s svojimi dijaki je bil tudi v času študija v Parizu, ko so si tudi dopisovali. Na svoje dijake se je spomnil na stopnicah pariške podzemne železnice. Spomnil se je dijaških prigod, dogodivščin in slavnih izletov v Zagreb, na Pohorje in skozi Hudičev graben v bližini Celja. Dijake je želel imeti okoli sebe tudi v Parizu, kar je zapisal tudi v črtici: »Želel sem si fante okoli sebe, da bi se čudili temu tujemu svetu, saj vem, da bi kljub vsem mikom spoznali, da ni imenitnejšega od našega.« Na koncu črtice je uporabil tudi znani *slovenski pregovor: »Najlepše je doma!«*.

Kulturno udejstvovanje

Celjski kulturni tedni (1938–1940) so bili pomemben kulturni dogodek ne samo v Celju, ampak tudi na širšem območju Celja in same Štajerske. Leta 1938 je imel uvodni govor na prireditvi Celjskega kulturnega tedna, ki je obsegala del programa iz literarnega in pevskega večera.

Leta 1938 je napisal kritiko *Literarni večer*, ki je bila objavljena v mariborskem Obzorju. V njej je kritično »obdelal« celjski literarni večer in celjsko kulturno življenje. V kritiki je poudaril prednost, da so imeli obiskovalci možnost srečanja z literati kulturnega dogodka. V prispevku je kritično z objektivnimi merili opisal vse nastopajoče, njihov jezik, nastop pa tudi po vsebinski plati. Prozo Ljube Prenner je ocenil, da je izstopala in bila senzacija z moškim pristopom, glasom in načinom pisanja, Janko Kač je po domače zavijal in Vladimir Levstik je imel kulturen nastop. Samo poezijo je ocenil kot slabšo, Ksaver Meško je pridobil poslušalce, za Danico Gruden, ki je bila po poklicu učiteljica in je prebrala pet pesmi iz rudarskega življenja, je napisal, do so nastale iz »meščanskega sentimentalizma«. Pohvalil je nastop Lucije Petelin, ne pa vsebino pesmi o kmetu, saj so prevladovale prazne besede, poetična mistika, s katero se moti meščanski človek. V sklepu kritike se je zavzel za strožji odbor in selekcijo nastopajočih literatov, saj je bila poezija precej slaba.

Legiša je napisal sestavek *Delež našega vzhoda v novejšem slovenskem leposlovju* v brošuri Celjskega kulturnega tedna leta 1939 ob nastopu mariborskega Umetniškega kluba. V prvem delu je poudaril navezanost Slovencev na zemljo, delo in kruh, v drugem delu pa je izrazil misel, da ne gre le za socialno, ampak tudi za slovensko nacionalno skrb. Kot narodno zaveden Slovenec, ki je že občutil fašistično preganjanje in teror, se je z besedami odzval tudi v sestavku na nacistično agitacijo Nemcev, porast »nemškutarstva« in ponovno dovoljeno delovanje kulturbundovcev v Celju leta 1939: »Kaj pa morejo pokazati tisti maloštevilni zgubljenci, ki jih niti med drugorodce ne moremo šteti, ki niso spoznali zgodovinske ure in so se iz nezavednosti, preslepljenosti in premajhne notranje zgrajenosti zatekli pod plašč velikega tujca.«

Na Celjskem kulturnem tednu leta 1940 je sodeloval na odmevni prireditvi ob 140-letnici rojstva Franceta Prešerna. V Celju so pripravili Prešernovo razstavo in večer, ki je potekal 19. decembra. Lino Legiša je predstavil in očrtal Prešernov lik, na samem literarnem večeru so se mu pridružili tudi recitatorji dijaki. Prešernove pesmi sta recitirala tudi Angela Sadar in Fedor Gradišnik.

V Celju je opravljal tudi funkcijo odbornika Ljudskega vseučilišča v letu 1940.

Med svojim službovanjem v Celju ni pozabil na svojo, »domačo« primorsko literaturo. Objavil je razpravo *Kras v slovenskem slovstvu*, ki je izšla v *Dejanju* leta 1940. Rodna Primorska mu je bila zelo pri srcu. Pisal je o narodnostnih in literarnih dejanjih Iga Grudna, Srečka Kosovela, Alojza Gradnika, J. Pahorja, Vladimira Bartola, Franceta Bevka, Alojza Rebule, Danila Lokarja in Toneta Seliškarja.

Odnos do Celja

Čeprav je bil po duši in srcu Kraševec in se je zelo zanimal za primorsko novodobno literaturo in pisatelje, je v manjšem obsegu opisal tudi Celje in reko Savinjo v razpravi *O kritiki*, ki je bila objavljena v *Dejanju* leta 1941. Samega Celja in reke Savinje sicer ne omenja, zagotovo pa je opisal celjski park, ki se nahaja ob Savinji: »V kostanjevem drevoredu, pod katerim hodim, se vrstijo luči, dolga, enakomerna vrsta prav tja do onega konca. Malo stran teče reka. Zdaj v mraku je videti njena gladina še bolj široka, imenitna, človek bi dejal, da spada k velikemu mestu, ki pa je ta čas nekam utihnilo in se zagrnilo v temo.«

Viri in literatura

Curk, Jože. 1959. Umetnost v Celju in okolici v zadnjih 150 letih. Celjski zbornik, Celje.

Orožen, Božena. 1997. Celjska kulturna obzorja v besedi. V: Trideseta leta na Celjskem, ur. Alenka Domjan. Celje: Zavod za kulturne prireditve Celje, 125–174.

Legiša, Lino. 1941. O kritiki. Dejanje: revija za kulturo, gospodarstvo in politiko, let. 4, št. 2, 69.

Legiša, Lino. 1940. V zaledju. Dejanje: revija za kulturo, gospodarstvo in politiko, let. 3, št. 7, 266–269.

Misja, Boris. Nekaj misli o Prešernovi proslavi v Celju. Nova doba, št. 53, 25.12. 1940, 3–4.

Geslo Lino Legiša. V: Primorski slovenski biografski leksikon, snopič 9. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 271–272.

Neutruden potrjevalec svojega življenjskega naziranja

Andrej Capuder: Povest o knjigah

Slovenska matica, Ljubljana, 2014

Kako je, če napiše knjigo o knjigah nekdo, ki jim je že od malega vdan z vso dušo in telesom, za povrh pa je še sam književnik, razumnik *par excellence* in javna osebnost? Skoraj ne more biti drugače, kot da je tako branje nezaustavljiva slast, ki jo razvnemajo zanimiva vzporejanja, drzne trditve, odstiranja zasebnosti ...

Capudrova *Povest o knjigah* je transverzala po svetovni in domači književnosti, na kateri se ta književnik zaustavlja ob posameznih, njemu najljubših razglednih točkah. Raztežaji segajo vse od Karla Maya ob vznožju vzpona preko zahtevnejših vrhov, ki jih ne zastirajo oblaki: Prešeren, Kosovel, Pregelj, Kocbek, Dante, Kierkegaard, Mojster Eckhart, Cervantes, Descartes, Pascal, Bergson, Dostojevski, Galsworthy, Unamuno, Ionesco, Marquez, Sabato *Sveto pismo* … Nekateri izmed književnikov in mislecev so že pred desetletji doživeli svoje ponovno slovensko vstajenje v Capudrovih *Romanskih esejih*. Res pa je, da se dandanes dogaja, kakor da bi nekatere klasike besede in misli obsevali že obledeli obstreti.

V štirih delih *Povesti o knjigah*, ki obsegajo vso moško dobo od dečka do starca in ki se kažejo kot Capudrov veliki *credo*, imamo ob pisateljevih prenicljivih zapisih priložnost obujati tudi spomine na svoja branja in ob tem preverjati svoja opažanja, svoje ugotovitve in svoja sklepanja. A tu lahko kak bralec trči tudi ob kaj presenetljivega, kar pa ni nujno njegova spoznavna izkušnja. Vendar jo vsekakor lahko preveri ali dopolni.

Prva polovica knjige je tudi izviren prijem, kako skozi prebrane in komentirane knjige spregovoriti o svojem življenju. Tu je književnik brezskrbno odvrgel ogrinjalo zasebnosti in obstal pred bralcem v svoji malone poveličani razgaljenosti. Ta presenetljiva iskrenost seveda še dodatno prispeva k verodostojnosti in privlačnosti tega branja.

Drugi del knjige pa je skoraj povsem esejističen: preko knjig in stališč njihovih avtorjev pisatelj induktivno nakazuje na človekov življenjski položaj, na *condition humaine*, na upravičenost in smisel njegovih dejanj in nehanj. Vse to z nezamenljivo literarno roko, v slogu, polnem metaforike, in ne brez uhajanj v presežno, tudi s svetopisemskimi ekskurzi.

Prav tako *Povest o knjigah* zlasti v svoji prvi polovici odstira razpoloženje našega časa po drugi svetovni vojni. Andrej Capuder mu rad podrži ogledalo in mu izza njega kdaj pokaže osle. Prvi kulturni minister samostojne Slovenije in njen veleposlanik v dveh vplivnih evropskih prestolnicah pa se pri tem ne odreka diplomatski taktnosti in uglajenosti: kadar ima opravka z imeni sumljivih oseb, jih obzirno zamolči ali kvečjemu navaja samo začetnice. Ponekod pa ostaja zgolj pri zagonetnih namigih, ki seveda samo še bolj podžigajo bralčevo zvedavost.

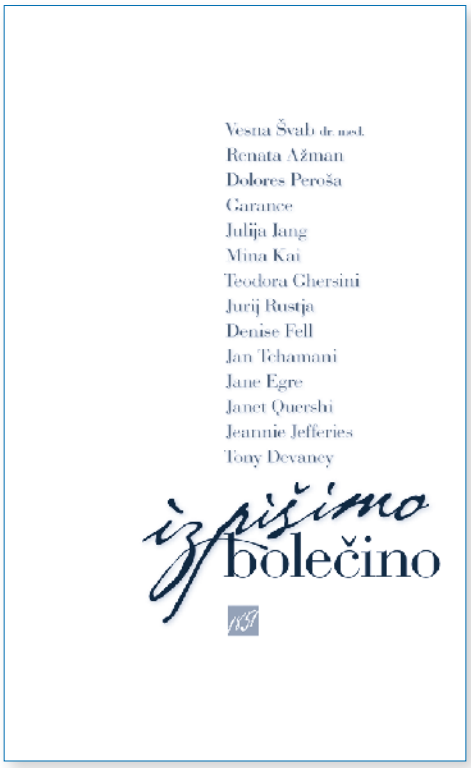
Andrej Capuder se svojega pisanja vseskozi loteva s kritičnim umom, a nemalokrat tudi s samokritično ostjo. Nekatere njegove teze pa kar kličejo po replikah, lahko tudi pridržkih ali celo ugovorih, če kot primer izpostavim denimo mnenje, naj bi bili svetovni vojni daljnosežni posledici razdelitve Evrope v času Karla Velikega. Sploh so avtorjevi lucidni posegi v svetovno zgodovino in pogledi na razvoj dogodkov v današnji čas nadvse zanimivo izpeljani iz knjig, ki jih je prebral, marsikatero večkrat. Bralec lahko v njegovih navajanjih mimogrede osveži svoje védenje, ga nemara ugleda v drugačni luči ali se preprosto da poučiti. Lahko pa ga torej tudi zanika. Besedila nikakor niso zastavljena zgolj aprioristično in kategorično, ampak pretežno ponujajo snov za razmislek ter nevsiljivo nakazujejo sklep.

Skratka, dr. Andrej Capuder, upokojeni univerzitetni profesor, pesnik, pisatelj, prevajalec, esejist in politik v svojih briljantnih sprehodih po literaturi, ob njih pa tudi v elegantnih ekskurzih v filozofijo, religijo in ideologijo mimogrede z zanesljivo intuicijo v sebi vztrajno podaja postavke in argumente, ki spodbujajo ali celo izzivajo bralčevo misel, pri kom lahko tudi polemično in dogmatično. Slediti mu torej v okljuke filozofskih, mističnih in zgodovinskih premišljanj in sklepanj je lahko tu in tam zahtevno in seveda računa na razgledanega bralca, katerega pa to pozorno sledenje ne more puščati neprizadetega, saj avtor tako z razkrivanjem marsičesa presenetljivega snubi bralca za svojega somišljenika in zaveznika. Sicer pa je, kot pravi pisatelj, branje knjige spreobrnitev, če ti je tako namenjeno.

Kakorkoli, Andrej Capuder se tudi v tem svojem delu kaže kot izviren samosvoj slovenski ustvarjalec, ves čas

spogledujoč se tudi z nadstvarnim, nadnaravnim, vendar mimo izrazitejše katoliške tendence, ki mu jo manj nadarjeni zavistneži kdaj skušajo naprtiti, kar ga je med drugim stalo takoimenovanih družbenih priznanj. Zato pa ostaja neutrudni potrjevalec svojega življenjskega naziranja, s katerim neomajno rine skozi ponoreli svet. Pred bralcem se razgrinja panorama vznemirljivega branja in spoznanj, ki hodijo z njim, še ko odloži knjigo. Ko bi le bila večina takih!

Andrej Arko

Predstavitev knjige v Mestni knjižnici Izola

Izpišimo bolečino

Celjska Mohorjeva, Celje, 2014, 136 strani

Konec oktobra so v čitalnici Mestne knjižnice Izola predstavili novo knjigo Mohorjeve družbe Celje z naslovom *Izpišimo bolečino,* zbirko dvanajstih resničnih osebnih pripovedi ljudi, ki so se srečali z različnimi oblikami zlorabe in hude duševne stiske. Pobudo zanjo je dala novinarka in pisateljica Renata Ažman, zgodbe pa so nastale v okviru njenih delavnic terapevtskega pisanja, ki potekajo v različnih krajih Slovenije in v Birminghamu v Veliki Britaniji. Tako knjiga prinaša pripovedi šestih slovenskih in šestih angleških avtorjev, seveda prevedenih v slovenski jezik. Predgovor h knjigi je napisala psihiatrinja dr. Vesna Švab. Pogovor z avtoricami je z veliko topline, spoštovanja in rahločutnosti vodila urednica knjige, Tadeja Petrovčič Jerina.

MKI: Gospa Tadeja, bi nam za začetek povedali, kaj v neki založbi pomeni biti urednica knjige?

TPJ: Na kratko: besedilo pripeljati od avtorja do bralcev – zapisane besede »spraviti« v knjigo tako, da bo koga zamikala njena vsebina. Včasih lahko urednik vpliva na izbor besedila, povabi k sodelovanju avtorja, avtorje, predlaga prevod kakega tujega izvirnika … Vedno sem vesela, kadar mi je v urejanje zaupano besedilo, ki bo slovenske bralce spodbudilo k večji človečnosti.

MKI: Kaj je bil razlog, da ste se v vaši založbi odločili za izid te knjige?

TPJ: V preteklosti smo že sodelovali z gospo Renato Ažman, ki je bila tudi pobudnica in glavna gonilna sila te izdaje. Ko smo leta 2007 izdali njeno *Depro* – zapis z druge strani, je bil to velik izziv tudi za nas. Odprla je novo poglavje na področju pisanja o duševnih boleznih. Renata je na osnovi lastne izkušnje zdravilnosti pisanja začela prirejati t. i. delavnice terapevtskega pisanja v Sloveniji (s sodelovanjem društva Ozara) in v Angliji. Na uredniškem programu je njeni knjigi sledilo izjemno pomembno delo dr. Andreja Marušiča in dr. Sanje Temnik *Javno duševno zdravje* (2009), ki je potem izšlo še v italijanskem in angleškem prevodu, nato *Shizofrenija – moja sopotnica* (2010) britanskega avtorja Philipa Hilla, udeleženca Renatine delavnice terapevtskega pisanja na CEIMH univerze v Birminghamu. V slovenščino je to delo prevedla Teodora Ghersini, izjemno nadarjena mlada ženska, ki tudi sama živi s podobno izkušnjo. Leta 2011 so se začeli pogovori o izidu antologije, ki bi jo napisali »preživeli« (ang. »survivors«) – ljudje, ki so zaradi težav v duševnem zdravju potrebovali zdravljenje v psihiatričnih ustanovah in zdaj z obvladanimi težavami živijo. Z Renato smo organizirali srečanje udeležencev (predvsem udeleženk) delavnic terapevtskega pisanja, ki so se odzvali njenemu vabilu za sodelovanje pri načrtovani knjižni izdaji; prišla je tudi dr. Ann Davies iz birminghamskega CEIMH, tamkajšnja pobudnica in koordinatorka teh delavnic. Začrtali smo shemo in predvideli izid antologije do leta 2015. Veseli nas, da je – vsem krizam in preprekam navkljub – delo izšlo že prej, ob dnevu duševnega zdravja, 10. 10. 2014.

MKI: So bile te zgodbe vaš prvi stik s tematiko duševne stiske ali ste se s tem srečali že prej? Na prireditvi sem začutila, da je vaše poznavanje te tematike kar poglobljeno.

TPJ: Dejansko je bila *Depra* moje prvo bližnje srečanje s tematiko duševnih motenj. Prej so me od teh vprašanj odvračali predvsem strah, stigma in predsodki. Verjetno pa je name v tej smeri, čeprav čisto z drugega konca, vplival Jean Vanier, ustanovitelj skupnosti Barka, v katerih živijo ljudje z motnjami v duševnem razvoju in spremljevalci. Kot pronicljiv mislec je napisal veliko del, ki se nekako posvečajo prav soočanju s predsodki in strahovi, njihovemu odpravljanju in počlovečenju naše družbe. Izjemno je njegovo delo *Vsak človek je sveta zgodba*. Ko se srečaš s človekom – ko se kot ranljiv človek srečaš z ranljivim človekom –, življenje zagledaš v drugačni perspektivi. In če se zavedaš še, da je človek – ne glede na vse svoje rane in ranjenosti – tudi presežno bitje, potem ta perspektiva zasije v novi luči. Spet knjiga in človek, ki sta

me močno zaznamovala že v šolskih letih: Viktor Frankl, *Kljub vsemu reči življenju da*. Tudi antologija *Izpišimo bolečino* nedvomno sodi v ta »da«.

MKI: Kako ste se srečali z avtoricami, kaj ste ob njih začutili, kako jih sprejemate?

TPJ: Pretresli so me njihov pogum in iskrenost ter pripravljenost, svojo največjo bolečino deliti z drugimi – ne kot nekakšno razkazovanje, tudi ne obsojanje, ampak kot pomoč tistim, ki se znajdejo v podobnih okoliščinah, prepričani, da jih nihče ne razume. Pomislite, kakšna osamljenost! Dodatno zapečatena še z občutkom sramu. In potem nekdo, ki ti ponudi rešilno palico in več kot le razumevajoč pogled. Če bi morala z eno besedo opisati odnos do avtoric, bi rekla: spoštovanje.

MKI: Kako je potekalo sodelovanje med vami, Renato Ažman, avtorji posameznih zgodb?

TPJ: Pravzaprav sva bili v stiku predvsem z Renato, ona pa se je dogovarjala s posameznimi avtorji, jih spodbujala, usmerjala. Zlasti pri slovenskih avtorjih se zelo vidi, koliko dela je bilo posvečenega piljenju besedil. Ta so tudi slogovno nadpovprečna. Seveda je tista nujna osnovna sestavina za takšno brušenje prava vsebina. Kot pri diamantu. Če pomislite, da se je delavnic terapevtskega pisanja udeležilo več kot 90 ljudi, objavljenih pa je 6 slovenskih in 6 angleških zgodb, potem gre res za cvetnik. Prav pri teh besedilih, ki so namenjena kot osebna pomoč, kot pomoč za boljše razumevanje (sebe, svojcev, prijateljev …), je pomembno, da je njihovo sporočilo berljivo napisano.

Z nekaterimi avtoricami sem se povezala le pri čisto zadnjem, zaključnem usklajevanju. Kljub vsemu gre za občutljive stvari, pri katerih pa niso pomembni konkretni podatki, ki utegnejo biti za marsikoga še vedno boleči, ampak njihovo sporočilo. Zato smo do zadnjega usklajevali besedila – rekla bi, da v vzajemno zadovoljstvo in korist.

MKI: Na predstavitvi knjige v Mestni knjižnici Izola je bilo videti in čutiti, s kakšno toplino, spoštovanjem in rahločutnostjo ste pristopili k vsaki posamezni avtorici. Kako ste uspeli navezati tako pristno človeške odnose?

TPJ: Hvala. Me veseli, če je bilo res tako. Očitno da človeškost kliče po človeškosti. Avtorice so morale gotovo pogosto prek sebe, da so lahko povedale in zapisale, kar so. To zahteva pristno človeško veličino. Ob poti, ki so jo prehodile, se človek res počuti majhnega. In ob tem, kot je po branju besedila ene izmed njih tako lepo zapisal Mef: »Moj poklon!«

MKI: Poudarili ste pomen tovrstnih knjig tako za strokovnjake kot za običajne bralce. Dr. Vesna Švab je v predgovoru zapisala: »Knjiga je pomembna za ›streznjenje‹ stroke, je pričevanje, ki lahko pomaga omejiti neznosno lahkost diagnosticiranja in predpisovanja zdravil ter površnih psihoterapevtskih ukrepov. Ko poskušamo pomagati trpečim, je potrebno razumeti tudi ozadje, zgodbo, ki je vplivala na pojav simptomov.« Kako pa knjiga lahko pomaga običajnemu bralcu?

TPJ: Bralci so ljudje, ki se radi prek knjige kot medija podajajo v znane in manj znane svetove. Gotovo je knjiga zanimiva za tiste, ki občutijo blažjo ali močnejšo duševno motnjo – kot je v omenjenem delu zapisal dr. Marušič, se to vsaj v blažji obliki vsaj enkrat v življenju obeta vsakemu tretjemu izmed nas –, in tudi za vse tiste, ki z njimi živijo in se z njimi srečujejo. Zlasti je kot »pričevanje z druge strani« res dragocena za vse strokovne delavce, ki delujejo na področju duševnega zdravja. Da se bolj zavedo, da ne gre za »primere«, ampak za ljudi, ki imajo vsak svojo zgodovino in zgodbo; ki se nadaljuje.

Če si bo knjiga utrla pot do mladih, utegne med njimi obuditi vrednoti resnične strpnosti in solidarnosti, medsebojne pomoči. Lahko bo pripomogla k boljšemu razumevanju samega bistva duševne bolezni in tega, da človek – kot pri vsaki drugi bolezni – kljub vsemu ostaja človek z vsemi svojimi temeljnimi potrebami, tudi s potrebo po sprejetosti. Hkrati je res, da so duševne motnje del vsakdanjosti, ki pa ga zaradi močne zaznamovanosti pogosto skrivamo. Upam, da nam bo knjiga vsem pomagala pri tem, da bomo življenje (in soljudi) sprejemali bolj celovito – ne le v tistem, kar nam ponuja (trenutno) dobrega, prijetnega in koristnega.

MKI: Rekli ste tudi, da je vsaka zgodba v tej knjigi tudi mala literarna mojstrovina. Je bil tudi to eden od vidikov za izbiro, katero zgodbo boste uvrstili v zbirko?

TPJ: Izbor sodelavcev in besedil je bil, kot rečeno, Renatina domena. Pri vodenju delavnic se je znova pokazala njena novinarska profesionalnost. In kot prava poznavalka je gotovo znala udeležence delavnic spodbuditi, da so dali veliko od sebe. Marsikdo več, kot bi si mislil. Pri odločitvi za sodelovanje je bilo ne nazadnje pomembno tudi dejstvo, da se je vsak avtor s tem izpostavil. Nekateri so svoje prispevke objavili s pravimi imeni, drugi s psevdonimi. Vsak se je sam odločil, kako in koliko želi oz. se mu zdi pomembno razkriti.

MKI: Nekdo od poslušalcev je predlagal, da bi knjigo uvrstili na bralni seznam za srednje šole. Morda je res, da bi zgodnje seznanjanje bralcev s temo duševne bolezni preprečilo mnoge predsodke in stigme, ki so jih deležni ljudje v duševni stiski.

TPJ: Mogoče ne med obvezno branje, ampak izbirno. Dobro bi bilo, ko bi mladi vedeli, da knjiga obstaja. Duševne motnje se namreč vse pogosteje pojavljajo tudi v srednješolskem obdobju. Ena najtemnejših plati našega naroda je prav samodestruktivnost, samomorilnost. Mogoče bo branje izpisanih zgodb komu pomagalo, da bo pravočasno in morda prej kot sicer ustrezno ukrepal. In če utegne knjiga – o tem smo se pogovarjale tudi z avtoricami – rešiti vsaj eno mlado življenje, pomagati vsaj enemu človeku, potem je izpolnila poslanstvo.

Njeno sporočilo je sporočilo upanja. Zdravilna pot majhnih korakov. Tudi takrat, ko se nam zdi položaj brezizhoden.

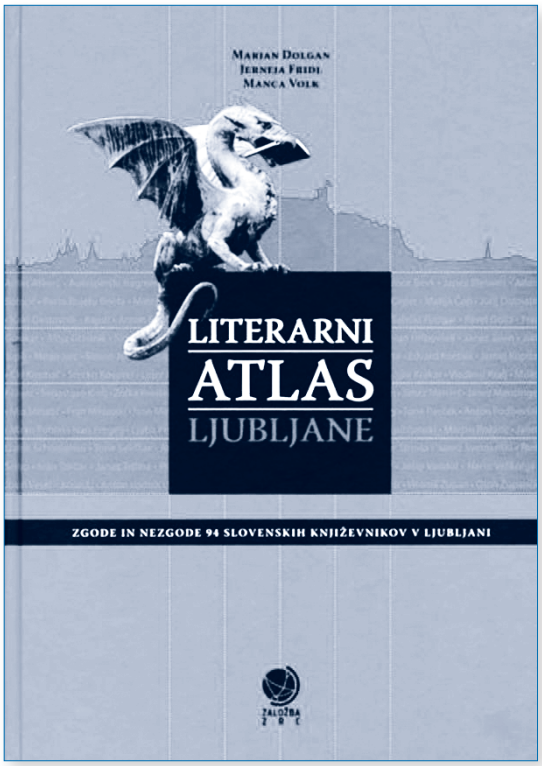
MKI: V eni od zgodb je zapisano, da je pot iz stiske v življenje – pot majhnih korakov. Kaj to pomeni vam?

TPJ: Dejstvo je, da današnji čas ustvarja iluzijo, da moramo dobiti vse in to takoj. Ko se pojavijo težave, bi nam bil najljubši kak neboleč poseg od zunaj, ki bi na mah rešil težave. Vendar človek tudi v današnjem času ostaja človek, ki mora prehoditi svojo pot z vsemi padci in pobiranji od njih vred. Pogosto nam prav tisto, česar nikdar ne bi izbrali, najbolj pomaga k rasti. Sicer pa pot majhnih korakov v svoji zgodbi čudovito in povsem stvarno opiše

Julija Jang. Tisti izsek njenega besedila bi si lahko za motivacijo vsak obesil nad pisalno mizo.

MKI: Gospa Tadeja, še enkrat hvala za res lep večer, pa tudi za tale pogovor. Tako vam kot Mohorjevi družbi želimo, da še naprej vztrajate na poti tega plemenitega poslanstva.

Špela Pahor

Slovenski književniki v Ljubljani

Marjan Dolgan, Jerneja Fridl, Manca Volk: Literarni atlas Ljubljane

Založba ZRC, Ljubljana, 2014, 295 strani

V Literarnem atlasu Ljubljane je predstavljenih štiriindevetdeset avtoric in avtorjev, katerih življenje in/ali delo je povezano s prestolnico. Tako smo nemudoma pri vprašanju, ki se zastavlja predvsem ob izidih literarnih antologij: kdo je zastopan in zakaj? Po navadi je ta tema za začetek vznemirljivejša od same vsebine, predvsem zato, ker izbor nikoli ne more zadostiti vsem okusom in je hote ali nehote vedno subjektiven. Tega se zaveda(jo) tudi avtor(ji) pričujočega atlasa, zato že v poglavju »O atlasu in izboru književnikov« razloži(jo), kako je atlas nastajal in po kakšnem ključu so izbrani književniki. Prvo, takoj opazno merilo je, da nihče izmed popisanih literatov ni več živ. Kolikor je to samoumevno za predstavnike srednjega veka, reformacije in protireformacije, pa je kriterij rahlo diskutabilen pri sodobnih literatih. S trohico črnega humorja ugotovimo, da so nekateri književniki za las zgrešili omembo v atlasu, zato se mi zdi smiselno, da bi avtorji naredili izjemo pri obdobju modernizma in vključili tudi še živeče predstavnike te smeri. Preveč bi bilo pričakovati še ljubljanske postmoderniste, čeprav bi bilo vsekakor zanimivo spremljati prelivanje generacij v realnem času.

Vsekakor pa gre za dober izbor, saj zajema tako »literarne veleposestnike« kot tiste literarno obrobnejše, ki so na kakšen drug način zaznamovali ljubljansko književno dogajanje. Atlas je bil zasnovan s to mislijo, saj, kot pravijo avtorji: »*Atlas* torej zajema kakovostno neenake, različno (ne)uspešne ter različno literarno in nazorsko usmerjene, tudi diametralno nasprotujoče si in delujoče književnike, ker so eni in drugi hote ali nehote oblikovali literarno dogajanje v prestolnici ali pa postali predmet različnih manipulacij.«

Literarni atlas Ljubljane je sestavljen iz treh sklopov. Prvi del s skupnim naslovom *Pojasnila* ima sedem prispevkov: *Namesto uvoda* (tu so zbrani citati iz Ljubljani posvečenih del nekaterih zastopanih avtorjev), *O Atlasu in izboru književnikov* (poleg že omenjenega kriterija izbora spregovorijo avtorji še o težavnem pridobivanju biografskih podatkov in zgodovini podobnih del), *Zgradba atlasa* (natančen opis zasnove Atlasa), Številčne in črkovne oznake ter kratice (precizna legenda kratic, predvsem pa oznak, da lažje beremo zemljevid), *Seznam zemljevidov* (zemljevidi predstavljajo vsako literarno obdobje posebej; zanimivo je, kako se da tudi iz njih razbrati rast Ljubljane in bivalne trende določenega obdobja), *Kako uporabljamo Atlas?* (usoda navodil za uporabo je, da prva romajo v koš, morda pa komu le pride prav) in prispevek Silva Torkarja: *O imenu Ljubljana* (etimološka razlaga imena prestolnice).

Drugi del *Slovenski književniki v Ljubljani* je seveda osrednji in bistveni del Atlasa. Književniki so razvrščeni po abecednem redu. Morda bi kdo pričakoval kronološko zaporedje, vendar bi bilo to dlakocepsko, saj abecedni red poenostavi iskanje. Pri vsakem literatu sta navedena kraja in letnici rojstva in smrti, v življenjepisu naletimo na števili, ki nas napotita k zemljevidu, kjer vidimo književnikovo prebivališče, kam je zahajal in kje je bil zaposlen. Če se pri različnih književnikih pojavlja ista rimska številka, ugotovimo, da so se srečevali na teh krajih. Sledi nikakor suhoparen življenjepis, ki tu in tam že meji na trač, vendar so takšni podatki pri tovrstni publikaciji nuja. Pred koncem je natančen zapis, kje je kdo pokopan, čisto na koncu pa je navedeno delo, v katerem upodablja Ljubljano, nagrade, ki jih je prejel, in kje se, kolikor se, nahajajo njemu posvečena obeležja. Po zadnjem literatu (O. Župančič) sledi še navedba bibliografskih podatkov.

Tretji del: *Zemljevidi*. Ti so, kot že rečeno, naslovljeni po literarnih smereh: *Srednji vek, reformacija in protireformacija, Barok in razsvetljenstvo, Romantika in vzporedne smeri, Med romantiko in realizmom, Moderna, Sodobniki moderne, Ekspresionizem, futurizem in konstruktivizem, Nova stvarnost in njeni sodobniki, Socialni in socialistični realizem, Psihološki realizem in intimizem* ter *Modernizem*.

Literarni atlas Ljubljane je sistematično, dosledno in natančno delo, kjer mrgoli podatkov, hkrati pa s slogovnim občutkom vabi bralca, da se sprehaja po nadvse zanimivih usodah in življenjih naših književnikov. Seveda se bomo sami odločili, na kakšen način bomo atlas prebirali, vendar je tako dobro zasnovan, da bo prišel prav srednješolcu pri domačem branju in učenju ali nostalgičnim literarnim sprehajalcem, iz njega se lahko marsičesa uči politika, pa tudi kakšen veseljak bo morda bolj svečano privzdignil kupico v katerem od kultnih hramov slovenske književnosti. Je pa pri prebiranju Atlasa tudi nadležna doslednost: vsakokrat, ko se pojavi kak pojem (npr. OF, Slavija), je prisotna razlaga pojma. Razlag je toliko, da nekoliko motijo tok besedila. Morda gre za prikrito didaktiko, vseeno pa se zdi, da bi tovrstni zaznamek lahko »prebival« pod črto. Po drugi strani pa ta način spominja na sodobne medije in Atlas prav kriči po telefonski in računalniški aplikaciji, kjer bi se ga dalo nadgrajevati in dopolnjevati.

Jernej Terseglav

Brez vrta ni raja

Meta Kušar: Vrt

KUD Sodobnost International, 2014, 85 strani

Najnovejša pesniška zbirka Mete Kušar (med privlačnimi platnicami Romana Kosa) je razdeljena v šest sklopov. Pravzaprav je oblikovana po letnih časih, med katere se vrinejo Morske pesmi, na koncu pa je v sklopu Celotna pesem še sklepna Srčna črta. Zbirka se začne s Pomladnimi pesmimi, kar je, če upoštevamo naslov zbirke in delovanje narave, logično. Je pa zanimivo, če sledimo prej omenjeni analogiji, da je najmanj Jesenskih pesmi, čeprav nam narava jeseni podarja obilne pridelke, največ pa je Zimskih pesmi, ko vsak naraven vrt počiva. Na prvi pogled se zdi, da se napoveduje nekaj končnega, celo zloveščega, saj v pesmih kar mrgoli demoničnega. Vendar temu ni tako.

Meta Kušar v pesmi Tinta pravi: »*Vem, da te morajo spoznati po dvanajstih verzih. / Če te ne, nisi pesnik. Moje srce spoznaš po štirih. / Ko se nič ne dogaja, je tišina. V tulcu brenči čebela. / Kupil si mi nove strune. Nohte. Nov peresnik. Tinto.*« Predvsem navajam prvi verz, saj pri Kušarjevi ta misel drži. Njene pesmi zaznamujejo flora, favna, dobro in zlo, antične prispodobe, mitologija, krščansko izročilo, kri – kot najpomembnejša tekočina, ki pa ji metaforično pomeni še marsikaj, psihoanaliza in intelektualizmi. Vse to je senca njenega pesnjenja. Štiri verze sem citiral zato, da lahko tudi bralec tega zapisa spozna pesničino srce. Zanjo je značilno nagovarjanje v drugi osebi ednine, ki se včasih navezuje na konkretno osebo, drugič na Boga, tu in tam je zgolj pogovorni jezik. Dialog daje bralcu lagoden občutek, da pesnica vendarle ni sama, predvsem pa ni odvisna zgolj od same sebe. Njen verz je premišljen, besede so dobro pretehtane, tu in tam preseneti z besedo, za katero se nam zdi, da v verz nekako ne sodi. S tem ustvari suspenz, včasih poudarek, tu in tam nas na ta način strezni in nas vrne iz fantastičnega v realni svet. Se pa ob poglobljenem branju zazdi, da je taka beseda moteča.

Poezija Mete Kušar je dobro napisana pokrajinska (vrtna) fantastika, tako da bralec kmalu enako kakor avtorica doživlja nadnaravnost kot samoumevno. Ko se to zgodi, odpade teža in pesmi delujejo vedrejše, kajti na prvi pogled je ta poezija temačna, saj je zlo večje in dobro manjše kot v resnici. Pozna se, da je Kušarjeva predstavnica generacije, ki je začela »odkrivati« ezoteriko, generacije, ki je uvedla in kasneje pripeljala besedno zvezo »pozitivna energija« celo do sardoničnih razsežnosti. Iz tega, kot rečeno, izhaja pesnica, vendar pa s postmodernističnimi prijemi, kot so citatnost, parafraziranje in repliciranje, ohranja zdravo distanco do pretirane (cenene) duhovnosti.

Enoletno potovanje prek letnih časov je tudi avtoričina pot iskanja, hrepenenja in seganja po presežnem. Kljub zlu, ki je prisotno v ljudeh, predmetih in pojavih, zajema pesničina »rast« iz zdravih korenin, dobro oprijetih v njenem vrtu, in vzbuja upanje tako lirskemu subjektu, objektu in bralcem. Ves smisel je Kušarjeva močno metaforično ubesedila v dvaindvajsetem verzu pesmi Kot jesenski dan: »Brez vrta ni raja.«

Jernej Terseglav

Ženske usode danes in v preteklosti

Mateja Gomboc: Pozneje se pomeniva

Zbirka kratke proze

Mladika. Trst, 2014. 160 strani

V zbirki sedemnajstih kratkih proz, ki so izšle pri tržaški založbi Mladika, se avtorica Mateja Gomboc sooča s številnimi ženskimi usodami v sedanjosti in v polpreteklem času. Že naslov zbirke *Pozneje se pomeniva* namiguje na eno temeljnih značilnosti te proze, na odprti tok pripovedovanja brez dokončnega zaključka, saj zapleti in razpleti posameznih zgodb ne ponujajo dokončnih odgovorov in nakazujejo le take ali drugačne, vendar v glavnem optimistične rešitve.

Mateja Gomboc je profesorica slovenščine in italijanščine na Škofijski klasični gimnaziji v Ljubljani. Pri različnih založbah je izšlo že nekaj njenih del za otroke.

Zbirka *Pozneje se pomeniva* je njena prva knjiga, ki jo je namenila odraslim. V ospredju avtoričinega zanimanja so ženski liki iz različnih časov in različnih socialnih okolij, ki jih ponavadi zaplete v sicer kratko, a dobro zarisano življenjsko zgodbo. Ta je usmerjena v duševno notranjost posameznih protagonistk, v njihove notranje boje. Ključnega pomena so prelomni trenutki v njihovem življenju, iz katerih rastejo duhovne in življenjske odločitve. Iz konfliktnih položajev in manj ali bolj zapletenih čustvenih stanj se posamezne zgodbe v najboljših primerih razraščajo v zanimive psihograme različnih ženskih značajev, ki iščejo pot k sebi in k drugim.

Celotno zbirko sedemnajstih proz bi se dalo brati tudi kot kroniko ženskega življenja, sestavljenega iz najrazličnejših epizod oziroma prelomnih trenutkov, zaznamovanih s ključnimi soočanji z okolico in z moškim svetom.

V posameznih zgodbah se vedno znova srečamo s konkretnimi, v realističnem slogu in v realnem okolju predstavljenimi malimi in velikimi dramami posameznih protagonistk. V tekstu *Sanje na ulici* je v ospredju problem posilstva mlade študentke iz kmečkega okolja, ki sproži vrsto moralnih vprašanj, ki ne dajo pravega odgovora.

Življenje teče tako ali tako po več ali manj ustaljenih tirih, pot v prihodnost pa ostaja sicer predvidljiva, a odprta, nejasna, včasih tudi strašna. V tekstu *Obraz v breznu* se na primer srečamo s smučarko, ki jo je v gorski samoti zasul snežni plaz. Sredi usodnega nihanja med življenjem in smrtjo, s telesom, ukleščenim v ledeno ječo snega, se ji pode skozi možgane različne misli in podobe iz življenja. Ko se zdi, da je že vse mimo, se kot »deus ex machina« oglasi zvonec mobilnega telefona, ki ga ima v drugem prsnem žepu. Zdaj bo mogoče rešena.

Mnogi teksti so postavljeni v polpreteklo kmečko okolje, drugi so zasidrani v jugoslovansko-slovenski socialistični preteklosti, nekatere zgodbe se dogajajo v današnjem času in v sedanjem slovenskem družbenem kontekstu.

Lepa vas je primer aktualne podobe iz sedanjega slovenskega podeželja, kamor se umikajo meščanski izobraženci, naveličani stresnega mestnega vsakdana. Tekst o dveh ljubljanskih umetnikih na vasi polni v pripoved vstavljeni zapis o življenjski nesreči zakonskega podjetniškega para. V vasi sta si pred leti kupila hišo, ki po ženini smrti sameva.

V kratki prozi *Izobčenec* avtorica nekoliko shematično opiše dramatično potovanje v tujino v času nekdanjega enopartijskega sistema. Mlado dekle iz proletarskega okolja na ljubljanskem Viču po pogovoru z občinskim sekretarjem Zdravkom končno dobi potni list in lahko odpotuje v Nemčijo. V Münchnu bo srečala svojega brata, političnega emigranta Dareta, ki velja pri komunističnih oblasteh za »sovražnika ljudstva«. Kljub nekoliko stereotipnemu zarisu »izobčenca« osvetljuje ta kratka proza negativne razsežnosti nekdanjega režima do drugače mislečih.

Majhne, vsakdanje, večinoma »ženske« zgodbe, iztrgane iz realnega življenja. Včasih so nekoliko obarvane z romantičnim pridihom. Ena od teh z naslovom *Carinik* se dogaja na nekdanji meji med Jugoslavijo in Italijo. V njej avtorica pripoveduje o počasnem ljubezenskem približevanju med molčečim in skorajda plašnim jugoslovanskim carinikom Igorjem in dekletom iz vasi, ki se vsak dan s kolesom vozi čez mejo na delo v bifeju italijanskega mesta. Po dolgem času, ko izgubi službo, se ji mladi carinik zares približa.

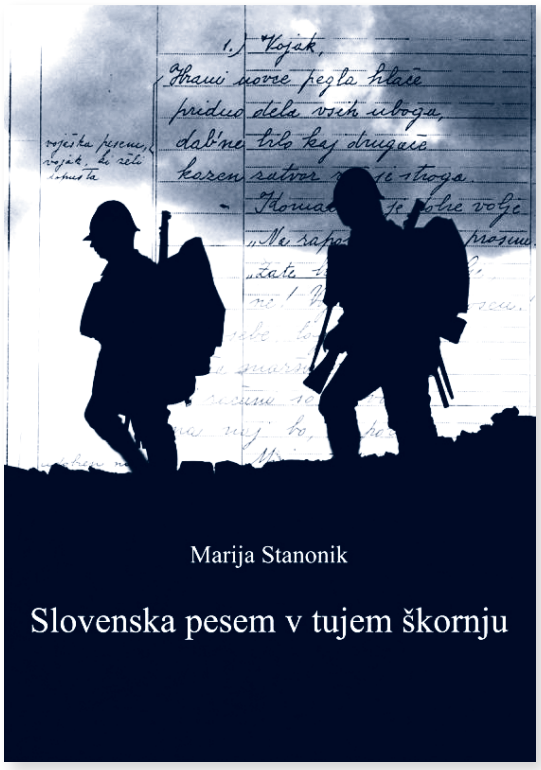
Nekateri teksti, kot na primer *Kraljica noči* o prostituciji in nočnem napadu na policista ali že omenjene *Sanje na ulici* o nočnem posilstvu mlade ženske med klošarskimi pijanci pri ljubljanski Tržnici ter tekst *Nevena* o samohotnem profesorju in njegovi spolni zlorabi študentke, so izraziteje naturalistično obarvani.

Pretresljiva je zadnja v zbirki objavljena proza *Zapis konca* o neizprosni diagnozi, s katero se mora soočiti z vsakdanjimi skrbmi stalno obtežena protagonistka. Neozdravljiva bolezen, rak z razraslimi metastazami, postavi njeno življenje na glavo, vendar se bolnica hoče pogumno soočiti z nastalo situacijo.

Nekatere zgodbe je avtorica postavila v primorsko okolje, ki ga dobro pozna, saj je v zahodnem zamejstvu preživela mnogo otroških in najstniških dni. V prozi *Aleksandrija, sanjsko mesto* je glavna protagonistka Primorka Karmela, ki mora iz socialnih razlogov oditi služit v Egipt. Tudi v tekstih *Čakajoča* in *Ograde bivanja* razprede avtorica za Slovence v Italiji boleče motive: Trst in Gorica v drugi svetovni vojni in po njej z razmejevanji med fašisti, Nemci, partizani, Angleži in Američani, boji za osvoboditev Trsta z »junaki 9. korpusa«, ki so, kot piše v takratnem partizanskem časopisu, »naš veliki up«. Toda nekdanji partizan zaradi povojnih razmer ne more uresničiti ljubezni, ki jo čuti do v Italiji živeče Slovenke ter v nekem pismu zapiše: »V strahotnem času živimo, Pavla. Vsak naš korak je zaznamovan s krvjo, žrtvovani smo za veliki pohod časa, ki nam vlada, da se ne moremo zaustaviti … Ti, ki živiš na drugi strani, si iz drugačnega sveta, v katerem sem jaz nevaren ...«

Kratka proza Mateje Gomboc je napisana v narativnem tradicionalnem slogu z vmesnimi psihološkimi posegi, ki razkrivajo notranje dogajanje njenih protagonistk. Čeprav so v ospredju avtoričinega zanimanja tudi zasebne krize in težki družbeni pretresi, je perspektiva pripovedovanja humanistično usmerjena k morebitnim pozitivnim rešitvam ob motu, da ne smemo nikoli izgubiti upanja.

Lev Detela

Narodnoobrambna in odporniška pesem primorskih Slovencev v času druge svetovne vojne

Marija Stanonik: Slovenska pesem v tujem škornju od doma do puščavskega peska

Slovensko odporniško pesnjenje pod italijanskim fašizmom (1920–1943) in v Severni Afriki (1943–1945)

(Poezija konteksta)

Mladika, Trst 2014, 272 strani

Marija Stanonik je v prejšnjih dveh desetletjih kot redna profesorica slovenske književnosti in kot znanstvena sodelavka na Inštitutu za narodopisje pri Znanstveno-raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani vložila veliko prizadevanj v zbiranje slovenskega pesništva iz druge svetovne vojne ter te svoje raziskave poimenovala *Poezija konteksta*. Obširno in zelo raznovrstno gradivo je med drugim objavila v publikacijah *Pozdravljeno trpljenje, Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami – Pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945* in *Odpuščam in prosim odpuščanja*.

V najnovejši publikaciji iz tega sklopa, ki je izšla pod naslovom *Slovenska pesem v tujem škornju* v Trstu pri založbi Mladika, se posveča odporniškemu pesništvu na Primorskem, kjer se je slovensko prebivalstvo po razpadu Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne znašlo zaradi diktata tujih sil pod Italijo in v pasti potujčevalnega italijanskega fašizma. Nasilna protislovenska politika

italijanskih oblasti je spodbudila narodnoobrambni in narodnoozaveščevalni odpor v širših vrstah težko preizkušanega primorskega slovenskega prebivalstva.

Naslov publikacije *Slovenska pesem v tujem škornju* nekoliko zavaja, saj v knjigi ni dokumentirana le pesniška bera Slovencev, ki so se v drugi svetovni vojni znašli v italijanski vojski ali iz te ob zlomu italijanskega fašizma prestopili v anglo-ameriške in jugoslovanske protifašistične formacije.

Avtorica namreč skuša podati splošno stanje, ki je zavladalo med zahodnimi Slovenci, ko je Italija anektirala velik del slovenskega ozemlja z vso Primorsko, Istro in celo z robovi Gorenjske. Narodnoobrambni odpor so tedaj nudili mnogi slovenski duhovniki, ki so se kljub represijam zavzemali za uporabo slovenščine, ki je bila v javnosti prepovedana. Takrat v Italiji ni bilo dobro biti Slovenec.

O tem pričujejo pesmi duhovnikov, med temi tragično umrlih Filipa Terčelja in Lada Piščanca, in drugih izobražencev pa tudi številnih preprostih ljudi, ki so v času zatiranja pod vplivi slovenskega klasičnega pesništva, še posebej Prešerna in Gregorčiča, iskali uteho ob pisanju čustveno razgibanih, čeprav velikokrat samorastniško nerodnih verzov. Mnogi so svoje misli in bolečine zapisali zase že mnogo pred izbruhom druge svetovne vojne, vendar so bili ti stihi pozneje večkrat objavljeni v partizanskem in v ilegalnem tisku.

Med drugim so pesnili mnogi člani tajne narodnorevolucionarne organizacije TIGR, med katerimi so bili nekateri obsojeni na drugem tržaškem procesu. Marija Stanonik podrobneje opozarja na tri imena, na Draga Bajca, Simona Kosa in Pina Tomažiča. Oba zadnja sta bila obsojena na smrt in decembra 1941 ustreljena na Opčinah pri Trstu.

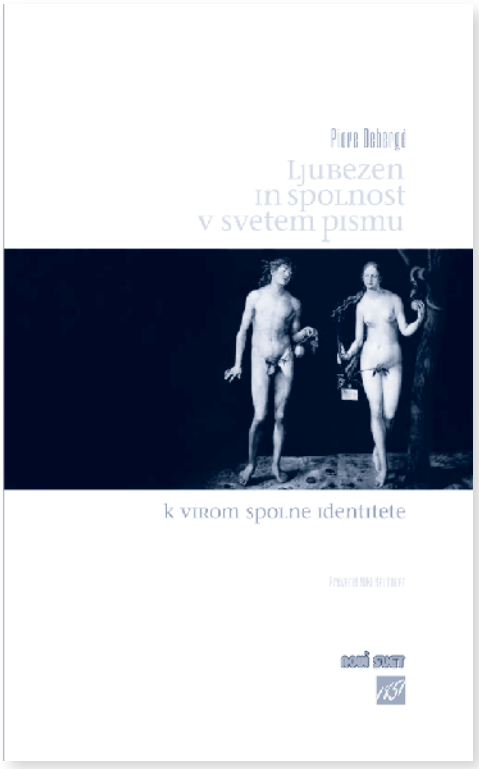
Mnoge zavedne Slovence je fašistična oblast izselila v oddaljene kraje, kjer so nekateri pisali pesmi in dnevnike. Zelo aktivne v protifašističnem odporu so bile tudi nekatere ženske, med njimije najbolj znana in na Primorskem priznana pesnica Ljubka Šorli, ki je bila žena Lojzeta Bratuža. Fašisti so ga leta 1937 zastrupili z oljem in je v hudih mukah umrl.

Osrednji del publikacije je posvečen pesnjenju Slovencev v italijanski in v zavezniških vojskah. To pesnjenje in tedanje dogajanje je bilo delno objavljeno v Berilu jugoslovanskega odbora iz Italije BAZOVICA, ki je izhajalo med letoma 1941 in 1944 v Kairu. Avtorica podrobneje piše o dveh slovenskih »vojaških« pesnikih, o Andreju Peršiču, ki je pesnil v afriški puščavi, in o Danilu Florjančiču ob Rdečem in Jonskem morju. Posebno poglavje je posvetila pesmim slovenskih prisilnih mobilizirancev iz italijanske vojske v procesu prestopanja k zavezniškim antifašističnim enotam na Bližnjem vzhodu. Sprva še vidna naklonjenost kraljevi jugoslovanski vladi in kraljevim gardnim bataljonom je že sredi leta 1943 začela ugašati. Večina mobilizirancev je prestopila na Titovo partizansko stran v prekomorskih brigadah.

Takratno stanje komentira med letoma 1943 in 1945 znani slovenski dramatik in pesnik Anton Novačan, ki je kot kraljevi diplomat deloval med vojno po bivanju v Jeruzalemu v Kairu. Marija Stanonik mu posveča v knjigi posebno poglavje in v prilogi objavlja odlomke iz njegove pesnitve *Peti evangelij*, napisane v Jeruzalemu in Kairu in leta 1948 objavljene v posebni knjigi v Trstu. Vase zazrti Novačan, ki je umrl leta 1951 v emigraciji v Argentini, je hotel po svoje urediti povojno novo Jugoslavijo. Iz Kaira je poslal posebno spomenico generalisimu Stalinu, maršalu Titu, kralju Petru II. in voditeljem »petih zmagovitih velesil«.

Nova publikacija Marije Stanonik je skrbno napisana dokumentacija o do danes premalo znanem in upoštevanem odseku slovenske politične, kulturne in literarne zgodovine. V posebni prilogi je literarnozgodovinskim in kulturološkim zarisom dodana še antologija nekaterih značilnejših pesniških besedil obravnavanih avtoric in avtorjev.

Lev Detela

Odnos med spoloma odseva odnose z Bogom

Pierre Debergé: Ljubezen in spolnost v Svetem pismu. K virom spolne identitete.

Novi svet, Ljubljana, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2015, 135 strani. Prevedel Niki Neubauer.

Debergéjeva knjiga je vsekakor vredna branja, ni pa ravno lahko branje. Na razmeroma malo straneh je veliko povedanega. Nekatere stvari iz besedila prvih poglavij *Geneze* so tu sveže premišljene in povedane. Posebno stvarjenje človeka po Božji podobi in s tem spolnost kot odnos med člove-

koma in hkrati odnos z Bogom, ker odnos med spoloma odseva odnose v Bogu. Zelo jasno avtor predstavi nauk 2. poglavja *Geneze* o enakem dostojanstvu ženske glede na moškega. Kako ravno zgodba o rebru, ki je vir norčevanja, govori o tem dostojanstvu. Pa o moškem, ki se čudi in v ženski občuduje Božje delo. Veseli me, da se avtor ne strinja z idejo, da je spoznanje moči spolnosti tisto, čemur rečemo »greh prvih staršev«. Poudarjena je misel, da razdor med Bogom in človekom prinese tudi razdor med moškim in žensko (prim. 1 Mz 3,16) in v nadaljevanju napetosti ter nasilje, tudi s prelivanjem bratske krvi, v medčloveške odnose. Zanimivo se mi zdi, kako hitro opravi s poligamijo pri Izraelcih, namreč da je to poseben privilegij bogatih in vplivnih, ki pa naj nikoli ne bi zajel splošne kulture. Ves čas avtor izredno skrbno upošteva prevladujoče kulturno okolje svetopisemskega dogajanja in nastajanja svetih spisov. V tej luči dobi marsikaka podoba izredno jasne obrise. Na primer Jezusov pogovor s Samarijanko ali ozdravitev krvotočne ženske.

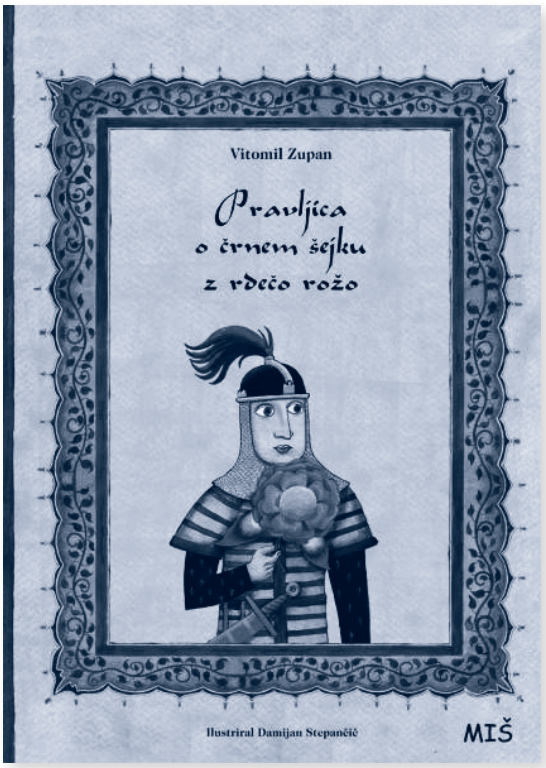
Kakšen je v tej zvezi pomen *Visoke pesmi*? Sredi skrbi za ohranitev in množitev rodu imamo tu pesnitev (ali zbirko spevov) o erotičnem približevanju moškega in ženske, kjer ni niti besede o potomstvu. Seveda ga ne izključuje, vendar je dobro, da v svetih spisih judovstva in krščanstva najdemo hvalnico lepi ljubezni, kjer ni nobenih namigov na praktične plati, kot je ohranitev rodu ali pomnožitev bogastva v razširjeni družini. Tukaj bi rad nekaj rekel o tem, česar sem se pri branju posebej razveselil. Debergé sicer poudari, da je v nekdanjem Izraelu pri poroki šlo za potomstvo. Plodnost je bila bistvena stvar v času, ko so otroci množično umirali in pogosto tudi matere. Vendar bi bilo napačno misliti, da torej v zakonu ni bilo prostora za nežna čustva, iskreno ljubezen. Navaja dialog, ki je znan, a ga še nisem videl v taki luči. Ana in njen mož Elkaná … (1 Sam 1,6-8).

Dober je poudarek, da Jezus npr. glede vprašanja ločitve zakona ni imel namena postavljati zakonodaje, ki bi bila strožja oz. zahtevnejša od Mojzesove (str. 83 sl.). Na koncu je spet zelo zanimivo, kako predstavi Pavlov nauk o zakonu in zakonski spolnosti. Posebno o smislu besed, da mora biti žena možu podrejena (glej Ef 5,22). Pravilno razumljen Pavel je kar v redu, pisec Prvega pisma Timoteju (1 Tim 2,11-15) pa že začenja nekrščanski odnos do ženske, ki je pozneje pogosto značilen za cerkveno disciplino in miselnost. Tudi z enostranskim poveličevanjem devištva oz. izbire celibata. Avtor je vendarle kritičen tudi do Pavla, ko komentira apostolov nauk o vrednoti neoženjenosti. Pavel ima celibat za dobro izbiro –: »Žal Pavel ni izrecno povedal, da zakonci s tem, ko ljubijo svojega zakonskega partnerja ali svoje otroke, ljubijo Gospoda …« (111).

Mimogrede je v knjigi večkrat čutiti polemiko s »teorijo spola«, vendar se avtor izrecno ne spušča v spopad. Teorijo omeni le v opombi pod črto (str. 126). Jasno pa pove, da je svetopisemski pogled glede tega popolnoma nedvoumen. In sicer gre za človekovo ustvarjenost, pri čemer sta različnost in dopolnjevanje bistvena stvar, odsev različnosti in odnosov v Bogu samem. Zelo na kratko (120–122) obravnava homoseksualnost v Svetem pismu in na mojo žalost ne govori o Davidu (glej 2 Sam 1), ostaja predvsem pri Rim 1. Pavlovo stališče ne razume kot napad na homoseksualce, ampak kot obsodbo prakse, ki zanika Božji stvariteljski načrt s človekom. Homoseksualno prakso namreč Pavel razume kot posledico obrata proč od Stvarnika, ki bi ga ljudje morali spoznati in priznati, k stvarem, od Boga k malikom. (Glej op. 173 na str. 68; »zanikanje priznanja Božje drugačnosti« meri na 1 Mz 3,5; glej tudi op. 300 na str. 126.). Meni tudi, da je krščanska moralka naredila marsikakšno napako ravno zato, ker ni upoštevala svetopisemskih naukov o človeku pred Bogom, o ustvarjenem in odrešenem človeku.

Avtor poudarja osrednji temi: zaveza (118-120) in učlovečenje oz. utelešenje. Zakonska zveza je znamenje Božje zaveze z ljudmi.

dr. Marijan Peklaj, biblicist

Vitomil Zupan bi se prizanesljivo nasmehnil

Vitomil Zupan, Pravljica o črnem šejku z rdečo rožo,

Miš, Dob pri Domžalah 2011, 39 strani

V reviji Sodobnost je kritičarka Milena Mileva Blažič v rubriki Mlada sodobnost obravnavala *Pravljico o črnem šejku z rdečo rožo* Vitomila Zupana.

Avtorica je priznana teoretičarka na področju literature za otroke, njeno mnenje pač nekaj velja, temu ne oporekam, saj se na teorijo literature za otroke pač ne razumem. Torej če ona pravi, da je knjiga zanič, potem to res drži? Knjiga je izšla pri založbi MIŠ 2011, dobila je

priznanje Zlata hruška in tudi nagrado Kristine Brenkove. Kritičarka je rabila dve leti, da je izoblikovala stališče.

Pišem zato, ker bi rada povedala, da je knjiga dobra in tudi lepa. Lahko mi kdo očita pristranskost, saj sem jo jaz našla in pripravila za tisk in od vseh najbolj praznovala svečanost izida. Lahko kdo tudi reče, da Zupan pač ne potrebuje mojega zagovora. A taka sem, nič ne rečem, tiho sem pa težko. Lahko bi pustila času čas, a življenje je prekratko za odlašanje.

Na samem začetku je kritičarka napisala, da gre za sodobno pravljico, postavljeno v čas pred drugo svetovno vojno! V resnici gre za pravljico, napisano pred drugo svetovno vojno, postavljeno v arabski svet, morda še v svet pred evropsko novoveško civilizacijo, verjetno v svet pred krščanstvom in muslimanstvom, gotovo pa v pravljični svet, ki zdrži večno aktualne tematike. Ljubezen, strast, hrepenenje, dosegljivo/nedosegljivo, vojna, strah …

Pravljica o črnem šejku z rdečo rožo ni nič manj berljiva, kakor so pravljice 1001 noči, pravljice Wilda, Andersena, Greena, Adamsa, Saint Exupéryja, Carrolla. Nič manj ni berljiva, kot so druge Zupanove pravljice – napisal je še tri – *Potovanje v tisočera mesta, Trije konji, Plašček za Barbaro* – pa pravljično pesnitev *Dežela Koprnenje.* Gre pač za še eno Zupanovo nenavadno pravljico. In gre tudi za to, da je bilo desetletja primerno, da se Zupana omalovažuje kot avtorja, zdaj pa je to toliko lažje, ker je mrtev in ga ne moreš srečati na cesti in mu pogledati v oči. Skriješ se za strokovnost in zapreš kamrico srca. Kdor ga je omalovaževal, lahko pač spremeni mnenje, ko spozna, da je bil Zupan eden od peščice pomembnih slovenskih pisateljev druge polovice dvajsetega stoletja. A najtežje je spreminjati predsodke!

Rokopis pravljice je avtor ilustriral, torej si jo je zamislil kot slikanico. Napisal jo je za zaročenko, torej ne za otroke. Leta 1938 je že objavljal novele, objavljal je kot pisatelj, ne kot amater. Težava je v tem, da pri nas v knjigarnah še nimamo posebne police za slikanice za odrasle. Še manj imamo prostora za slikanice, ki so namenjene odraslim in otrokom – čeprav so najboljše pravljice itak privlačne vsem generacijam in preživijo stoletja in tisočletja. Podobno težavo imajo pravljice Lojzeta Kovačiča, nekatere pravljice Svetlane Makarovič, tudi *Močvirniki* Barbare Simoniti, ki so bili lani tako zelo »uspešni«. Celo ljudske pravljice so težko razumljive otrokom. Ilustrator Damijan Stepančič je pravzaprav pravljico o šejku približal mlajšemu bralcu, celo otroku, ki še ne zna brati. Narisati sedem kapljic ljubezni je bil pač velik izziv. Njegove rože, vrtovi, konji, vitezi – to je čisti domišljijski svet! Nujnost prepoznavanja drugačnosti arabskega sveta – drugačnosti pokrajine, navad, razmerij v družini, odnosa do žensk – je še kako aktualna. V naših šolah imamo otroke z različnih kontinentov, različnih verskih vzgoj, različnih družinskih matric. To je pač pravljica, ki jo je treba otroku pokazati, prebrati, se z otrokom pogovarjati o svetovih, ki jih pisatelj opisuje, o vojnah, o ljubezni, o strasti, o junaštvu in porazu, o hrepenenju in smrti. Tako branje pa ni v modi. Danes hočemo otroku dajati knjige, ki jih ni niti imeti več treba. Če bi pravljico znali predstaviti, bi jo lahko razumeli kot poskus sprave sprtih narodov. Podobno kot nam spletajo most arabski mistiki, tibetantski svečeniki, izpovedi katoliških svetnikov.

Kritičarka priporoča »znanstveno-kritično izdajo rokopisa z opombami po načelih zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, posebej otrokom pa bi lahko namenili šolsko ali poljudno izdajo«. Kako suhoparno! Meni se zdi dosti bolje knjigo opremiti z vrhunskimi ilustracijami in jo ponuditi novemu bralcu. To ponoviti vsakih nekaj desetletij. Tako kot je treba delati nove filme o Kekcu, nove prevode Shakespeara. Edini predlog, ki bi bil ta hip sprejemljiv, bi bil faksimile! Če bi bile založbe močnejše, pa bi lahko vse dobre pravljice izdajali v različnih preoblekah, z novimi ilustracijami. Delali bi zvočne izvedbe, risanke, lutkovne igre in tako dalje. Zapreti pravljico v knjigo zbranih del! Tega pa, lepo prosim, res ne.

Kritičarka govori o več kot »sedemdesetletnem zamiku izdaje glede na nastanek«, tudi »o nedvomnem simbolnem in kulturnem kapitalu besedila«. Bere pa v primežu predsodkov: moti jo patriarhalni ton, stereotipnost ženskih likov, nesrečen konec, neizdelanost likov, nihilizem, dolgoveznost. Upam, da je prav s svojim negativizmom prekričala predsodke pred Zupanom in da ni koga nagovorila, naj pravljice ne kupi.

Ifigenija Simonović

Ko smo pozabili na »gozd«

Nataša Tominec: SEM ZASVOJEN, NISEM NOR
Dvojna diagnoza: zasvojenost in duševna stiska

Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana – Celje 2015, 296 strani

Z Natašo Tominec sem se prvič srečal pred slabima dvema letoma, na njeno pobudo. Priznati moram, da me je ob najinem prvem srečanju in pogovoru nekako »prepričala«. Kar nekaj časa sem razmišljal, v čem je pravzaprav njena »prepričljivost, saj me v resnici pravzaprav ni o ničemer »prepričevala«. Bolj kot ne jo je zanimalo moje delo, bolj kot ne je spraševala in zavzeto poslušala. Morda je bilo prav to: njena odprtost, njena zmožnost poslušati, ne biti vsiljiv …

V pogovoru je beseda tako mimogrede nanesla tudi na njeno specialistično disertacijo – takrat je najin pogovor dobil nove razsežnosti. V mojih očeh se je sogovornica iz mlade socialne delavke, ki dela v Italiji in jo zanima dogajanje na področju psihoterapije v Sloveniji, nenadoma spremenila v mlado strokovnjakinjo, ki se je s svojo specialistično disertacijo lotila zelo pomembne teme dvojnih diagnoz na področju zasvojenosti. Kmalu zatem mi je svojo nalogo poslala v elektronski obliki, da sem jo lahko prebral. In še preden sem z branjem prišel nekako do četrtine, sem bil povsem prepričan: to je treba objaviti! Od takrat dalje sem si tudi prizadeval za objavo – a, žal, neuspešno.

Področje zasvojenosti je že samo po sebi dovolj zahtevno – in tudi strokovno nejasno – da tu stroka ne more biti enoglasna in nedvoumna. Nataša se tega vprašanja loti z vso potrebno odgovornostjo. Kaj sploh je zasvojenost? Svetovna zdravstvena organizacija jo opredeljuje kot bolezen – in Nataša gradi svojo disertacijo na tej dovolj ugledni opredelitvi. Vendar ji dodaja še druge poglede – npr. psihoanalitičnega in sistemskega – dotika pa se tudi pojmovanja zasvojenosti kot neke socialne razvade, kot izrazito nemedicinskega pojmovanja. No, slika bi postala še popolnejša, če bi dodala še nekemične zasvojenosti, ki tudi v področje znanstvenega pogleda na zasvojenost vnašajo nove poglede. Prikaz zasvojenosti bi lahko obogatila, če bi dodala še druga pojmovanja, recimo vedenjska, kognitivna, geštaltistična … Ampak to bi okvire raziskave preveč razširilo, knjiga pa je s svojimi sporočili tudi brez tega dovolj zgovorna in jasna.

Avtorica je v knjigo vključila zelo sistematičen vpogled v razvoj zdravljenja zasvojenosti, predvsem na področju terapevtskih skupnosti. Tak pregled smo potrebovali, saj smo ob obilici zapisov in predstavitev posameznih terapevtskih pristopov najbrž že izgubili vpogled v problematiko kot celoto – zaradi zanimanja za posamezna drevesa smo pozabili na gozd. Nataša nam je ponovno predstavila ta gozd – to osvežitev smo res potrebovali!

Prav tu, v obilici različnih terapevtskih pristopov pa se vprašanje dvojnih diagnoz zaostri. Ko gre za zdravljenje zasvojenosti, srečujemo zelo raznolike terapevtske pristope: od strogo medicinskih, zasnovanih na psihiatrični doktrini in tako tudi vodenih, do skrajno laičnih, zasnovanih predvsem na izkušnji tistih zasvojencev, ki so uspeli premagati svojo lastno zasvojenost, torej (o)zdravljenih zasvojencev, pa do pristopov, zasnovanih na različnih verskih načelih. Vsi pristopi se po svoje hvalijo in ponašajo z uspehi, vsem pa je tudi treba priznati uspešnost. Žal pa ni zadovoljive povezave med stroko (medicinsko, psihiatrično, psihološko, socialno, sociološko …) in laičnimi pristopi, zato se vedno srečujemo z dejstvom, da imamo premalo zadovoljivih raziskav o učinkovitosti teh pristopov. Še posebej postanejo ta vprašanja resna ob primeru oseb, ki dobijo t. i. dvojno diagnozo (ob zasvojenosti sočasno trpijo še za neko drugo duševno motnjo). Ko imamo torej pred seboj zasvojenca, pri katerem se pojavljajo tudi druge težave v duševnem zdravju, smo pred zahtevno nalogo, kako pomagati, kako uspešno zdraviti takšnega bolnika.

S tem vprašanjem se je spopadla Nataša v svoji disertaciji. Za slovenske razmere nekako »pred časom«, saj je svoje raziskovalno in študijsko delo, posvečeno fenomenu dvojne diagnoze, zaključila že leta 2009, medtem ko smo v Sloveniji prvo konferenco o komorbidnosti dočakali šele tri leta kasneje, leta 2012. Torej se vendarle premika tudi v slovenskem prostoru; začenja se spoznavati gozd, gozd področja zasvojenosti, ki ga ne moremo dovolj dobro spoznati, če spoznavamo samo drevesa.

Knjiga zato prihaja v pravem času – čeprav z večletno zamudo. V pravem času zato, ker zapolnjuje veliko vrzel, ker prinaša celovit vpogled v področje, ki se pri nas šele prav umešča v prostor. Avtorica je disertacijo za knjižno izdajo v veliki meri preuredila in dopolnila tako, da ni le knjižna izdaja disertacije, ampak veliko več. Dopolnitev pomeni predvsem večjo prilagoditev slovenskim razmeram in slovenskemu prostoru na področju zasvojenosti nasploh in še posebej na področju dvojnih diagnoz pri zasvojenostih. Vpogled v nekatere posebnosti italijanskega prostora, ki ga prinaša knjiga, pa razumevanju domače problematike še dodatno koristi in ga obogati.

Zato menim, da ta knjiga sodi na polico prav vsakega zdravstvenega doma, vsakega centra za socialno delo in vsake nevladne organizacije, ki se tako ali drugače srečuje s problematiko zasvojenosti. Namenoma nisem napisal »s problematiko dvojnih diagnoz«, ker vem, da se marsikje te problematike premalo zavedamo. Knjiga naj bo torej obvezno branje vsem, ki se ukvarjajo z zasvojenostmi – pomagala jim bo odstreti še nekatera vprašanja, na katera so bili morda do sedaj premalo pozorni ali pa niso vedeli, kako naj sploh ravnajo!

Bogdan Žorž